

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГАМАЛІЙ СЕРГІЙ ВЯЧЕСЛАВОВИЧ

УДК 351.3387.354.1(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ
ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

281 Публічне управління та адміністрування

28 Публічне управління та адміністрування

Подається на здобуття вищої освіти ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ С. В. Гамалій

Науковий керівник – Довгань Валерій Іванович, доктор наук з державного управління, професор

Вінниця – 2025

АНОТАЦІЯ

Гамалій С. В. **Державне управління розвитком імпортозаміщення в системі забезпечення продовольчої безпеки України.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття вищої освіти ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2025.

Дисертаційна робота є комплексним дослідженням, у якому обґрунтовано теоретико-методологічні засади і надано практичні рекомендації щодо вдосконалення державного управління розвитком імпортозаміщення як стратегічного механізму забезпечення продовольчої безпеки України, спрямованого на зменшення залежності від імпорту, підтримку внутрішнього виробництва, підвищення економічної стійкості та гарантування доступності продуктів харчування для населення.

У роботі запропоновано визначення імпортозаміщення як сукупності методів та інструментів державної політики, спрямованих на скорочення залежності від імпорту через розвиток власного виробництва товарів і послуг, які раніше ввозилися з-за кордону. Основною метою цієї стратегії визначено підтримку національної економіки, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників і зменшення впливу зовнішніх економічних ризиків. Дисертантом розглянуто державне управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки як сукупність методів, інструментів і засобів впливу, які реалізуються органами державної влади для зменшення залежності країни від імпортованих продуктів харчування шляхом стимулювання внутрішнього виробництва, підтримки національних аграрних виробників та формування самодостатності в забезпеченні продовольством для забезпечення продовольчої безпеки. Визначено, що таке управління спрямовано на досягнення продовольчої незалежності держави, зменшення ризиків, пов'язаних із зовнішніми

чинниками, та забезпечення економічної стабільності завдяки розвитку локального аграрного сектору.

Установлено, що ефективна політика імпортозаміщення повинна враховувати не лише зменшення залежності від імпорту, але й інтеграцію у глобальну економіку. У роботі опрацьовано досвід успішних країн, які поєднують імпортозаміщення з експортною орієнтацією, що забезпечує баланс між внутрішнім розвитком і зовнішньоекономічною діяльністю. Протекціонізм охарактеризовано як дієвий інструмент захисту національних інтересів, однак дисертантом акцентовано увагу на можливих негативних наслідках надмірного обмеження зовнішніх ринків. Зазначено, що Четверта промислова революція створює нові можливості для імпортозаміщення завдяки інноваційним технологіям, які сприяють створенню продукції з високою доданою вартістю та зменшують залежність від глобальних ланцюгів постачання.

Систематизовано зарубіжний досвід імпортозаміщення у продовольчій безпеці, зокрема в країнах із різним рівнем економічного розвитку. Розвинені країни, такі як Сполучені Штати Америки, Німеччина, Японія і Великобританія, успішно поєднують імпортозаміщення з розвитком експортного потенціалу. Водночас у країнах із нижчим рівнем валового внутрішнього продукту, таких як Індія чи держави Африки, виявлено виклики, пов'язані з браком інфраструктури та інвестицій. Визначено, що для досягнення продовольчої безпеки важливими є модернізація аграрного сектору, упровадження нових технологій і розвиток методів переробки та зберігання продукції.

Установлено, що російська агресія суттєво вплинула на агропромислове виробництво України, спричинивши значні втрати в сфері продовольчої безпеки як на національному, так і на глобальному рівнях. У роботі розглянуто основні економічні передумови, які обумовлюють необхідність імпортозаміщення в Україні. Зокрема, проаналізовано динаміку зовнішньоторговельного балансу та залежність від імпорту продовольчих

товарів, а також визначено ключові проблеми, що перешкоджають розвитку вітчизняного виробництва.

Проаналізовано заходи уряду України, спрямовані на підтримку аграріїв, зокрема програми доступного кредитування і гранти для розвитку стратегічних галузей, таких як садівництво. Узагальнено, що попри значні втрати, аграрний сектор України має потенціал для відновлення та повернення на провідні позиції на світовому ринку завдяки державній підтримці і міжнародній співпраці.

У роботі здійснено оцінку імпортозалежності агропродовольчого сектора України та її впливу на продовольчу безпеку. Визначено важливість стратегічного підходу до формування політики імпортозаміщення і стимулювання експорту. Проаналізовано товарну структуру торгівлі між Україною й Європейським Союзом, що надало можливість виявити значний потенціал для посилення позицій української продукції, особливо в сегментах зі стабільним або зростаючим попитом. Опрацьовано питання зростання попиту на екологічно чисті і стійкі продукти, що підкреслює необхідність розширення органічного виробництва в Україні. Установлено, що Україна залишається одним із ключових постачальників агропродовольчої продукції до Європейського Союзу, маючи значну частку у загальному імпорті цієї категорії товарів.

Розглянуто торговельний баланс між Україною та Європейським Союзом у сфері сільськогосподарської продукції, який демонструє перевагу імпорту з України. Це свідчить про стратегічну важливість збереження і посилення цих позицій. Разом із тим, дисертантом визначено, що зростання експорту продукції з Європейського Союзу до України підкреслює необхідність гармонізації українських стандартів з європейськими та підвищення якості продукції відповідно до вимог споживачів.

У роботі встановлено, що інституційне забезпечення управління імпортозаміщенням у контексті продовольчої безпеки України є складною системою, яка містить організаційні, правові й адміністративні механізми. Цю

систему спрямовано на заміщення імпортованої агропродукції вітчизняними аналогами з метою зниження залежності від зовнішніх ринків і підвищення економічної стійкості країни. Здійснено аналіз структури управління, що надав можливість визначити ключові елементи: координацію між державними органами, науковими установами, агробізнесом і громадськими організаціями.

Доведено, що політика імпортозаміщення є ефективним інструментом розвитку національної економіки та забезпечення продовольчої безпеки. Запропоновано концептуальний підхід до визначення пріоритетних імпортозамінних проєктів в агропродовольчому секторі, включно з обґрунтованим вибором імпортозамінних видів діяльності та виробництв, оцінкою потенціалу імпортозаміщення, моніторингом перебігу виконання імпортозамінного проєкту й оцінкою його ефективності. Для відбору видів діяльності обґрунтовано використання таких показників, як рівень самозабезпечення продовольством, відповідність нормативам споживання, економічна доступність продукції, а також потенціал експорту. Сформовано систему ключових показників ефективності для імпортозаміщуючих виробництв, яка охоплює економічний, соціальний, технологічний, екологічний і ринковий аспекти. Запропоновано концептуальні основи для інтеграції системного аналізу та інноваційних рішень, що сприятимуть економічній стійкості і розвитку внутрішнього ринку.

Установлено, що в сучасних умовах кліматично орієнтоване імпортозаміщення є стратегічним інструментом забезпечення продовольчої безпеки й економічної стійкості України. Ця концепція базується на інтеграції екологічно сталих технологій і практик, які враховують кліматичні виклики. Запропоновано концептуальні основи Дорожньої карти розвитку кліматично орієнтованого імпортозаміщення до 2027 року. Особлива увага приділяється заходам щодо адаптації аграрного сектору до змін клімату, зменшенню вуглецевого сліду у виробництві, стимулюванню інновацій у сфері переробки та зберігання продукції. Зокрема, передбачено створення Міжвідомчого центру розвитку кліматично орієнтованого імпортозаміщення в агропромисловому

комплексі, який координуватиме зусилля держави, бізнесу та науки, а також ведення Державного реєстру імпортозаміщення та кооперації. Ці інституційні механізми забезпечать ефективну координацію заходів і створять сприятливе середовище для розвитку конкурентоспроможної та стійкої агропромислової системи.

У роботі визначено, що цифрова трансформація агропромислового комплексу є ключовим чинником модернізації та підвищення ефективності в умовах глобальних викликів. Використання таких технологій, як Big Data, IoT, штучний інтелект і блокчейн, надає можливість оптимізувати виробничі процеси, прогнозувати ризики, управляти ресурсами та підвищувати екологічну стійкість. Наголошено, що основними перешкодами цифровізації залишаються високі витрати на обладнання, брак кваліфікованих кадрів і слабка інфраструктура, особливо в сільській місцевості. Для подолання цих викликів запропоновано створення інституційної підтримки, розвиток стратегічних програм і формування єдиної цифрової екосистеми. Опрацьовано перспективні напрями трансформації, серед яких – розвиток альтернативних джерел білка, таких як продукти з комах і рослинна сировина. Ці напрями сприяють зниженню екологічного впливу та диверсифікації виробництва.

Ключові слова: державне управління, продовольча безпека, політика імпортозаміщення, агропродовольчий сектор, імпортозалежність, національна економіка, аграрний сектор, внутрішнє виробництво, зміни клімату, кліматично орієнтоване імпортозаміщення, стратегія, цифрова трансформація агропромислового комплексу, інституційне забезпечення управління імпортозаміщенням.

ABSTRACT

Gamaliy S. V. State Governance of Import Substitution Development in the System of Ensuring Food Security of Ukraine. – Qualifying scientific work on the manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 281 Public Management and Administration. – Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi, Vinnytsia, 2025.

The dissertation is a comprehensive study that substantiates the theoretical and methodological foundations and provides practical recommendations for improving state management of the development of import substitution as a strategic mechanism for ensuring food security in Ukraine, aimed at reducing dependence on imports, supporting domestic production, increasing economic stability and ensuring the availability of food for the population.

The work proposes a definition of import substitution as a set of methods and instruments of state policy aimed at reducing dependence on imports through the development of domestic production of goods and services that were previously imported from abroad. The main goal of this strategy is to support the national economy, create new jobs, increase the competitiveness of domestic producers and reduce the impact of external economic risks. The dissertation examines state management of import substitution in the food security system as a set of methods, tools and means of influence that are implemented by state authorities to reduce the country's dependence on imported food by stimulating domestic production, supporting national agricultural producers and forming self-sufficiency in providing food to ensure food security. It is determined that such management is aimed at achieving food independence of the state, reducing risks associated with external factors, and ensuring economic stability through the development of the local agricultural sector.

It is established that an effective import substitution policy should take into account not only reducing dependence on imports, but also integration into the global economy. The work examines the experience of successful countries that combine import substitution with export orientation, which ensures a balance between domestic development and foreign economic activity. Protectionism is characterized as an effective tool for protecting national interests, however, the dissertation focuses on the possible negative consequences of excessive restriction of foreign markets. It

is noted that the Fourth Industrial Revolution creates new opportunities for import substitution due to innovative technologies that contribute to the creation of products with high added value and reduce dependence on global supply chains.

Foreign experience of import substitution in food security is systematized, in particular in countries with different levels of economic development. Developed countries, such as the United States of America, Germany, Japan and the United Kingdom, have successfully combined import substitution with the development of export potential. At the same time, in countries with a lower level of gross domestic product, such as India or African countries, challenges related to the lack of infrastructure and investment have been identified. It has been determined that the modernization of the agricultural sector, the introduction of new technologies and the development of methods of processing and storage of products are important for achieving food security.

It has been established that Russian aggression has significantly affected the agro-industrial production of Ukraine, causing significant losses in the field of food security both at the national and global levels. The paper examines the main economic prerequisites that determine the need for import substitution in Ukraine. In particular, the dynamics of the foreign trade balance and dependence on food imports are analyzed, and key problems that hinder the development of domestic production are also identified.

The measures of the Ukrainian government aimed at supporting farmers are analyzed, in particular, affordable credit programs and grants for the development of strategic industries, such as horticulture. It is summarized that despite significant losses, the Ukrainian agricultural sector has the potential to recover and return to leading positions in the world market thanks to state support and international cooperation.

The paper assesses the import dependence of Ukraine's agri-food sector and its impact on food security. The importance of a strategic approach to the formation of import substitution policies and export stimulation is determined. The commodity structure of trade between Ukraine and the European Union is analyzed, which made

it possible to identify significant potential for strengthening the positions of Ukrainian products, especially in segments with stable or growing demand. The issue of increasing demand for environmentally friendly and sustainable products is addressed, which emphasizes the need to expand organic production in Ukraine. It is established that Ukraine remains one of the key suppliers of agri-food products to the European Union, having a significant share in the total import of this category of goods.

The trade balance between Ukraine and the European Union in the field of agricultural products is considered, which demonstrates the advantage of imports from Ukraine. This indicates the strategic importance of maintaining and strengthening these positions. At the same time, the dissertation author determined that the growth of exports of products from the European Union of the Union to Ukraine emphasizes the need to harmonize Ukrainian standards with European ones and improve product quality in accordance with consumer requirements.

The paper establishes that the institutional support for import substitution management in the context of food security in Ukraine is a complex system that includes organizational, legal and administrative mechanisms. This system is aimed at replacing imported agricultural products with domestic analogues in order to reduce dependence on foreign markets and increase the country's economic stability. An analysis of the management structure was carried out, which made it possible to identify key elements: coordination between state bodies, scientific institutions, agribusiness and public organizations.

It is proven that import substitution policy is an effective tool for developing the national economy and ensuring food security. A conceptual approach to identifying priority import substitution projects in the agri-food sector is proposed, including a well-founded selection of import-substituting activities and industries, an assessment of import substitution potential, monitoring the progress of the import substitution project implementation and assessing its effectiveness. For the selection of activities, the use of indicators such as the level of food self-sufficiency, compliance with consumption standards, economic availability of products, as well as

export potential is justified. A system of key performance indicators for import-substituting industries is formed, which covers economic, social, technological, environmental and market aspects. Conceptual foundations are proposed for the integration of system analysis and innovative solutions that will contribute to economic sustainability and the development of the domestic market. It is established that in modern conditions, climate-oriented import substitution is a strategic tool for ensuring food security and economic sustainability of Ukraine. This concept is based on the integration of environmentally sustainable technologies and practices that take into account climate challenges. The conceptual foundations of the Roadmap for the development of climate-oriented import substitution until 2027 are proposed. Particular attention is paid to measures to adapt the agricultural sector to climate change, reduce the carbon footprint in production, and stimulate innovations in the processing and storage of products. In particular, it is envisaged to create an Interdepartmental Center for the Development of Climate-oriented Import Substitution in the Agro-Industrial Complex, which will coordinate the efforts of the state, business and science, as well as maintain the State Register of Import Substitution and Cooperation. These institutional mechanisms will ensure effective coordination of measures and create a favorable environment for the development of a competitive and sustainable agro-industrial system. The paper identifies that the digital transformation of the agro-industrial complex is a key factor in modernization and increasing efficiency in the face of global challenges. The use of technologies such as Big Data, IoT, artificial intelligence and blockchain provides an opportunity to optimize production processes, predict risks, manage resources and increase environmental sustainability. It is emphasized that the main obstacles to digitalization remain high equipment costs, lack of qualified personnel and weak infrastructure, especially in rural areas. To overcome these challenges, the creation of institutional support, the development of strategic programs and the formation of a single digital ecosystem are proposed. Promising areas of transformation are worked out, including the development of alternative sources of protein, such as insect products and plant

raw materials. These areas contribute to reducing the environmental impact and diversifying production.

Keywords: *public administration, food security, import substitution policy, agri-food sector, import dependence, national economy, agricultural sector, domestic production, climate change, climate-oriented import substitution, strategy, digital transformation of the agro-industrial complex, institutional support for import substitution management.*

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні результати дослідження відображено в публікаціях

1. Гамалій С. В. Цифрова трансформація агропродовольчого сектора України як фактор зміцнення його експортного потенціалу. *Наукові перспективи* (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»). 2024. № 11(53). С. 126–139. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-11\(53\)-126-139](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-11(53)-126-139).

2. Гамалій С. В., Довгань В. І. Зарубіжний досвід використання політики імпортозаміщення в системі забезпечення продовольчої безпеки. *Успіхи і досягнення у науці* (Серія «Право», Серія «Освіта», Серія «Управління та адміністрування», Серія «Соціальні та поведінкові науки»). 2024. № 10(10). С. 390–402. URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-10\(10\)-390-402](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-10(10)-390-402).

3. Гамалій С. В. Концептуальні підходи до реалізації проєктів імпортозаміщення в агропродовольчому секторі України. *Суспільство та національні інтереси* : електрон. наук. журн. 2025. № 1(9). С. 379–391. URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-1\(9\)-379-391](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-1(9)-379-391).

4. Гамалій С. В. Кліматично орієнтоване імпортозаміщення: шлях до зміцнення продовольчої безпеки в умовах глобальних викликів. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 1(41). С. 36–47. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-1\(41\)-36-47](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-1(41)-36-47).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

5. **Гамалій С. В., Довгань В. І.** Інструменти державної підтримки рещорингу. *Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 21–22 січня 2022 р.) / Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. Хмельницький, 2022. С. 44–48.

6. **Гамалій С. В.** Вплив політики імпортозаміщення на рівень продовольчої безпеки України. *Сучасні аспекти реформування системи публічного управління в умовах воєнного часу*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Переяслав, 27 жовтня 2023 р.) / Університет Григорія Сковороди в Переяславі. Переяслав, 2023. С. 45–47.

7. **Гамалій С. В.** Зарубіжний досвід використання політики імпортозаміщення в продовольчому секторі. *Публічне управління та адміністрування в Україні: євроінтеграційний поступ*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю (м. Івано-Франківськ, 31 травня 2024 р.) / Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Івано-Франківськ, 2024. С. 333–336.

8. **Гамалій С. В., Довгань В. І.** Нормативно-правове регулювання продовольчої безпеки України в умовах воєнного стану. *Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 21 листопада 2024 р.) / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2024. С. 859-862.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	15
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	26
1.1 Сутність державного управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки	26
1.2 Інструменти державної політики імпортозаміщення на сучасному етапі розвитку	47
1.3 Зарубіжний досвід використання політики імпортозаміщення в системі забезпечення продовольчої безпеки	72
Висновки до першого розділу	95
РОЗДІЛ 2 СУЧАСНИЙ СТАН АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ	100
2.1 Аналіз тенденцій агропромислового виробництва України	100
2.2 Оцінка імпортозалежності агропродовольчого сектора України	115
2.3 Інституційне та нормативно-правове забезпечення управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки України	130
Висновки до другого розділу	147
РОЗДІЛ 3 УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯМ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	153
3.1 Концептуальні підходи до реалізації проєктів імпортозаміщення в агропродовольчому секторі України.....	153

3.2 Розвиток кліматично орієнтованого імпортозаміщення для досягнення глобальної продовольчої безпеки	172
3.3 Перспективи впровадження цифровізації в агропродовольчому секторі України як чинника зміцнення його експортного потенціалу	195
Висновки до третього розділу	213
ВИСНОВКИ	217
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	225
ДОДАТКИ	251
Додаток А Рейтинг України у Глобальному індексі продовольчої безпеки	252
Додаток Б Інфографіка грантової допомоги на розвиток садів та теплиць	254
Додаток В Агропродовольча торгівля Європейського Союзу (EU27) з іншими країнами	255
Додаток Д Структура експорту агропродовольчих товарів з Європейського Союзу в Україну впродовж 2019–2023 років (млрд євро)	256
Додаток Е Структура експорту продукції агропромислового комплексу та харчової промисловості України	257
Додаток Ж Оціночна частка (у відсотках) обсягу імпорту обраної агропродовольчої продукції від загального обсягу імпорту (органічної та неорганічної продукції) за категорією (2019–2023 роки)	258
Додаток И Акти реалізації	259
Додаток К Список публікацій здобувача	264
Додаток Л Відомості про апробацію результатів дисертації	266

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АПК – агропромисловий комплекс

ВВП – валовий внутрішній продукт

ГМО – генетично модифіковані організми

Держпродспоживслужба – Державна служба України з питань
безпеки харчових продуктів та захисту споживачів

ЄС – Європейський Союз

IoT – промисловий інтернет речей

СОТ – Світова організація торгівлі

США – Сполучені Штати Америки

ФАО – Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (Food and
Agriculture Organization, FAO)

GTA – організація Global Trade Alert

CAP – Common Agricultural Policy (Спільна аграрна політика
Європейського Союзу)

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасні глобальні та внутрішні виклики, зокрема військова агресія, економічна нестабільність, порушення ланцюгів постачання і залежність від імпорту критичних продуктів харчування, створюють загрозу для продовольчої безпеки країни. Зменшення залежності від імпорту продовольства є стратегічно важливим завданням для гарантування стабільного забезпечення населення продуктами харчування. Імпортозаміщення стає ключовим механізмом для підтримки продовольчої безпеки, зниження ризиків зовнішньої залежності, стимулювання внутрішнього виробництва та підвищення економічної самодостатності України. У контексті цього важливим є вдосконалення державного управління для сприяння розвитку вітчизняного аграрного сектора, підтримки локальних виробників і розширення їхньої конкурентоспроможності.

Питання продовольчої безпеки у національному законодавстві сьогодні врегульовано досить поверхнево, тому існують прогалини в координації, плануванні та реалізації заходів імпортозаміщення. Це обґрунтовує потребу в наукових підходах до вдосконалення механізмів державного управління у цій сфері. Розвиток імпортозаміщення сприятиме зростанню зайнятості, підтримці малого та середнього бізнесу, скороченню відтоку капіталу за кордон і забезпеченню економічної стабільності. Це має особливе значення для сільських територій, які є основою аграрного виробництва.

Крім того, у процесі інтеграції України до Європейського Союзу важливо забезпечити відповідність агропромислового комплексу європейським стандартам, що також вимагає зміцнення продовольчої безпеки через розвиток внутрішнього виробництва. Отже, розробка та впровадження сучасних підходів до державного управління розвитком імпортозаміщення є необхідним кроком для забезпечення продовольчої безпеки України. Це дослідження має значний практичний і науковий внесок, спрямований на підвищення стійкості продовольчої системи країни у складних умовах.

Питання продовольчої безпеки є предметом наукових дискурсів багатьох дослідників, серед яких варто відзначити: Заїку О.В., Залізнюка В.П., Зеленську О.О., Зубар І.В., Климчук О.В., Масюка О.П., Лояніч В.О., Онищук Ю.В., Ольховську А.М., Пархоменко-Куцевіл О.І., Пашенко О.М., Хаєцьку О.П. Проблематика інтенсифікації агропромислового виробництва досліджувалась у працях Бондарчук Н.В., Васільєвої Л.М., Жураковської Л.А., Курман Т.В., Міньковської А.В., Подольчак Н.Ю., Русан В.М., Шебаніна О.В. Державне управління в системі агропромислового комплексу (далі – АПК) стало предметом вивчення таких науковців як Лазор О.Д., Лозинська Т.М., Майстро С.В., Стеців І. С., Шестаковська Т.Л., Щекович О.С., Яременко О.І.

Однак, незважаючи на значний науковий доробок, досі малодослідженими залишаються питання державного стимулювання процесів імпортозаміщення в агропромисловому виробництві як інструменту підвищення рівня самозабезпеченості продуктами харчування та формування оптимального раціону споживання українців за рахунок підвищення рівня економічної доступності продуктів. Зазначене актуалізує обрану тематику проведення наукових пошуків, визначає зміст і завдання дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського відповідно до тематики науково-дослідної роботи «Теоретико-методологічні та практичні аспекти публічного управління суспільними процесами в Україні» (номер державної реєстрації 0122U000282). Роль здобувача у виконанні цієї роботи полягає в розробці інструментарію державного управління процесами стимулювання агропромислового виробництва на основі імплементації політики імпортозаміщення.

Тему дисертації затверджено Вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 5 від 17 листопада 2021 року).

Метою дослідження є розробка теоретико-методологічних засад і практичних рекомендацій щодо вдосконалення державного управління розвитком імпортозаміщення як стратегічного механізму забезпечення продовольчої безпеки України, спрямованого на зменшення залежності від імпорту, підтримку внутрішнього виробництва, підвищення економічної стійкості та гарантування доступності продуктів харчування для населення.

Мета дослідження зумовила вирішення таких **завдань дослідження**:

1. Проаналізувати сутність наукових категорій у сфері державного управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки.
2. Окреслити інструменти державної політики імпортозаміщення на сучасному етапі розвитку.
3. Систематизувати зарубіжний досвід використання політики імпортозаміщення в системі забезпечення продовольчої безпеки.
4. Здійснити дослідження тенденцій агропромислового виробництва України.
5. Оцінити імпортозалежність агропродовольчого сектора України.
6. Дослідити інституційне і нормативно-правове забезпечення управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки України.
7. Розробити концептуальний підхід до визначення пріоритетних імпортозамінних проєктів в агропродовольчому секторі.
8. Сформулювати напрями розвитку кліматично орієнтованого імпортозаміщення для досягнення глобальної продовольчої безпеки.
9. Обґрунтувати перспективи впровадження цифровізації в агропродовольчому секторі України як чинника зміцнення його експортного потенціалу.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що сформувалися в процесі державного управління процесами імпортозаміщення у сфері забезпечення продовольчої безпеки України.

Предмет дослідження – теоретичні та методичні основи і практичні рекомендації щодо вдосконалення державного управління процесами імпортозаміщення у сфері забезпечення продовольчої безпеки України.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є системний підхід до аналізу процесів державного управління, який дозволяє розглядати розвиток імпортозаміщення як комплексну, багатофакторну складову забезпечення продовольчої безпеки. У роботі використано такі наукові методи дослідження:

- аналіз і синтез – для узагальнення наукових підходів до управління імпортозаміщенням та визначення його впливу на продовольчу безпеку (параграфи 1.1, 1.2, 2.1 і 2.2);

- метод порівняння – для систематизації зарубіжного досвіду використання політики імпортозаміщення в системі забезпечення продовольчої безпеки (параграф 1.3);

- індукція, дедукція та моделювання – для формування концептуальних засад визначення стратегічних пріоритетів державної політики імпортозаміщення в агропродовольчому секторі України (параграф 3.1);

- абстрагування – для розробки пропозицій щодо розвитку кліматично орієнтованого імпортозаміщення для досягнення глобальної продовольчої безпеки (параграф 3.2);

- статистичний аналіз – для оцінки динаміки виробництва агропродовольчої продукції, дослідження експортно-імпортних операцій, а також аналізу показників продовольчої безпеки (параграф 2.1 і 2.2);

- порівняльно-правовий метод та метод систематизації – для дослідження інституційного і нормативно-правового забезпечення управління імпортозаміщенням (параграф 2.3);

- системне моделювання – для обґрунтування перспектив упровадження цифровізації в агропродовольчому секторі України (параграф 3.3).

Застосування цих методів забезпечило комплексний аналіз проблеми та надало можливість визначити ключові чинники впливу і сформулювати дієві

пропозиції для вдосконалення державного управління у сфері продовольчої безпеки через розвиток імпортозаміщення.

Правовою основою дослідження є Конституція України, закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, а також відомчі нормативно-правові акти, які регулюють діяльність органів державного управління в сфері продовольчої безпеки та розвитку агропромислового виробництва. У процесі роботи дисертант також звертався до законодавчих актів розвинутих країн, аналізуючи їхній позитивний досвід, що може бути адаптований до українських умов, і до зарубіжних наукових публікацій, які висвітлюють питання протекціонізму та розвитку внутрішнього ринку виробництва продуктів харчування.

Фактологічну й емпіричну базу дослідження склали дані Міністерства аграрної політики та продовольства України, Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, звіти Державної служби статистики України, Національного інституту стратегічних досліджень, органів державного управління, а також матеріали, що відображають практичний досвід України та інших країн у розробці і впровадженні механізмів державної політики продовольчої безпеки.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що у дисертаційному дослідженні розроблено нові теоретичні та сформульовано практичні рекомендації щодо вдосконалення державного управління розвитком імпортозаміщення як стратегічного інструменту забезпечення продовольчої безпеки України. Зокрема в роботі висвітлено такі положення:

уперше:

– сформульовано визначення дефініції «кліматично орієнтоване імпортозаміщення» як стратегії розвитку національної економіки, спрямованої на зменшення залежності від імпорту сільськогосподарської продукції та продовольства шляхом упровадження екологічно сталих технологій і практик, які враховують кліматичні виклики та сприяють забезпеченню продовольчої безпеки країни. Ця концепція охоплює розвиток локального виробництва,

адаптацію аграрного сектору до змін клімату, зниження вуглецевого сліду у виробничих процесах, а також стимулювання інновацій у сфері переробки та зберігання продукції для гарантування доступності, якості й екологічної безпечності продуктів харчування для населення;

– розроблено концептуальний підхід до визначення пріоритетних імпортозамінних проєктів в агропродовольчому секторі, включно з обґрунтованим вибором імпортозамінних видів діяльності та виробництв, оцінкою потенціалу імпортозаміщення, моніторингом перебігу виконання імпортозамінного проєкту й оцінкою його ефективності. Запропонований підхід сприяє ідентифікації імпортозамінних видів діяльності, зростанню рівня самозабезпеченості продуктами харчування та підвищенню їх економічної доступності;

удосконалено:

– трактування сутності державного управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки як сукупності методів, інструментів і засобів впливу, які реалізуються органами державної влади для зменшення залежності країни від імпортованих продуктів харчування шляхом стимулювання внутрішнього виробництва, підтримки національних аграрних виробників та формування самодостатності в забезпеченні продовольством для забезпечення продовольчої безпеки;

– систему ключових показників ефективності для імпортозаміщуючих виробництв в агропромисловому комплексі України, які дозволяють оцінити результативність, ефективність і стійкість діяльності вітчизняних виробників у процесі заміщення імпоротної агропродовольчої продукції та спрямовані на вимірювання економічного, соціального, технологічного, екологічного і ринкового впливу реалізації імпортозаміщуючих стратегій, ураховуючи специфіку національного агропромислового сектору. Це дозволить не лише знизити залежність від імпорту, а й підвищити конкурентоспроможність України на глобальному продовольчому ринку;

набули подальшого розвитку:

– заходи державного неопротекціонізму щодо агропродовольчого сектору, який передбачає зміщення акцентів із захисту вітчизняних виробників на захист ринку, якість якого оцінює споживач. Заходи включають: розвиток агропромислового виробництва за окремими регіонами шляхом кластеризації; обмеження доступу іноземних компаній до державних тендерів на виробництво, їхню участь у купівлі землі, нерухомості; структурну політику держави в напрямку розвитку «дефіцитних видів виробництв» в агропродовольчому секторі; диверсифікацію промислового виробництва та внутрішнього експорту в агропродовольчому секторі; надання податкових пільг (спеціальні податкові режими, податкові канікули, пільгова процентна ставка за кредитами для нових засновників виробничих потужностей в агропродовольчому секторі); розвиток торгово-промислової інфраструктури та транспортної логістики в агропромисловому виробництві; ефективну політику стимулювання інновацій і науково-технічної діяльності в агропромисловому секторі; державний контроль цінової політики вітчизняного агропродовольчого виробника; державну антимонопольну політику в агропродовольчому секторі;

– концептуальні основи Дорожньої карти розвитку кліматично орієнтованого імпортозаміщення для забезпечення продовольчої безпеки в Україні до 2027 року як стратегічного інструменту, що поєднує адаптацію до кліматичних змін та забезпечення продовольчої безпеки. Унікальність цього підходу полягає в інтеграції заходів з адаптації до кліматичних змін із ключовими національними стратегіями, що забезпечує синергію між державними ініціативами та сприяє ефективному використанню національних ресурсів і створенню конкурентоспроможної та стійкої агропромислової системи, здатної забезпечити продовольчу безпеку не лише на національному, а й на міжнародному рівні;

– пропозиції щодо створення Міжвідомчого центру розвитку кліматично орієнтованого імпортозаміщення в агропромисловому комплексі як механізму для координації між різними державними органами, спрямованого на адаптацію аграрного сектору до змін клімату і зміцнення продовольчої безпеки.

Запропоновано інтегровану модель центру, яка передбачає централізований збір та аналіз даних, формування реєстру імпортозаміщення, управління ризиками і розробку ефективних стратегій адаптації. Центр стане платформою для взаємодії держави, науки та бізнесу, що дозволить оперативно реагувати на кліматичні виклики і забезпечувати сталий розвиток агропромислового комплексу в умовах змін клімату;

– пропозиції щодо запровадження Державного реєстру імпортозаміщення та кооперації, орієнтованого на забезпечення продовольчої безпеки України. Реєстр слугуватиме інформаційно-аналітичним інструментом оцінювання поточного стану забезпечення продовольством, ідентифікації слабких місць у ланцюгах постачання і формування ефективної державної політики в сфері продовольчої безпеки; а також забезпечуватиме інтеграцію з міжнародними системами моніторингу продовольства, що сприятиме підвищенню прозорості та довіри до українського аграрного ринку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в опрацюванні пропозицій щодо формування продовольчої безпеки через відбір і реалізацію імпортозаміщуючих проєктів в агропромисловому виробництві та підвищення рівня самозабезпеченості продуктами харчування, зростання їхньої економічної доступності. Рекомендації щодо впровадження цифрових технологій в агропромислове виробництво можуть стати основою для нарощення обсягів внутрішнього виробництва, підвищення його конкурентоспроможності і збільшення експортного потенціалу.

Основні результати дослідження впроваджено в практичній діяльності Хмельницької обласної військової адміністрації (довідка про реалізацію від 16.09.2024 р. № 101/05-44-8761/2024), Управління розвитку агропромислового комплексу та земельних відносин (довідка про впровадження від 06.01.2025 р. № 05/22) та Головного управління Держпродспоживслужби України в Хмельницькій області (довідка про впровадження від 08.01.2025 р. № 8/1/113), а також в освітньому процесі Вінницького державного педагогічного

університету імені Михайла Коцюбинського (довідка про впровадження від 12.12.2024 р. № 01/48).

Особистий внесок здобувача. Усі подані в дисертації наукові результати отримано автором самостійно. У роботах, які написані у співавторстві, особисто здобувачу належать: у статті [137] – аналіз зарубіжного досвіду використання політики імпортозаміщення в системі забезпечення продовольчої безпеки (В. Довганю належить дослідження впливу глобальних виробничих шоків на імпортозалежні країни); у тезах [138] – визначення інструментів державної підтримки рещорингу (В. Довганю належить визначення сутності рещорингу та ідентифікація причин його появи); у тезах [139] – дослідження механізмів нормативно-правового регулювання продовольчої безпеки України в умовах воєнного стану (В. Довганю належить аналіз системи нормативно-правового регулювання продовольчої безпеки країн-членів Європейського Союзу).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та результати презентованого дослідження доповідались й обговорювались на науково-практичних конференціях:

міжнародних – «Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації» (м. Хмельницький, 2022 р.), «Сучасні аспекти реформування системи публічного управління в умовах воєнного часу» (м. Переяслав, 2023 р.), «Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану» (м. Хмельницький, 2024 р.);

всеукраїнській – «Публічне управління та адміністрування в Україні: євроінтеграційний поступ» (м. Івано-Франківськ, 2024 р.).

Публікації. Основні результати дослідження за темою дисертації опубліковано у 8 наукових працях, із них 4 наукові статті (1 – у співавторстві) – у фахових виданнях України в галузі державного управління, 4 публікації (2 – у співавторстві) – у матеріалах наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 242 найменування, і 9 додатків на 16 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 266 сторінок. Обсяг основного тексту складає 199 сторінок та містить 24 рисунки на 23 сторінках і 17 таблиць на 25 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

1.1 Сутність державного управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки

В умовах глобалізації, нестабільності міжнародних ринків і геополітичних викликів питання продовольчої безпеки набуває особливої важливості для кожної держави. Ефективне управління імпортозаміщенням стає ключовим інструментом зменшення залежності від зовнішніх поставок, стимулювання національного виробництва та зміцнення економічного суверенітету. Так, надмірна залежність від імпорту базових продуктів харчування знижує рівень національної безпеки, а слабка підтримка аграрного сектору призводить до відтоку робочої сили і занепаду переважно аграрних регіонів.

Державне управління відіграє вирішальну роль у створенні сприятливих умов для розвитку національного агровиробництва через підтримку фермерів, стимулювання інвестицій та впровадження інновацій. Формування стратегій імпортозаміщення сприяє збалансованому використанню ресурсів, запобігає дефіциту продовольства і стабілізує ціни на внутрішньому ринку. Водночас відсутність системного підходу до управління імпортозаміщенням може призвести до хаотичних дій, що не дадуть тривалого ефекту, а аналіз сутності цього процесу дозволить виявити оптимальні механізми та інструменти для забезпечення продовольчої безпеки держави.

Для уточнення термінологічного апарату дослідження необхідно з'ясувати низку категорій, що складають його основу: «імпортозаміщення»,

«державне управління» та «продовольча безпека». Перейдемо до їх ґрунтовного аналізу.

Феномен імпортозаміщення й аналіз еволюції теоретичних поглядів на політику імпортозамінної індустріалізації має багато протиріч і неоднозначних тлумачень. Хоча деякі спроби впровадити цю політику не знайшли своїх прихильників, вона була характерною рисою всіх успішних історій пізнього розвитку. Самі поняття «імпортозаміщення» і, зокрема, «політика імпортозаміщення», що з'явилися досить давно, а також їхні цілі і методи по-різному трактуються різними вченими [44].

Найвидатніші західні вчені в сфері дослідження імпортозаміщення (Х. Ченері, Н. Картер, П. Х. Ліндерт) розглядали імпортозаміщення, з одного боку, як один з основних стимулів розвитку національної економіки, а з іншого – з позицій зміни умов зовнішньої торгівлі, як спосіб залучення держави в світову економіку і забезпечення економічного зростання за рахунок розвитку внутрішнього ринку промислових товарів. Ці ідеї ґрунтуються на тому, що практично всі країни, які досягли промислових успіхів, так чи інакше пройшли етап імпортозаміщення товарів своїх більш розвинених сусідів. З цієї точки зору імпортозаміщення є природним процесом, який відбувається в різний час у різних країнах.

Однією з перших теоретичних концепцій, що дає обґрунтування протекціоністських заходів у зовнішній торгівлі, як одного з інструментів імпортозаміщення, є меркантилізм. На думку представників цієї школи (Т. Ман, В. Петті, А. Монкретьєн, Ж. Б. Кольбер та ін.), стимулювання експорту й обмеження імпорту є необхідними для досягнення сприятливого торгового балансу, а також для стимулювання внутрішнього виробництва [48]. Заміщення імпортованих товарів товарами вітчизняного виробництва має не лише повністю забезпечувати внутрішнє споживання, а й забезпечувати виробництво вітчизняних товарів на експорт. Ідеї меркантилізму досі використовуються деякими сучасними вченими для вивчення політики країн, що розвиваються, щодо індустріалізації їх економіки і подолання соціально-економічної

відсталості [203]. Крім того, основною рушійною силою економічного зростання європейських країн у ХІХ столітті були процеси активного зростання промисловості всередині країни та подальшого розвитку торгівлі за межами Європи.

Теоретичне обґрунтування необхідності розробки і захисту національної промислової політики міститься в концепції німецького економіста ХІХ століття Ф. Ліста, погляди якого тісно пов'язані з імпортозамінною індустріалізацією. У своїй праці «Національна система політичної економії» (1841) Ф. Ліст стверджує, що вільна торгівля є взаємовигідною лише для країн, що знаходяться на одній стадії розвитку. В іншому випадку, більш слабка в економічному плані країна «прирікає себе на економічну відсталість і політичну неспроможність» [198]. Свобода обміну, на думку Ф. Ліста, не призводить слаборозвинену країну до стану економічного розвитку. Ф. Ліст висунув ідею «освітнього протекціонізму» на таких основних засадах:

- митний захист молодих галузей національної економіки;
- пріоритет вітчизняного ринку над зовнішнім;
- національна єдність і національна асоціація виробників;
- використання «освітнього протекціонізму» як тимчасового заходу.

На відміну від європейських економістів, американські економісти активно відстоювали політику протекціонізму: якщо А. Гамільтон і, слідом за ним, Д. Реймонд виступали за високі митні тарифи, то Х. К. Кері – за високі тарифи не як тимчасовий захід для розвитку молодих галузей національної економіки, а як перманентну політику [113]. Однак загалом прихильники аргументу про «зародження промисловості» погоджуються з тим, що протекціонізм може бути розумним та ефективним лише доти, доки він не перешкоджає економічному розвитку нації, яка його практикує.

Одним із найбільш видатних теоретиків політики імпортозаміщення є Р. Пребіш. З точки зору Р. Пребіша [201] та Г. Сінгера [213], наявний розподіл праці між багатими і бідними країнами прирікає останніх на перманентну бідність. Вільний ринок не вирішить проблему відсталості, він сам по собі є

інструментом, який робить бідні країни біднішими, а багаті – багатшими. За відсутності серйозних змін у структурі світової економіки торговельні вигоди між країнами-експортерами, які експортують сировинні ресурси, та країнами-експортерами готової продукції будуть розподілені нерівномірно. Більше того, нерівність у доходах на одну особу між двома типами країн із часом зростатиме за рахунок збільшення торгівлі та не зменшуватиметься, відтворюючи технологічну й економічну відсталість розвинених країн і впливаючи не лише на структуру економіки країни-експортера товарів, а й на всю її соціально-економічну сферу. Р. Пребіш звернув увагу на те, що зростання продуктивності праці в розвинених країнах призвело до зростання заробітної плати в цих країнах, а не до зниження цін. У країнах Південної Америки, які значною мірою залежали від експорту сільськогосподарської продукції і мінеральної сировини, зростання продуктивності праці відбувалося набагато повільніше, а заробітна плата залишалася низькою через надлишок робочої сили, слабкі профспілки та конкуренцію серед експортерів.

Позиція П. Махаланобіса [188] узгоджується з поглядами Р. Пребіша, який стверджував, що для досягнення економічної незалежності країна повинна мати великий сектор капітальних товарів. Аргументи П. Махаланобіса було враховано при розподілі інвестицій за 1956–1961 роки, і приблизно 1/3 всіх вкладень було спрямовано на виробництво основних інвестиційних товарів. Передбачалося, що для успіху в розвитку досить замінити імпорт цих товарів вітчизняним виробництвом на основі великомасштабного інтегрованого планування. У нових незалежних країнах сектор капітальних товарів був невеликим або взагалі був відсутній, і більшість капітальних товарів імпортувалася. Для заохочення та стимулювання інвестицій зберігався завищений обмінний курс національної валюти. Отже, ще однією метою політики імпортозаміщення було прискорення темпів інвестування.

У моделі А. Льюїса, який розглядає надлишок робочої сили в одному секторі як основу зростання в іншому й економічного зростання загалом, обґрунтовується зміна умов торгівлі між країнами, що розвиваються, і

розвиненими країнами на основі індустріалізації країн із надлишком робочої сили [184].

І хоча в низці робіт таких авторів як Дж. Фей і Г. Реніс [156] підкреслюється важливість розвитку не лише промисловості, а й сільського господарства, на практиці при здійсненні імпортозаміщення розвиток сільського господарства ігнорувався.

Найбільш повні дослідження теорії та практики імпортозаміщення подано в роботах Г. Брутона (1970) [143], Д. Шихана (1973) [210], Ю. Літтла, Т. Скітовського і М. Скотта (1970) [186], А. Хіршмана (1967) [169].

Зокрема, Г. Брутон зазначає, що планування здійснювалося за відсутності досвіду планування, а також достовірної та повної інформації, довіри до ринкового механізму. Незважаючи на розповсюдження планування і значну роль державних інвестицій, за відсутності ефективного ринку, який створює стимули, посиляє сигнали приватному сектору та змушує уряд враховувати ці сигнали, планування стало неефективним і марним інструментом [143].

Ідея імпортозаміщення за своєю природою передбачає захист національних галузей промисловості від великої кількості імпорту. Дослідники політики імпортозаміщення виявили, що в багатьох випадках ставки митних зборів визначалися без аналізу ефективного рівня, просто на основі того, що було визнано необхідним для забезпечення можливості здійснення діяльності. Як наслідок, утворилася величезна мішанина ставок, а їх рівень, у деяких випадках, знижував стимули для експорту. Заходи тарифного і нетарифного регулювання було доповнено заходами контролю за наявністю валюти, але не як інструменту здійснення імпортозаміщення, а як засобу швидкого вирішення проблем платіжного балансу.

Іншим популярним інструментом політики імпортозаміщення був валютний курс. Для підтримки низьких цін на капітал усередині країни й ослаблення інфляції використовувалися засоби завищення курсу національної валюти. Завищені валютні курси в країнах з однією або двома основними експортними статтями ускладнювали експорт інших продуктів, крім основних, і

посилювали труднощі розвитку нового, нетрадиційного експорту. Виробники витратили свій час та сили, намагаючись отримати іноземну валюту, а не шукали способи виробництва з використанням внутрішніх ресурсів. Такий парадокс отримав назву «голландська хвороба».

Відповідно до структуралістської точки зору, що переважає в країнах Латинської Америки, факторні ціни, особливо ставки заробітної плати, мають незначний вплив на вибір способу виробництва. Тому для вирішення проблеми бідності було встановлено високі ставки заробітної плати в країнах із надлишком робочої сили. Так само передбачалось, що обмінний курс не має значного впливу на експорт, тому його можна встановлювати для досягнення інших цілей, таких як стимулювання накопичення капіталу або зниження темпів інфляції. Крім того, у країнах Латинської Америки під час реалізації політики імпортозаміщення спостерігалось недовикористання капіталу. Причиною цього стала нездатність робочої сили цих країн адаптувати імпортовані технології західних країн [236], а недостатнє зростання зайнятості у виробничих секторах стало основним чинником поширеності бідності. Причинами такої ситуації, крім браку робочої сили з відповідною кваліфікацією та відсутністю виробництва проміжних товарів, стала лобістська практика надання державної допомоги без урахування кінцевих результатів (надання субсидій на засоби виробництва з низьким коефіцієнтом використання, розподіл інвестицій без урахування потреб економіки тощо).

Не менш серйозною і руйнівною помилкою в реалізації політики імпортозаміщення стала недооцінка ролі сільського господарства. Аграрний сектор був найбільшою галуззю економіки більшості країн, які реалізовували імпортозаміщуючу індустріалізацію. Контроль цін на основні продукти харчування з метою недопущення зростання вартості життя в містах, а також фінансування виключно нових галузей промисловості за рахунок аграрного сектору призвів до того, що нові сектори через свою неконкурентоспроможність не мали змоги експортувати свою продукцію на зовнішні ринки і залежали від слабого внутрішнього попиту.

Проте, незважаючи на помилки, допущені на першому, «легкому» етапі політики зниження імпортозалежності, метою якої був початок самостійного виробництва товарів народного споживання і простих машин та обладнання, успіх політики виявився набагато більшим, ніж очікувалося: частка промисловості у валовому внутрішньому продукті (далі – ВВП) зроста, відбулася зміна структури експорту й імпорту.

Однак пізніше, як було продемонстровано Б. Баласом [132], політика імпортозаміщення призвела до серйозних викривлень і, як наслідок, до неефективного використання ресурсів. По-перше, повільне зростання попиту на робочу силу та повільне зростання зайнятості в поєднанні з іншими чинниками перешкоджали скороченню бідності [212]. По-друге, у країнах, які використовували політику імпортозаміщення, спостерігалось дуже низьке зростання продуктивності на рівні 0,1 % на рік. Однак виняток становив Тайвань, де щорічне зростання цього показника складало 3,3 %. Хоча інші оцінки [145] свідчать про те, що загальне зростання сукупної факторної продуктивності було значно вищим у країнах, що розвиваються, але все ж таки нижчим, ніж у розвинених країнах.

Отже, до початку 1970-х років було загальновизнано, що застосування політики імпортозаміщення не могло забезпечити стійке зростання. Однак єдиною альтернативою на той момент було усунення помилок в її реалізації. За відсутності нових теоретичних ідей і розробок Південна Корея та Тайвань зуміли продемонструвати виняткові досягнення. Зміна їхньої політики здійснювалась на межі 50–60-х років XX століття, але вже в 1960-х роках спостерігалось помітне зростання темпів зростання ВВП в обох країнах: з 6,5 % до 10 % на Тайвані і з 4,4 % до 9,1 % у Південній Кореї, що було набагато вище, ніж у будь-якій іншій країні [164]. Зростання зайнятості та подолання бідності також були набагато успішнішими, ніж у більшості інших країн. Більше того, обидві країни застосовували однакові заходи і використовували схожі інструменти, що і країни Латинської Америки: завищений обмінний курс для контролю інфляції та субсидування інвестицій; високі тарифи, квоти та інші

заходи контролю за зовнішньоторговельною діяльністю для захисту платіжного балансу; контроль за надходженням іноземної валюти; монополія державного сектора на імпорту (на Тайвані). Успіх цих двох країн обумовлено сукупністю чинників:

- швидкі темпи зростання світової торгівлі як необхідна, але недостатня умова успіху в розвитку експорту;
- добре розвинений людський капітал і значно вища якість робочої сили порівняно з країнами Латинської Америки, що надало можливість запозичувати й адаптувати все більш продуктивні технології в розвинених країн;
- наявність певної кількості науково-дослідних центрів у сфері сільського господарства;
- краще управління політикою з боку урядів;
- значна роль експорту;
- використання комплексу взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих політик.

Ключовими характеристиками імпортозаміщуючої індустріалізації у Тайвані та Південній Кореї, на думку Г. Брутона [142], стали повернення довіри до ринкових механізмів у поєднанні з експортною орієнтацією і лібералізацією імпорту.

В інших працях [132; 234] акцентують увагу на експорті як основному джерелі динамізму в розвитку. З іншого боку, слід урахувати, що стимулювання експорту, як й імпортозаміщення, вимагає певних витрат. З цієї точки зору стратегія імпортозаміщення є такою ж інвестицією в економічний розвиток, як і стратегія експортної експансії, якщо потенційні витрати на її реалізацію не перевищують витрати на розширення експорту.

У разі, якщо якісні характеристики та/або ціна товару національного виробника є вищими за імпортований товар, останній замінює національний. Вірно і зворотне, що продемонстровано на моделі С. Деллера [148], який зробив припущення про нереалізовані порівняні переваги, що підтверджується емпіричними дослідженнями. Ігнорування імпортозаміщення як стратегії

розвитку може призвести до недостатніх інвестицій в економіку, а надмірний експорт природних ресурсів може стати «прокляттям природних ресурсів» і призвести до високої залежності від їх експорту [206].

Разом із тим, заміщення імпорту товарів «за будь-яку ціну» може призвести до виснаження внутрішніх ресурсів. З позицій концепції «віртуальної води» Дж. Аллана [126], країна, яка не має запасів води, необхідних для сільськогосподарського виробництва, повинна виробляти й експортувати ті агрокультури, які вимагають мінімальних витрат водних ресурсів, а імпортувати водомісткі агрокультури. Наприклад, вирощування пшениці, однієї з водомістких культур, призвело до серйозного виснаження водних ресурсів у Саудівській Аравії, у результаті чого було прийнято рішення інвестувати у виробництво пшениці в інших країнах із метою подальшого імпорту пшениці в Саудівську Аравію за доступними цінами. Слід зазначити, що на сьогодні виробництво сільськогосподарських культур за кордоном із подальшим їх ввезенням в країну є досить поширеною практикою зниження імпортозалежності та збільшення внутрішнього виробництва країнами, які не мають достатньої кількості сільськогосподарських угідь і водних ресурсів для забезпечення населення продовольством.

Значний внесок у розвиток теорії імпортозаміщення та причин невдач цієї політики внесла нова політична економія, згідно з якою держава є суб'єктом, який прагне максимізувати свій добробут, не може і не бажає займати неупереджену позицію з економічних питань. Цим, зокрема, пояснюється успіх політики імпортозаміщення в Тайвані та Південній Кореї, які використовували ті ж самі інструменти, що й інші країни, що розвиваються (імпортні квоти і ліцензії, експортні субсидії, державну власність, податкові канікули) [167], але змогли досягти значно більш вражаючих результатів. Основна відмінність між країнами полягає не в самій політиці, а в способах і методах її реалізації та моніторингу. У цьому висновку підкреслюється ключова роль уряду в успіху політики імпортозаміщення [234]. Більше того, як зазначає В. Галенсон [164], важко знайти якесь інше пояснення сталому промисловому буму у цих країнах.

Перш за все, уряди цих країн забезпечили неухильне дотримання дисципліни й отримали можливість стимулювати дії приватних компаній, тобто виконувати функції, які прийнято вважати ринково-орієнтованими. Отже, метою є не мінімізація ролі держави (уряду) в економіці, а гнучкість та ефективність уряду в ухваленні рішень, його постійне навчання, зокрема на власному досвіді [193].

Питання про те, наскільки відкритою має бути економіка країни, є дискусійним. Під впливом зовнішніх несприятливих чинників (таких як зростання цін на нафту, боргова криза, що виникла в багатьох країнах, а також рецесія і високі відсоткові ставки в Сполучених Штатах Америки) темпи зростання в більшості країн, що розвиваються, сповільнилися, незважаючи на їх «відкритість». Разом із тим Китай та Індія, які тривалий час дотримувалися жорсткої форми імпортозаміщення, домоглися різкого збільшення темпів зростання ВВП, сільського господарства, промисловості й експорту.

Загалом у середині 80-х років ХХ століття посилилася критика відкритості економік і лібералізації торгівлі, що, однак, не означало відстоювання політики імпортозаміщення в тому вигляді, в якому вона проводилася в багатьох країнах. Більш того, деякі її ідеї були піддані додатковій критиці з урахуванням появи нових знань. Так, особливо критикувалась позиція, згідно з якою компанії в країні, що розвивається, зможуть легко перестрибувати з однієї технологічної парадигми на іншу, більш високу, і одразу ставати конкурентоспроможними на світовому ринку. Навпаки, на основі детальних досліджень численних виробничих операцій у Південній Кореї, Тайвані, Гонконгу та Сінгапурі з'явилися дані про те, що це тривалий і кропіткий процес із кумулятивним ефектом, який впливає практично на всі аспекти життя суспільства [128].

У наукових дискусіях і публікаціях зазвичай розрізняють експортоорієнтованість та імпортозаміщення, протиставляючи їх [179] та ігноруючи той факт, що найуспішніші країни в промисловому експорті розвинули свої експортно-орієнтовані сектори завдяки синергетичній політиці протекціонізму і зовнішньої орієнтації, що часто відбувається одночасно.

Так, Т. Чжу [242] зазначає, що Тайвань не став різко знижувати контроль за імпортом, а почав проводити дуже вибірккову тарифну політику. Тарифні ставки коливались від нуля до понад 100 відсотків. Аналіз зовнішньоторговельної політики Тайваню свідчить, що впродовж усього періоду індустріалізації тривав розвиток імпортозаміщення. Зокрема, велику підтримку отримали важка та хімічна промисловість [232], про що свідчать високі темпи зростання цих галузей у цей період. Отже, стратегії імпортозамінної індустріалізації й експортоорієнтованої індустріалізації застосовувалися не послідовно, а паралельно.

Суперечливим є й традиційний погляд на трансформацію економічної політики Китаю як перехід від стратегії імпортозаміщення до експортоорієнтованої індустріалізації в 70–80 роках ХХ століття. На відміну від Тайваню, підтриманого американськими технологіями й обладнанням, Китай був орієнтований на власні ресурси, а розвиток експортної орієнтації було зумовлено відсутністю новітніх технологій і браком ресурсів для розвитку імпортозаміщення. Політику «відкритих дверей» було задумано не для того, щоб замінити імпортозаміщення, а для того, щоб підтримати його. Експортну орієнтацію було визначено основним методом акумулювання іноземної валюти для модернізації китайської економіки: «Розвиток передових технологій, управлінський досвід Заходу і надходження іноземних інвестицій – це важливе доповнення до політики розвитку Китаю. Розширення експорту, поліпшення його структури та зростання валютних надходжень є ключовими питаннями зовнішньоекономічних операцій Китаю», які повинні відігравати додаткову роль у промисловому розвитку [240].

На окрему увагу заслуговує аналіз імпорту в політиці імпортозаміщення. Відповідно до нової теорії міжнародного поділу праці, країна імпортує ті товари, які недоступні на її ринку через відсутність або недостатність природних ресурсів, що загрожує виникненню надмірно високих витрат на виробництво цих товарів усередині країни.

На відміну від класичного міжнародного поділу праці, який базується на експорті й імпорті готової продукції, у новому міжнародному поділі праці країни експортують та імпортують усе більше проміжних товарів, а багато товарів, що беруть участь у світовому обміні, виробляються більш ніж в одній країні. Є приклади участі декількох десятків країн у виробництві одного продукту. При цьому кожна компанія не формує повну собівартість продукту, а лише бере участь у формуванні доданої вартості на наступному етапі його розвитку, виробництва та реалізації, що дає можливість значно знизити витрати на виробництво і підвищити конкурентоспроможність продукції. Отже, вартість імпортованих проміжних товарів є частиною собівартості виробництва національних товарів і впливає на їхню цінову конкурентоспроможність, а будь-які обмежувальні заходи, що перешкоджають імпорту, неминуче призводять до зростання вартості тих товарів, які містять хоча б один імпортований проміжний товар.

Про зростання ролі імпорту в економічному зростанні (імпорту проміжних товарів для експорту готової продукції) свідчить збільшення його обсягів у розвинених країнах. Наприклад, за період з 1990 р. по 2022 р. частка імпорту у ВВП у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку зросла з 18,63 % до 28,25 % (у 1,5 рази). Однак у країнах Європейського Союзу (далі – ЄС), наприклад у Німеччині, велика частина імпорту здійснюється між країнами ЄС. Загальна частка країн ЄС в імпорті Німеччини склала 24,6 % (185,2 млрд доларів). Німеччина закуповує більшу частину своїх товарів в європейських країнах, частка яких становить близько 60 %. При цьому частина виробництва припадає на товари, вироблені німецькими концернами. Наприклад, Великобританія і Чехія є найбільшими постачальниками автомобілів у Німеччину, адже в цих країнах працюють Volkswagen і BMW. На Китай припадає 9,8 % німецького імпорту, а на Сполучені Штати Америки (далі – США) – 6,1 %.

В останні десятиліття XX століття багато компаній у західних країнах перенесли частину своїх виробничих потужностей до Східної, Південно-

Східної та Південної Азії [185], що суттєво змінило структуру світової торгівлі. Основними причинами переведення виробничих потужностей із розвинутих країн в країни, що розвиваються, стали:

- наявність дешевої робочої сили в країнах, що розвиваються;
- технологічні нововведення, що дозволили розділити виробничий процес на окремі етапи, деякі з яких можуть виконувати некваліфіковані працівники, що дає можливість знизити витрати на виробництво;
- розвиток транспорту і зв'язку, які надають змогу координувати виробничий процес, що здійснюється в географічно віддалених куточках світу [163].

Уточнення наведених умов було зроблено А. Ліпіцом [185] і Р. Хіллом [168], які підкреслювали, що перенесення виробництва в країни, що розвиваються, з дешевою некваліфікованою робочою силою найбільш вигідно в галузях або на окремих етапах виробничого процесу, які важко механізувати й автоматизувати за допомогою наявних технологій.

Результатом перенесення виробничих потужностей до країн із низькими витратами на виробництво та поступового згортання виробничого сектора в розвинених країнах стало зменшення частки промисловості у ВВП розвинених країн, що наразі розцінюється як вкрай негативна тенденція, яка перешкоджає стабілізації соціально-економічної ситуації. Пошук напрямків економічного зростання призвів до розуміння того, що матеріальне виробництво є необхідним для економічного розвитку, оскільки саме в ньому закладається попит на інновації, що забезпечують розвиток усієї економіки.

Отже, незважаючи на деяку втрату популярності й актуальності дискусій щодо використання теорії імпортозаміщення на практиці, питання імпортозаміщення та зниження імпортозалежності, зокрема у вигляді політики повернення на внутрішній ринок (решорингу), знову стали затребуваними, активно обговорюються в науковому співтоваристві, політичних та економічних колах. Насправді в сучасній світовій економіці спостерігаються дві протилежні тенденції. З одного боку, проголошуються переваги

лібералізації зовнішньої торгівлі і глобалізації, відбувається інтеграція країн через транснаціональні корпорації та глобальні ланцюги доданої вартості, а з іншого – розкручується спіраль протекціонізму і відбувається нарощення процесів дезінтеграції. Як наслідок, сучасна парадигма імпортозаміщення формується у двох основних напрямках, що передбачають пріоритетність або витіснення імпорту у зв'язку зі зростанням конкурентоспроможної вітчизняної продукції або збільшенням випуску вітчизняної продукції за рахунок імпортних обмежень.

Ми вважаємо, що зростання світової економіки в міжнародній торгівлі наприкінці минулого століття і на початку нинішнього століття обумовлено, перш за все, якісними змінами в матеріальному виробництві на основі досягнень науково-технічного прогресу та виникненням нового типу міжнародного поділу праці, заснованого на фрагментації виробництва.

Отже, на основі компаративного аналізу наукових публікацій за досліджуваною тематикою можемо встановити, що імпортозаміщення – це методи та інструменти державного впливу, спрямовані на зниження залежності країни від імпорту шляхом розвитку власного виробництва товарів і послуг, які раніше постачалися з-за кордону. Метою імпортозаміщення є підтримка національної економіки, створення робочих місць, підвищення конкурентоспроможності місцевих виробників і зменшення впливу зовнішніх економічних ризиків.

Тепер перейдемо до аналізу сутності державного управління. Сам термін «управління» має достатньо багато визначень, серед яких найбільш цікавими з теоретико-методологічного погляду є такі визначення:

- вплив суб'єкта на об'єкт управління, що базується на достовірних знаннях і має на меті збереження цілісності, нормальне функціонування, вдосконалення та розвиток об'єкта;
- процес цілеспрямованого впливу на діяльність об'єкта (індивіда, групи чи організації) для впорядкування, збереження, удосконалення та розвитку його

якості, а також досягнення високих результатів у заданих умовах функціонування;

- система відносин між статусами (позиціями в ієрархії) і функціями, що включає професійні ролі й управлінські дії;

- структурне упорядкування змін, спрямованих на збереження цілісності та рівноваги об'єкта в контексті його взаємодії з навколишнім середовищем;

- комплекс дій, що забезпечують досягнення поставлених цілей шляхом ефективного використання ресурсів для отримання бажаного результату.

Якість управління залежить від багатьох чинників, як об'єктивних, так і суб'єктивних. Серед них: геополітична ситуація, рівень цивілізованості суспільства, його економічний та інтелектуальний потенціал, культурні і національні традиції, професіоналізм та моральність управлінських кадрів, зацікавленість і дисципліна виконавців тощо. На нашу думку, сутність управління найбільш повно відображає поняття «управлінський вплив». Це реальний, спонукальний та перетворювальний вплив, який змінює свідомість, поведінку і діяльність людей у контексті досягнення певних інтересів, потреб та цілей [136].

З викладеного вище можна визначити управління як цілеспрямований (свідомий, навмисний, ретельно продуманий і спланований) вплив, спрямований на організацію та регулювання життєдіяльності людей, колективів, груп чи суспільства загалом для досягнення певних цілей і задоволення інтересів. Цей вплив здійснюється як через механізми самоуправління, так і через спеціально створені організаційні структури.

Серед усіх форм управління особливе місце займає державне управління. Це зумовлено його подвійною природою. З одного боку, державне управління є механізмом реалізації владних повноважень, спрямованих на керівництво, організацію та цілеспрямований вплив держави на суспільство та його підсистеми. З іншого боку, це вид професійної діяльності, що забезпечує виконання законодавчих, виконавчих, судових та інших владних функцій

держави, спрямованих на реалізацію її правотворчої, правозастосовної, правоохоронної і виховної ролі.

Окрім практичного аспекту, поняття «державне управління» також визначає галузь наукових знань. При цьому об'єктом науки державного управління є держава, її апарат, органи публічного, державного і муніципального управління, а також їхні підрозділи, підсистеми та інститути. У свою чергу, предметом виступають сутність, зміст і закономірності державного управління; його структура, принципи, форми, методи та правові основи; характер взаємовідносин між державою (як суб'єктом управління) і суспільством (як об'єктом впливу). Також предметом є особливості управління у різних соціальних сферах (політика, економіка, соціальна сфера, міжнародні відносини) та чинники, що визначають характер управлінських процесів – як об'єктивні умови, так і суб'єктивні аспекти.

У науковій і навчальній літературі поняття «державне управління» трактується по-різному, а саме як:

– виконавчо-розпорядча діяльність органів державної виконавчої влади, яка виявляється в безпосередньому повсякденному й оперативному впливі на різноманітні громадські стосунки в державі [51];

– самотійний вид державної діяльності, яка має організуючий, виконавчо-розпорядчий, підзаконний характер, особливої групи державних органів (посадовців) щодо практичної реалізації функцій і завдань держави в процесі повсякденного і безпосереднього керівництва економічним, соціально-культурним та адміністративно-політичним будівництвом [67];

– процес упорядкування життєдіяльності та взаємин особистості, колективу, держави і суспільства, установлення раціональних зв'язків між ними через використання державної влади [2];

– цілеспрямований організуючий та регулюючий вплив держави через систему державних органів, установ і посадових осіб на суспільні процеси, свідомість, поведінку та діяльність громадян [3].

У теорії адміністративного права сформувалося два основних підходи до визначення державного управління.

Широке тлумачення державного управління – це сукупність усіх видів діяльності всіх державних органів, тобто фактично всі форми реалізації державної влади. Відповідно до статті 6 Конституції України, державна влада функціонує на засадах поділу на законодавчу, виконавчу та судову гілки. Органи кожної з них діють у межах, визначених Конституцією і законами України. У цьому контексті державне управління охоплює всю організуючу діяльність держави, яка здійснюється через спеціально визначених правових суб'єктів, що впливають на суспільні відносини.

Вузьке розуміння державного управління – це діяльність конкретної групи державних органів, між якими розподілені окремі функції та види діяльності. Такий підхід визначає державне управління як відносно самостійну сферу діяльності держави, яку здійснюють певні виконавчі органи.

На нашу думку, державне управління можна трактувати як системну діяльність органів державної влади та інших уповноважених суб'єктів, спрямовану на організацію, регулювання, координацію і контроль суспільних процесів для забезпечення ефективного функціонування держави та задоволення потреб її громадян.

Тепер перейдемо до визначення продовольчої безпеки, яка є складовою економічної політики держави, що спрямована на стабільне забезпечення населення продуктами харчування, їхню доступність і використання відповідно до фізіологічних норм споживання. Це досягається завдяки внутрішньому виробництву й імпорту продовольства. Забезпечення продовольством у будь-яких умовах завжди було одним із пріоритетних соціально-економічних завдань держави. Ефективність вирішення цього завдання є показником успішності державної політики. Історія демонструє, що неспроможність забезпечити продовольчу безпеку призводила до суспільної нестабільності та загроз національній безпеці, що підкреслює її роль як важливого елемента національної безпеки країни.

Уперше поняття «продовольча безпека» з'явилося на Всесвітній конференції з продовольства 1974 року в Римі, організованій FAO у відповідь на різке зростання цін на зерно. Всесвітній продовольчий саміт 1996 року визначив продовольчу безпеку як «...ситуацію, яка існує, коли всі люди в будь-який час мають фізичний, соціальний та економічний доступ до достатньої, безпечної і поживної їжі, яка відповідає їхнім дієтичним потребам та харчовим уподобанням для здорового життя...» [134]. Це визначення містить у собі кілька потреб: наявність їжі, доступ до їжі та щоб їжа була культурно відповідною.

Українське законодавство розширює це визначення. Так, у Законі України «Про основи національної безпеки», який втратив свою чинність 2018 р., продовольча безпека трактувалась як захищеність життєво важливих інтересів громадянина, суспільства і держави. Вона містить гарантії фізичної й економічної доступності якісних продуктів харчування відповідно до науково обґрунтованих норм, підтримання стабільності продовольчого забезпечення та забезпечення продовольчої незалежності [84]. На думку українських науковців, продовольча безпека також передбачає здатність держави самостійно забезпечувати себе необхідним обсягом і різноманіттям продовольства.

Сучасні підходи до розуміння продовольчої безпеки мають певні відмінності, але ключова ідея полягає у стабільному забезпеченні населення продуктами харчування та залишається спільною для всіх трактувань. Існують три основні підходи до визначення цього поняття.

Перший підхід, характерний для економістів із країн з розвинутою ринковою економікою, акцентує увагу на споживанні. У межах цього підходу продовольча безпека визначається як гарантований доступ населення до необхідного обсягу продовольства для ведення активного й здорового життя. При цьому важливим є те, що джерело забезпечення (власне виробництво чи імпорт) не вважається принципово важливим [116]. Подібна точка зору знаходить підтримку і серед деяких вітчизняних економістів, які визнають споживання основним критерієм продовольчої безпеки.

Прихильники другого підходу додають до критерію споживання здатність країни самостійно забезпечувати себе необхідними обсягами й асортиментом продуктів харчування. Згідно з цим підходом, продовольча безпека містить такі напрямки: підтримка обсягів продовольства на рівні, достатньому для здорового харчування; забезпечення платоспроможного попиту населення; зменшення залежності від імпорту та захист інтересів вітчизняних виробників [31].

Третій підхід базується на двох критеріях: наявність на ринку достатньої кількості продуктів харчування для підтримання здорового способу життя; доступність цих продуктів для всіх верств населення, незалежно від соціального чи економічного статусу [113].

Усі три підходи наголошують на забезпеченні фізичної й економічної доступності продовольства, ставлячи в центр уваги особистість та її базові потреби у продуктах харчування. Узагальнюючи найбільш відомі точки зору, можна відзначити, що деякі вітчизняні і зарубіжні вчені та державні діячі пов'язують продовольчу безпеку зі станом економіки країни та її розвитком. У першу чергу, це стосується АПК. Інші вважають, що продовольча безпека досягається тоді, коли все населення забезпечується необхідними продуктами харчування. Вони звертають увагу на доступність продовольства для найбільш вразливого населення.

Лише за останнє десятиліття з'явилося більше десятка різних тлумачень поняття «продовольча безпека» з різним ступенем повноти. Для того щоб сформулювати найбільш повне визначення поняття «продовольча безпека», доцільно розрізняти рівні її забезпечення (рис. 1.1).

Вивчення думок учених і фахівців та наявної практики свідчить, що за основу можна взяти такі основоположні засади. Адміністративні органи країни або регіону повинні вирішувати питання гарантованого забезпечення продовольством населення, яке постійно проживає на цій території. Це пов'язано з тим, що міграція населення залежить від багатьох чинників: соціально-економічної та політичної ситуації, розвитку туризму тощо. З

урахуванням цих засад і рівнів продовольчої безпеки можна сформулювати більш повні визначення:

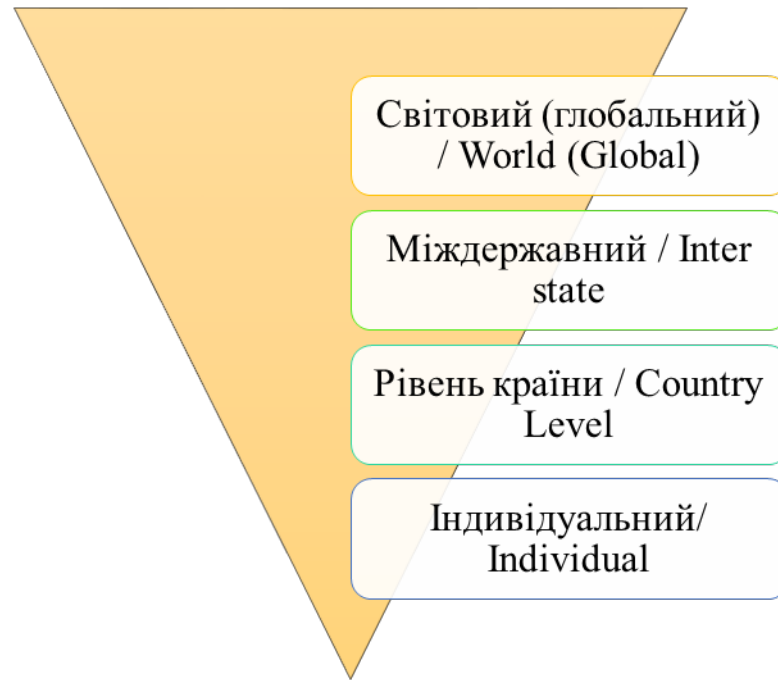

Рис. 1.1. Рівні продовольчої безпеки

Джерело: систематизовано автором

1. *Індивідуальна продовольча безпека людини, сім'ї, домогосподарства* – це безперебійна (у будь-який час доби) фізична, соціальна й економічна доступність для кожної людини природних (природного походження, без генетичної модифікації), безпечних основних продуктів харчування за кількісним та якісним складом, що відповідають медичним нормам і забезпечують здорове, активне, повноцінне життя.

При цьому під фізичною доступністю слід розуміти фактичну наявність продовольчих товарів відповідного асортименту; соціальною – доступність із точки зору системи відносин у суспільстві; економічною – необхідну платоспроможність людини з урахуванням цін на продукти харчування та доходи.

2. *Продовольча безпека країни* – це безперебійне забезпечення фізичної, соціальної й економічної доступності для всіх верств населення країни, її регіонів натуральними безпечними основними продуктами харчування, що

відповідають медичним стандартам за кількісним та якісним складом, що дозволяють вести здорове, активне, повноцінне життя кожній людині.

3. *Продовольча безпека міжнародного, міждержавного об'єднання* – це безперервне забезпечення фізичної, соціальної й економічної доступності для населення країн, що входять до об'єднання, за рахунок власного виробництва, створених запасів і міждержавного вільного руху сировини та продуктів харчування, натуральних, безпечних основних продуктів харчування за кількісним та якісним складом, що відповідають медичним стандартам і дозволяють вести здорове активне та повноцінне життя для кожної людини. З цією метою створюються міждержавні організаційні структури (ради, комітети тощо), інститути і механізми в межах об'єднань, що забезпечують координацію, логістику та інші складові спільної діяльності щодо забезпечення населення цих країн основними продуктами харчування.

4. *Продовольча безпека світової спільноти* – це колективно створені відповідними організаційними структурами (міжнародними, національними, галузевими і міжгалузевими, громадськими, виробничими та іншими організаціями, главами держав та урядів тощо) умови для формування і підтримання сприятливого суспільно-політичного середовища, розвитку виробничої, економічної, науково-технічної сфер діяльності, що забезпечують безперервну фізичну, соціальну й економічну доступність для всіх верств населення натуральних, безпечних основних продуктів харчування за кількісним та якісним складом, що відповідають медичним стандартам і дозволяють кожній людині вести здорове, активне, повноцінне життя.

Продовольча безпека має передбачати певну продовольчу незалежність, що включає можливість автономного забезпечення не менше 100 % населення власними основними продуктами харчування. За неможливості стовідсоткового забезпечення власного населення продуктами харчування допускається імпорт на рівні 15–20 %. При перевищенні цього показника формується імпортозалежність продовольчого сектору держави [154].

Підсумовуючи все зазначене вище, можемо сформулювати визначення державного управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки – це сукупність методів, інструментів і засобів впливу, які реалізуються органами державної влади для зменшення залежності країни від імпортованих продуктів харчування шляхом стимулювання внутрішнього виробництва, підтримки національних аграрних виробників та формування самодостатності в забезпеченні продовольством для забезпечення продовольчої безпеки.

У свою чергу, метою державного управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки є: забезпечення продовольчої незалежності держави; зниження ризиків, пов'язаних із зовнішньою економічною кон'юктурою чи міжнародними кризами; підтримка економічної стабільності та соціального добробуту через розвиток місцевого аграрного сектору.

Отже, державне управління імпортозаміщенням є важливим інструментом для зміцнення продовольчої безпеки, сприяючи стабільності національної економіки і забезпечуючи населення якісними продуктами харчування.

1.2 Інструменти державної політики імпортозаміщення на сучасному етапі розвитку

Імпортозаміщення як один з основних напрямків промислової політики сприймається науковим співтовариством неоднозначно. В економічній літературі ведеться дискусія про необхідність та ефективність політики імпортозаміщення. Часто ігнорується той факт, що країни, які досягли успіху в надолуженні згаяного і реструктуризації своїх економік, не обмежувалися введенням торговельних бар'єрів на імпортовані товари і застосуванням антиконкурентних заходів для іноземних компаній, а проводили політику, яка

поєднує орієнтацію на експорт та імпортозаміщення. Імпортозаміщення забезпечило вітчизняним підприємствам більш сприятливі умови праці. Найчастіше така політика здійснювалася вибірково – у галузях, які стримували розвиток інших видів економічної діяльності в межах національних економік.

Крім того, надмірна залежність від імпорту може стати загрозою економічній безпеці, а залежність від імпорту продовольства – загрозою продовольчій безпеці країни. З цієї точки зору імпортозаміщення є об'єктивною необхідністю. З іншого боку, рівень технологічного розвитку і сучасна світова економіка є такими, що жодна країна не може успішно розвиватися, покладаючись лише на власні сили.

Позиція «відкритості» економіки та «залученості» у світогосподарські відносини має досить аргументовану наукову платформу, але є крайньою, як і протилежна позиція «покладатися лише на себе» або імпортозаміщення в умовах жорсткого протекціонізму. Політика імпортозаміщення є скоріше відповіддю на поточну макроекономічну та геополітичну ситуацію. Її реалізація в деяких імпортозалежних галузях сприятиме появі нових видів продукції і, можливо, появі нових видів економічної діяльності.

Агропродовольчий сектор відіграє ключову роль у розвитку економіки України. Так, прискорення темпів зростання ВВП може відбуватися при розумній структурній політиці за рахунок підвищення конкурентоспроможності та зміни частки в загальному обсязі експорту й імпорту країни у тих секторах економіки, де експортна еластичність є високою (як в агропродовольчому секторі), а еластичність імпорту – низькою (як у машинобудуванні).

Концепція продовольчої безпеки, яка раніше традиційно асоціювалася з відсталими формами аграрного фундаменталізму [187] і багато в чому мала «шлейф» періоду відновлення після Другої світової війни, стала центральною темою світової продовольчої політики після продовольчої кризи 2007–2008 років, а її актуальність набула глобального статусу [191].

Так, у період з 2007 по 2008 роки, коли на міжнародних товарних ринках різко зросли ціни на нафту й основні продукти харчування (пшеницю,

кукурудзу, рис тощо), а продовольча інфляція становила 18 % у Китаї, 10 % і більше в Індонезії, Пакистані, Індії та Латинській Америці, інтерес до теми продовольчої безпеки збільшився навіть у країнах-експортерах сільськогосподарської продукції, зокрема у США [172]. Так, Г. Лоуренс зазначає, що в Австралії політика лібералізму, що підтримується урядом та промисловістю, хоча і стимулює зростання виробництва продовольства в країні та сприяє імпорту, не здатна забезпечити довгострокову продовольчу безпеку [182].

Переосмислення й оновлення геополітичного статусу продовольчої безпеки було зафіксовано на Римському саміті Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (далі – ФАО) зі світової продовольчої безпеки у червні 2008 року. Основними загрозами продовольчій безпеці визнано проблеми, пов'язані з обмеженими ресурсами та продуктивністю, швидким зростанням населення світу, ефектом «зміни харчування», а також зростаючою взаємопов'язаністю і взаємозалежністю агропродовольчих систем [127].

У відповідь на нові виклики та загрози у сфері продовольчої безпеки акцент змістився у бік споживачів, стійкості системи і конкуренції за природні ресурси:

- задоволення потреб у продовольстві та харчуванні зростаючого населення в умовах зміни харчових уподобань;
- підвищення сталого сільськогосподарського виробництва і продуктивності праці;
- підвищення стійкості до зміни клімату;
- пошук сталих рішень в умовах загострення конкуренції за природні ресурси [127].

Концепція продовольчої безпеки ФАО містить у собі такі аспекти:

- фізична доступність продовольства – наявність достатньої кількості продовольства відповідної якості з внутрішніх (національне виробництво) та

зовнішніх (імпорт) джерел, включаючи продовольчу допомогу і можливість поставити її в потрібне місце, тобто наявність інфраструктури;

- економічна доступність населення до продуктів харчування, що передбачає можливість придбання відповідних продуктів для повноцінного харчування;

- якість та безпека харчових продуктів, яка складається з достатнього харчування, чистої води, санітарії і системи охорони здоров'я для досягнення харчового благополуччя, яке відповідає всім фізіологічним потребам людини;

- довгострокова стійкість усієї системи, або стабільність, що передбачає забезпечення продовольчої безпеки всього населення й окремих домогосподарств у постійному доступі до продовольства навіть в умовах раптових потрясінь у вигляді економічних криз чи кліматичних катаклізмів, а також незалежно від сезонності поставок продовольства.

Досягнення продовольчої безпеки вимагає, щоб люди мали сталий, економічний, фізичний і соціальний доступ до кількості безпечної та поживної їжі, яка відповідає їхнім потребам у харчуванні і смаковим уподобанням для активного та здорового способу життя.

На відміну від концепції продовольчої безпеки, яка не враховує походження товарів і допускає високу залежність від імпорту, продовольча самодостатність враховує не лише наявність продовольчих товарів, а й їхнє походження, і передбачає, що країна є самодостатньою в продовольстві в тій мірі, в якій вона здатна задовольнити продовольчі потреби своїх громадян за рахунок власного виробництва.

Різниця між підходами до продовольчої безпеки та продовольчого самозабезпечення має політичні наслідки. У той час як прагнення до продовольчої безпеки може призвести до того, що країна збільшить імпорт продовольства або, принаймні, буде менш схильною до його скорочення, прагнення до самозабезпечення продовольством може змусити країну застосувати політику скорочення імпорту [151]. Іншими словами, країна, яка проводить політику продовольчого самозабезпечення, є більш інтегрованою в

міжнародний поділ праці і відкритою для зовнішньої торгівлі; країна, яка прагне до самозабезпечення продовольством, є менш інтегрованою в систему міжнародного розподілу праці та зовнішньої торгівлі.

Більш детальне визначення продовольчого самозабезпечення враховує сільськогосподарську спеціалізацію і зовнішню торгівлю. Дж. Клепп, слідом за ФАО, визначає *продовольчу самодостатність* як умову, за якої країна виробляє обсяг продовольства, що дорівнює або перевищує обсяг спожитої їжі [146].

Хоча самозабезпечення продовольством передбачає стовідсоткове внутрішнє виробництво, далеко не всі країни можуть реально досягти цього рівня. Здатність країни стати повністю самозабезпеченою продовольством залежить від наявності природних, фінансових та економічних ресурсів, якості й ефективності управління, рівня розвитку інфраструктури і систем розподілу продовольства, технологічного прогресу та ефективних сільськогосподарських програм, аграрної політики [144; 238]).

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН поділяє країни за рівнем самодостатності на країни з низькою самодостатністю (частка внутрішнього виробництва у споживанні є нижчою за 85 %) і країни з високою самодостатністю (частка внутрішнього виробництва в споживанні – понад 115 %) [159]. Україна, згідно з класифікацією ФАО, належить до країн із високим рівнем самодостатності так само, як і Австралія, Аргентина, Канада та США.

Прагнення країн до продовольчого самозабезпечення впливає з прагнення знизити вразливість внутрішнього продовольчого ринку до макроекономічних, фінансових і геополітичних потрясінь, необхідності збільшення зайнятості та скорочення безробіття. Розвинені країни (Німеччина, США та ін.) на ранніх етапах їхнього розвитку застосовували протекціоністську політику захисту своєї промисловості і замінювали її політикою лібералізму в зовнішній торгівлі в міру розвитку та дозрівання національних галузей. Іншими причинами застосування протекціоністських заходів є економічний спад і

затяжна криза в економіці, втрата конкурентоспроможності галузі або окремого виробництва, геополітичні конфлікти та торговельні війни, лобіювання введення обмежувальних заходів у торгівлі окремими продовольчими групами.

Політика самозабезпечення продовольством була популярна в 1960–1970-х роках серед розвинених європейських країн. Бельгія, Люксембург, Італія, Нідерланди, Німеччина і Франція, перші шість членів сучасного Європейського Союзу, вважали самодостатність основною метою Спільної аграрної політики ЄС (далі – CAP).

У післявоєнній Європі сільськогосподарське виробництво і споживання продовольства населенням були низькими, тоді як залежність продовольства від імпорту була високою, а іноземна валюта і, особливо, долари були дефіцитним ресурсом. Питання збільшення доходів мало важливе значення, оскільки частка зайнятих у сільському господарстві в Італії в 1955 р. становила 40 %, у Франції – 26,9 %, у Німеччині – 18,5 %, а частка сільського господарства у ВВП була в 2 і більше разів меншою – 20,7 %, 11 % і 8 % відповідно [123]. Отже, Спільна аграрна політика, яка почала реалізовуватися після підписання Договору в Римі в 1957 р. і створення ЄС 1 січня 1958 року, переслідувала такі основні цілі:

- підвищення продуктивності праці в аграрному секторі на основі технічного прогресу і забезпечення раціонального виробництва й оптимального використання виробничих чинників, зокрема робочої сили;
- забезпечення справедливого рівня життя сільського населення, зокрема шляхом збільшення доходів фермерів у сільському господарстві;
- стабілізація агропродовольчих ринків;
- забезпечення стабільного постачання продовольства;
- забезпечення прийнятних цін для споживачів.

Аграрна політика країн Співтовариства розглядалася як частина загальної структурної політики. Водночас, структурна політика стала основним інструментом аграрної політики, оскільки, на думку Комісії, цінова підтримка фермерів без структурної політики ніколи не призвела б до мети збільшення

доходів фермерів, а лише структурна політика могла забезпечити оптимальний розподіл чинників виробництва [226].

На сьогодні елементи державної політики протекціонізму стають усе більш популярними. І для цього є об'єктивні передумови, оскільки в умовах трансформації світової економіки, зміни правил гри на світовому ринку, посилення міжнародної конкуренції питання захисту національних інтересів потребують підвищеної уваги. Отже, з погляду державного регулювання економіки, сьогодні існує потреба у формуванні розгалуженої і диференційованої системи заходів органів публічної влади, які передбачають формування та реалізацію стратегічних інтересів, довгострокової державної політики у сфері соціально-економічного розвитку і забезпечення продовольчої безпеки.

Можна стверджувати, що в періоди трансформації світової економічної системи, появи нових чинників розвитку економіки ідеї меркантилістів і протекціонізму набувають популярності та привертають до себе все більше уваги. Протекціонізм відображає прагнення влади захистити внутрішній ринок країни від дестабілізуючого зовнішнього втручання. Наприклад, поява на світовому ринку більш економічно успішних моделей формування доданої вартості забезпечує окремим державам конкурентні переваги. У країнах, які не мають таких можливостей, є бажання захистити свій ринок від конкуренції за допомогою системи обмежень: імпорتنих та експортних мит, субсидій та інших заходів.

Крім різноманіття причин появи конкурентних переваг (передові технології та інновації, розширення ринків збуту тощо), існують національні особливості реалізації політики протекціонізму. Отже, одні і ті ж самі рішення щодо захисту ринку від небажаних зовнішніх впливів можуть призвести до різних наслідків у різних країнах.

Сьогодні поняття протекціонізму трактується по-різному. У широкому розумінні це система заходів влади, спрямованих на захист довгострокових стратегічних державних інтересів в економічній сфері. Для розвинених країн

сучасна економіка відкриває перспективи розвитку за рахунок поглиблення спеціалізації та закріплення існуючих позицій у міжнародному поділі праці. Цей комплекс завдань може бути вирішений у межах моделі відкритої економіки. Разом із тим, ця модель передбачає виникнення залежності країни від зовнішніх умов, що робить вразливою позицію держави у встановленні та вирішенні стратегічних державних інтересів. У зв'язку з цим питання забезпечення економічної безпеки вимагають від країн із розвинутою ринковою економікою поєднання різних інструментів державного регулювання, в яких значне місце займають протекціоністські заходи.

Державний протекціонізм країн із розвинутою ринковою економікою зумовлено необхідністю забезпечення стратегічної безпеки від зовнішніх загроз. Органи державної влади слугують захисником національних інтересів, що впливає як на зовнішню, так і на внутрішню економічну політику. Інтереси забезпечення суверенітету держави визначають комплекс заходів та обмежень у господарській діяльності. Отже, протекціоністські заходи сучасної держави з розвинутою ринковою економікою в єдиній системі передбачають захист вітчизняних виробників і створення умов для відтворення та збереження конкурентоспроможності і, тим самим, зміцнення позицій держави у світовому господарстві.

Різноманіття цілей, завдань і методів реалізації сучасного протекціонізму призвело до появи різних його форм (рис. 1.2), серед яких можна назвати:

- вибірковий протекціонізм, який передбачає захист певного виду продукції від небажаного впливу з боку певної держави;
- секторальний протекціонізм, який передбачає захист підприємств певної галузі або сільського господарства, як правило, від зовнішніх впливів з боку світового ринку загалом або з боку певних груп країн, які проводять скоординовану цілеспрямовану зовнішню політику;
- колективний протекціонізм, що реалізується через формування групи держав, що протистоять аналогічним групам країн у певних товарних або галузевих позиціях;

– прихований протекціонізм, який пов'язаний із формуванням кращих економічних умов для роботи на території держави, ніж прийняті в інших країнах.

Рис. 1.2. Сучасні форми протекціонізму

Джерело: систематизовано автором

Протекціоністська політика передбачає використання митних і тарифних методів, а також встановлення нетарифних обмежень. Ці заходи надають експортерам змогу постачати на світовий ринок максимально можливу кількість продукції та, обмежуючи імпорт, запрошувати на національний ринок не товари, а технології. Заходи сучасного протекціонізму передбачають максимальне залучення на територію держави передових інноваційних розробок, створення умов у національній економіці для реалізації передових технічних рішень. У табл. 1.1 подано класифікацію основних тарифних і нетарифних інструментів торговельної політики, що реалізуються в межах протекціонізму.

Ефективність застосування заходів державного протекціонізму визначається гнучкістю економічної політики держави. Із зазначеного вище

впливає, що повна відмова від міжнародної конкуренції й ізольований розвиток держави позбавляють економіку стратегічних перспектив. Водночас було б помилкою повністю покладатися на закони вільної торгівлі, оскільки практика міжнародної торгівлі наводить безліч прикладів відхилення від прийнятих угод і некоректного проведення зовнішньої політики держав, що займають провідні позиції в світовій економіці.

Таблиця 1.1

Класифікація інструментів торговельної політики

Методи		Інструмент торговельної політики	Регулюють в основному	
Нетарифні	Тариф	Митні збори	—	Імпорт
		Тарифні квоти	—	Імпорт
	Кількісний	Квоти	—	Імпорт
		Ліцензування	Експорт	Імпорт
		Добровільні обмеження	Експорт	-
	Прихований	Публічні закупівлі	—	Імпорт
		Вимоги до змісту місцевих компонентів	—	Імпорт
		Технічні бар'єри	—	Імпорт
		Податки та збори	—	Імпорт
	Фінансовий	Експортні дотації	Експорт	—
		Експортне кредитування	Експорт	—
		Демпінг	Експорт	—

Джерело: систематизовано автором

Зростання на сьогодні протекціонізму в поведінці сучасних держав може бути обумовлено низкою причин, серед яких можна виокремити такі основні:

1. Низький рівень конкурентоспроможності національної економіки, зумовлений нерівномірним характером економічного розвитку. Відставання, викликане появою нових товарів в умовах неухильно зростаючої міжнародної конкуренції, може поширитися на окремі товари і сектори економіки. У цих умовах органи державної влади застосовують захисні заходи на період трансформації відстаючих сегментів економіки, проводячи перетворення, спрямовані на відновлення конкурентоспроможності.

2. Поява нових секторів економіки та формування нових ринків збуту. Захисні заходи спрямовано на створення умов у тих галузях, в яких відсутні усталені відносини між державами. Заходи протекціонізму поширюються на

діяльність, яка орієнтована на виробництво товарів, що не мають аналогів на ринку, вартість яких визначається, насамперед, новими технічними рішеннями.

3. Погіршення ситуації на ринку внаслідок циклічного розвитку. Кризи світової економіки, спади споживання та виробництва вимагають оперативного втручання влади, метою якого є не набуття додаткових конкурентних переваг, а подолання негативних тенденцій і створення умов для виходу з кризи.

4. Зміни в платіжному балансі та його критичному стані для окремих товарів, стратегічно важливих для забезпечення безпеки держави. Недобросовісна конкуренція на світовому ринку. Демпінг, політичний тиск на партнерів, субсидування конкурентів – це неповний перелік явищ, характерних для сучасної міжнародної торгівлі [198].

Подані вище причини протекціонізму пов'язано з відновленням роботи ринкових механізмів управління в умовах нестабільного розвитку світової економіки і кон'юнктури. Мова не йде про використання заходів захисту ринку для отримання додаткових конкурентних переваг. Сучасний протекціонізм характеризується тим, що його використовують не як постійну сукупність впливів на економічний розвиток, а як заходи оперативного втручання для відновлення рівноваги та забезпечення прогресивного сталого розвитку економіки. У стратегічній перспективі основою економічного розвитку є: опора на власні ресурси, їхнє ефективне використання, реалізація можливостей для підприємницької ініціативи тощо.

У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на складнощі, які виникають у період зняття протекціоністських заходів. Необхідність їх скасування за відсутності загроз є очевидною, але для ухвалення такого рішення має бути політична воля та підтримка з боку влади і суспільства, яке поділяє принципи розвитку та рушійні сили ринкової економіки. В іншому випадку протекціоністське втручання позбавляє економіку потенціалу для саморозвитку, призводить до зниження конкурентоспроможності, негативно впливає на ціну освіти і рівень життя населення.

Сучасні дослідники відзначають, що однією із суттєвих загроз світовій економіці та динаміці соціально-економічного розвитку є впровадження принципів протекціонізму в механізми функціонування транснаціональних компаній. Для сучасної міжнародної торгівлі стає характерним те, що конкуренція між основними гравцями світового ринку поступово впроваджує в практику взаємодії протекціоністські заходи, які застосовуються окремими державами, орієнтуючись на обмежене коло гравців світового ринку, пропагуючи не завжди передові технічні рішення, перешкоджаючи технологічному розвитку [132]. Політика великих транснаціональних корпорацій полягає в поступовому збереженні завойованих ними позицій у світовій економіці, використовуючи протекціоністські заходи і не надаючи можливостей для прогресивного розвитку суспільства.

Для країн з економікою, що розвивається, умови економічного зростання є надзвичайно специфічними. Йдеться про держави, які залежать від кон'юнктури на світовому ринку, діяльності іноземних інвесторів та політики міжнародних фінансових інститутів. Країни, що розвиваються, мають обмежений набір регуляторних інструментів і часто змушені вибирати між незалежним ухваленням рішень щодо встановлення та досягнення стратегічних цілей розвитку і збереженням суверенітету. Застосування заходів державного протекціонізму в країнах із ринковою економікою, що розвивається, повинно враховувати сучасні тенденції розвитку економіки. На наш погляд, сьогодні найбільший вплив стосовно вибору протекціоністської моделі економічного зростання в економіках, що розвиваються, відчують ті тенденції розвитку світової економіки, які не дозволяють країнам, що розвиваються, спиратися на товарні моделі економічного зростання. Серед них:

- збільшення частки сфери послуг у загальному обсязі виробництва;
- збільшення обсягів торгівлі високотехнологічною продукцією;
- розвиток віртуальної економіки й електронної комерції;
- розвиток економіки, заснованої на інноваціях;
- зростання вартості людського капіталу в економічному розвитку;

– промислова інтеграція на основі технологій та інновацій.

Сучасний протекціонізм можна розглядати як певну парадигму економічного розвитку. Умови, в яких застосовуються заходи щодо захисту внутрішнього ринку, і методи захисту національних інтересів утворюють певну систему принципів, формування та дотримання яких можна розглядати як певний стандарт, зразок економічного мислення. Знаючи про ці принципи, можна зробити висновки про зміст державної економічної політики, яка буде проводитися учасниками міжнародні економічні відносини.

Однак це вимагає визнання сучасними державами наявності і першочергової цінності власного державного суверенітету, що не завжди має місце на практиці. Часто держави ухвалюють рішення, які суперечать їхнім власним національним інтересам, але діють на користь більш розвинених країн, від яких держави, що розвиваються, є політично й економічно залежними.

У разі реалізації власної національної політики, заснованої на цінностях суверенітету, застосування протекціоністських заходів, як правило, обумовлено необхідністю забезпечення: незалежності як економічного, так і військово-політичного захисту вітчизняного виробництва та збереження робочих місць; справедливих і рівних умов для бізнесу; зростання національної економіки та її міжнародної конкурентоспроможності [233].

Перетворення, що тривають у світовій економіці, розширення сфер застосування заходів протекціонізму, диференційований характер використання методів захисту національної економіки надають можливість стверджувати про формування нового напрямку в економічній теорії – неопротекціонізму. Його особливість і відмінність від класичного протекціонізму полягає в зміщенні акцентів із захисту вітчизняних виробників на захист ринку, якість якого оцінює споживач. Для неопротекціонізму в агропромисловому виробництві важливо мати більш широкий спектр методів впливу на економіку, ніж це було прийнято для класичного протекціонізму (рис. 1.3).

На думку низки експертів, реалізація політики протекціонізму в сучасних умовах вимагає застосування більшою мірою заходів щодо ліквідації

недобросовісної конкуренції, ніж заходів щодо захисту від зовнішніх впливів [233].

Рис. 1.3. Заходи державного неопротекціонізму щодо агропродовольчого сектору

Джерело: складено автором

Резюмуючи зазначене вище, можна зробити такі висновки. Протекціоністська політика має складний механізм реалізації, про що свідчить історичний досвід і сучасні тенденції формування протекціонізму. Протекціонізм пройшов шлях трансформації від категорії торговельної політики до категорії політики національної безпеки. На новому етапі розвитку, під впливом сучасних чинників розвитку світового господарства використання класичного протекціонізму стає неефективним. Його приховані форми використовуються частіше. Застосування протекціоністських заходів вимагає гнучкості і врахування поточних політичних, а також загальних соціально-економічних чинників та обставин.

Отже, ключовою відмінністю вітчизняного підходу до продовольчої безпеки є пріоритет продовольчої незалежності країни над продовольчою

доступністю продовольства для населення, що призвело до зниження економічної забезпеченості продовольством для населення.

На нашу думку, в агропродовольчому секторі та інших технологічно відсталих секторах економіки в умовах війни, глобального посилення протекціонізму та в епоху четвертої промислової революції можливе лише таке імпортозаміщення, яке не перешкоджає технологічному оновленню всього ланцюжка створення вартості, не обмежує імпорту проміжних товарів, необхідних для виробництва конкурентоспроможної продукції, та не *погіршує становище споживачів*. Така політика має ґрунтуватися на вибірковому підході до вибору імпортозамінних та експортоорієнтованих галузей.

На основі вивчених теорій сформувався уточнюючий теоретичний підхід до імпортозаміщення в сучасних умовах. *Імпортозаміщення* – це процес зростання конкурентоспроможного національного виробництва, який торкається всіх ланок ланцюжка створення вартості з вибіркоким, а часто й одночасним використанням інструментів тимчасового обмеження імпорту в окремих галузях (або видах економічної діяльності) з елементами лібералізації зовнішньої торгівлі в інших галузях для виробничого та технологічного забезпечення імпортозамінних галузей.

Посилення протекціонізму, недотримання раніше встановлених правил гри, невиконання міжнародних зобов'язань стали характерними рисами сучасного світового господарства і міжнародних економічних відносин. Основним виявом активізації політики протекціонізму у світовій торгівлі є активне використання країнами-членами Світової організації торгівлі (далі – СОТ), насамперед країнами G20, заходів торговельної політики, що обмежують експорт та імпорт, включаючи вимоги щодо частки місцевих компонентів, пільгового кредитування та інших нетарифних бар'єрів.

Так, на кінець 2022 року кількість нових заходів, що обмежують вільну торгівлю товарами (704), у 3,65 раза перевищує кількість запроваджених заходів лібералізації (193). Аналіз торговельної політики країн із 1 січня 2009 року до кінця грудня 2022 року, проведений Global Trade Alert, засвідчив,

що всі країни застосували 4913 протекціоністських заходів, тоді як кількість заходів лібералізації становила 1724. Фактично, починаючи з листопада 2008 року, було зафіксовано 348 випадків, коли заходи торговельної політики, вжиті 36 урядами, мали негативний вплив на торговельні потоки на суму понад 10 мільярдів доларів.

Посилення протекціонізму особливо яскраво виявляється в торговельній політиці США, що взяли курс на боротьбу з «несправедливими» торговельними практиками. Частка експорту країн G20, які за підсумками 2022 року потрапили в зону ризику впливу дискримінаційних заходів США, становить 80,8 %, із них 30,26 % припадає на експортні субсидії США, 67,93 % – на заходи зі сприяння експорту американських товарів, а 16,52 % – на зростання імпорتنих тарифів США [221].

Згідно з останнім звітом Global Trade Alert (далі – GTA) під назвою «Going It Alone?», який охоплює всю «єру популізму», у листопаді 2019 року уряди країн світу запровадили 2723 нових обмежувальних заходів, сукупний ефект від яких торкнувся 40 % світової торгівлі [221]. Водночас торговельна війна між Китаєм і США є причиною лише 23 % нових торговельних обмежень, введених за цей період.

Лідерами щодо застосування обмежувальних заходів, за даними GTA, є Китай (2852) і США (2064) (рис. 1.4).

Цікавою є статистика GTA щодо країн, які найбільше потерпають від обмежувальних заходів інших держав, та за секторами економіки, де найчастіше використовуються протекціоністські заходи. Найбільше від таких заходів страждають Китай (6344), Німеччина (6308), США (6102), Італія (5983), Франція (5812), Великобританія (5580), Японія (5434), Канада (5238), Індія (5119), Нідерланди (5116). Найчастіше обмеження вводяться на продукцію чавуну та сталі (221 захід), легкові автомобілі, причеи, напівпричеи та їхні запасні частини (139 заходів), іншу готову металопродукцію (135 заходів), зернові культури (128 заходів), основні органічні хімікати (106 заходів).

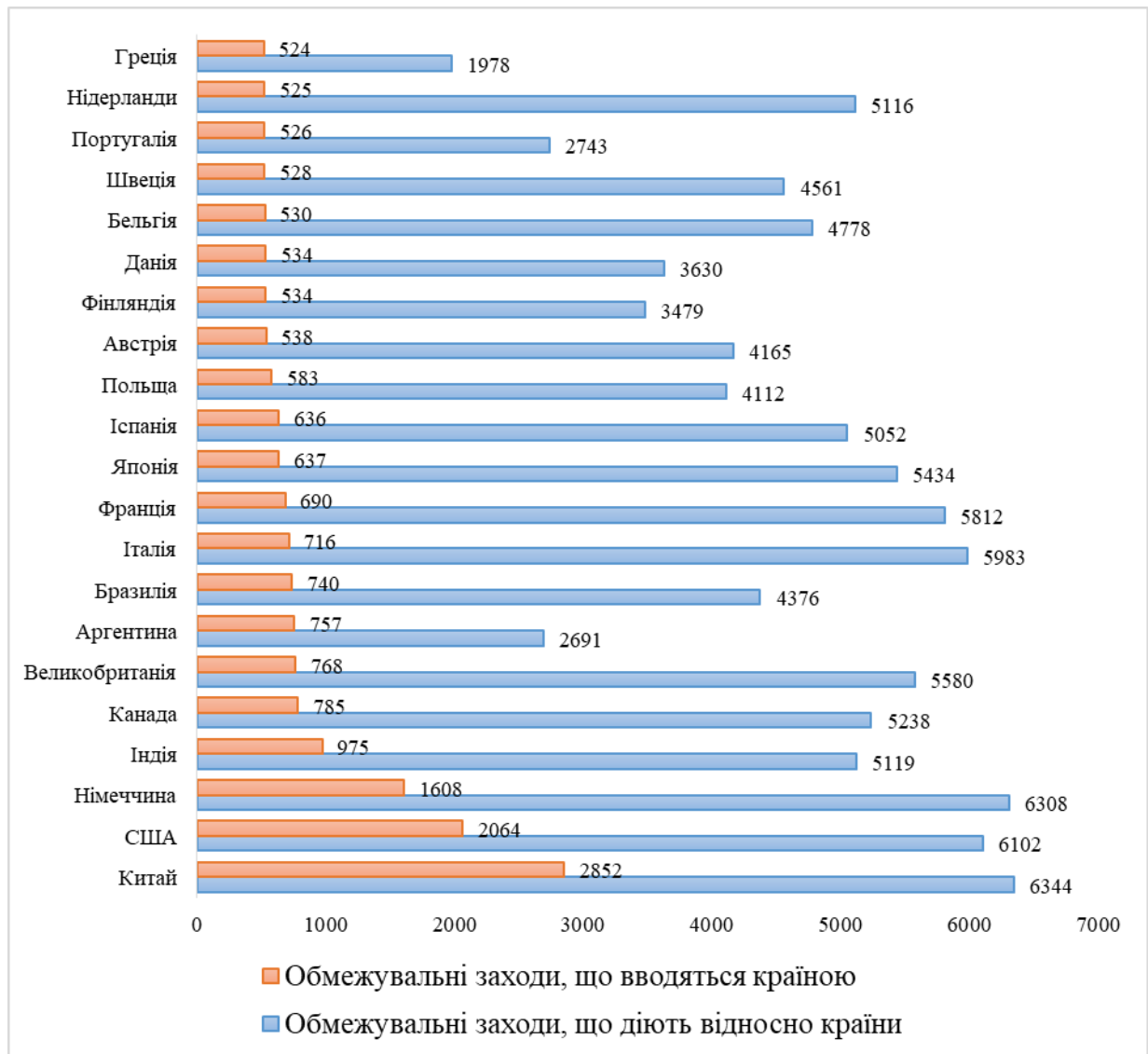

Рис. 1.4. Кількість обмежувальних заходів, введених окремими країнами і застосованих до них

Джерело: систематизовано автором на основі [221]

Серед заходів, що обмежують торгівлю товарами, майже 1/4 – субсидії (крім експортних субсидій), понад 18 % – умовні заходи торговельного захисту, понад 14 % – заходи стимулювання експорту, близько 14 % – тарифні заходи (рис. 1.5). Так, за даними Банку Англії, непрямий вплив торговельного протекціонізму за останні три роки на ділову впевненість та інвестиції є більшим, ніж прямий вплив протекціоністських заходів на торговельні потоки, імпорتنі ціни і ланцюги поставок [133]. Аналітичні огляди довіри інвесторів свідчать про зниження показників довіри з 2018 року до історичного мінімуму. За оцінками аналітиків Міжнародного валютного фонду, підвищення тарифів та

тривала невизначеність щодо торговельної політики призвели до зменшення інвестицій і падіння попиту на виробничі активи. Це стало одним із ключових чинників уповільнення темпів зростання виробництва та світової торгівлі [135].

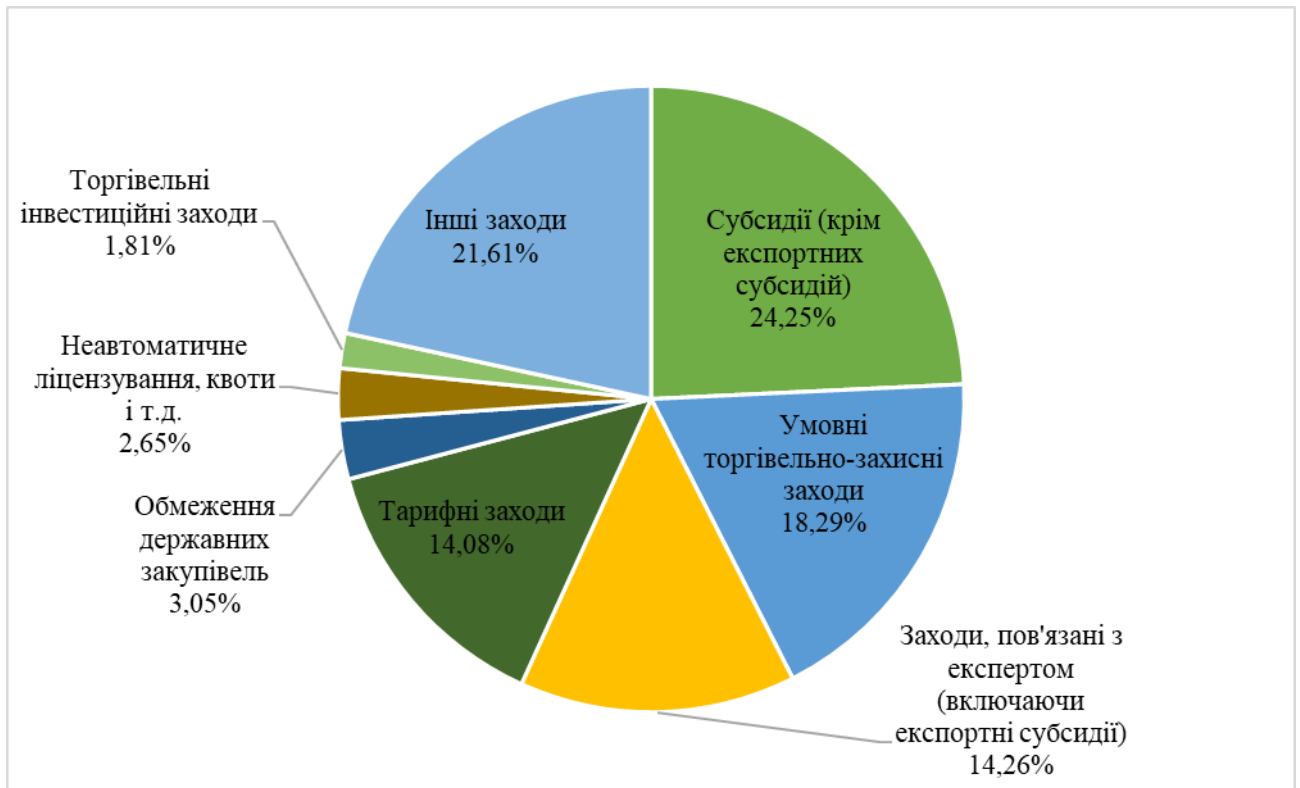

Рис. 1.5. Структура заходів щодо обмеження торгівлі товарами в період з 2017 року до кінця 2019 року, %

Джерело: систематизовано автором на основі [221]

Оцінки здобутків і втрат від протекціонізму для економіки США демонструють суперечливі результати. Зокрема, введення додаткових мит на імпорт (наприклад, сталі) може мати стимулюючий вплив на одну галузь (чорна металургія) та призвести до втрат в інших галузях (машинобудування, хімічна промисловість). Що стосується преференцій у захищених від конкуренції і захищених протекціоністськими заходами галузях, то вони надаватимуть переваги виробникам рівно стільки, доки діятиме цей захист.

Торговельні війни між США й Європою мають довгу історію. Немає нічого нового в тому, що США використовують своє домінуюче становище у світовій економіці для просування своїх інтересів. Американський ринок є життєво важливим для компаній Європи та Азії як з точки зору його розміру,

так і з точки зору американської філософії споживача. Для захисту своїх економічних інтересів США використовують будь-який доступний інструмент: правила банківського нагляду, картельні закони, Комітет з іноземних інвестицій в США (CFIUS) тощо. Наприклад, CFIUS перевіряє всі транзакції, які можуть призвести до отримання іноземною компанією контролю над організацією в США.

Реакцією на зростання протекціонізму і загрозу економічних воєн у низці великих країн стало посилення політики скорочення імпорту, більша орієнтація на внутрішній попит, зокрема з метою модернізації економіки. Найбільш яскраво це виявилось у програмах «Зроблено в Китаї», «Make in India». На сьогодні в Україні діє програма підтримки національного виробника «Національний кешбек» – це державна програма підтримки українських виробників, у межах якої громадяни можуть отримати 10 % від вартості придбаних вітчизняних товарів. Ця програма діє в Україні з 2 вересня 2024 року.

На сьогодні четверта промислова революція починає відігравати особливу роль в реалізації політики імпортозаміщення. Слід зазначити, що кожна промислова революція має свої ключові чинники, що стимулюють інновації й економічне зростання, до яких належать ресурси або чинники виробництва, а також способи організації та структурування цих чинників виробництва.

Каталізатором перших двох промислових революцій стали фундаментальні розробки, які надали можливість поєднати фізичний капітал із природними ресурсами, що призвело до безпрецедентного зростання продуктивності й ефективності виробництва як на рівні окремих фірм, так і на рівні окремих осіб і в масштабах цілих економік, що підтверджується значною кількістю теоретичних та емпіричних досліджень [140; 183; 137, 138; 216].

Четверта промислова революція, завдяки розвитку та зближенню цифрових, фізичних і біологічних технологій, стає рушійною силою для розвитку продуктивних сил [138]. Четверта промислова революція, або

Індустрія 4.0, характеризується розповсюдженням і мобільним Інтернетом, меншими, але більш потужними та дешевими датчиками, штучним інтелектом і машинним навчанням [208]. Вона передбачає комплексну трансформацію всієї сфери промислового виробництва, надає можливість підвищити продуктивність праці, сприяти економічному зростанню та підвищенню конкурентоспроможності окремих компаній, регіонів і країн.

Основними передовими технологіями, які є рушійними силами четвертої промислової революції, вважаються:

- великі дані в поєднанні з аналітикою, що характеризується великим обсягом і високою швидкістю генерації, обробки й аналізу; вони надають можливість генерувати потужні функції розпізнавання зображень та автоматизувати функції;

- автоматизовані роботи, які стають менш вартісними і складними в програмуванні, більш компактними, інтелектуальними, автономними та гнучкими;

- моделювання виробничих процесів для перевірки й оптимізації процесів і продукції;

- горизонтальна та вертикальна системна інтеграція, що забезпечує більш злагоджений, наскрізний і міжфірмовий автоматизований ланцюжок створення вартості від постачальників до клієнтів за допомогою мереж інтеграції даних;

- штучний інтелект, який дозволяє машинам виконувати когнітивні функції людини, такі як навчання, розуміння, міркування або взаємодія;

- 3D-друк, або адитивне виробництво, що дозволяє індивідуально друкувати складні об'єкти з різних матеріалів (пластик, скло, метали тощо);

- нанотехнології, завдяки яким матеріалам надаються нові властивості (підвищена міцність, легкість тощо);

- промисловий інтернет речей (далі – IoT), який передбачає підключення пристроїв та об'єктів до мережі Інтернет за допомогою датчиків у поєднанні з аналізом великих даних і хмарними обчисленнями;

- забезпечення кібербезпеки, важливість якої зростає в рази у зв'язку зі зростанням кіберзагроз;
- хмарні обчислення, що забезпечують доступ до обчислювальних ресурсів із мінімальними зусиллями з управління;
- технології доповненої реальності, які надають інформацію в режимі реального часу для вдосконалення процесу ухвалення рішень та оптимізації виробничих процесів [233].

Основними характеристиками четвертої промислової революції є:

- сумісність, яка означає, що кіберфізичні системи надають робітникам і розумним виробництвам можливість з'єднуватися та взаємодіяти один з одним;
- віртуалізація, яка передбачає створення віртуальної копії розумного виробництва, віртуальних інсталяцій та імітаційних моделей;
- децентралізація, що стала можливою завдяки здатності кіберфізичних систем самостійно приймати рішення і здійснювати місцеве виробництво за допомогою таких технологій, як 3D-друк;
- отримання й обробка інформації в режимі реального часу;
- модульність, що дозволяє розумним виробництвам гнучко адаптуватися до мінливих вимог шляхом заміни або розширення окремих модулів [173].

Останніми роками є певні свідчення, що повернення виробничих потужностей до національних кордонів були викликані не лише зростанням витрат на офшоринг, проблемами з правами інтелектуальної власності в країні-офшорингу, а й зміною сприйняття стабільності і надійності глобальних ланцюжків доданої вартості та цифровізацією економіки. Справа в тому, що масштабна і повсюдна роботизація нівелює переваги перенесення виробничих потужностей до країн із низькою вартістю трудових ресурсів. З цим частково пов'язано повернення частини зарубіжних виробничих потужностей («*решоринг*» – *reshoring*) компаній з інших країн або в материнську юрисдикцію («*бекшоринг*» – *backshoring*), або до прилеглих країн («*ніаршоринг*» – *nearshoring*) [162]. Домінуючою стратегією повернення виробничих потужностей серед компаній ЄС є бекшоринг (92,4 % випадків за

період з 2014 по 2020 рік), тоді як стратегію ніаршорингу було використано лише у 5,1 % випадків [153].

Темі решорингу останніми роками приділяють дедалі більше уваги дослідники в різних країнах. І розвинені країни, і країни, що розвиваються, усе більше стали концентрувати виробництва в регіональних і локальних хабах, переміщуючи їх із країн з низькими витратами. Дослідження засвідчили, що рішення про повернення виробничих потужностей часто приймаються у відповідь на зміни зовнішнього середовища (розвиток нових технологій, посилення протекціонізму, зростання вартості трудових ресурсів у Китаї тощо).

Уряди розвинених країн розробляють заходи сприяння решорингу з метою зростання національного промислового виробництва та підвищення зайнятості. Наприклад, Європейський Парламент ухвалив резолюцію про реіндустріалізацію Європи для сприяння підвищенню конкурентоспроможності і зростання стійкості, в якій відзначено позитивний вплив ініціатив з решорингу для підтримки традиційних промислових регіонів ЄС. У програмних документах «A Stronger European Industry for Growth and Economic Recovery» (жовтень 2012 року) [121] та «For a European Industrial Renaissance» (січень 2014 року) [160] проголошено мету ЄС щодо зростання частки виробництва у ВВП.

На національних рівнях у низці європейських країн також вжито заходів сприяння стратегіям решорингу. Досить активну підтримку стратегій решорингу здійснює Франція, де близько 60 % компаній, які здійснили заходи щодо перенесення своїх виробничих потужностей назад до Франції, отримали підтримку від центрального уряду та/або місцевих органів влади. У Нідерландах Міністерство соціального забезпечення та зайнятості створило спеціальний стимулюючий фонд (600 млн євро) для підтримки створення робочих місць у процесі решорингу. В Італії урядова підтримка здійснюється як на державному, так і на регіональному рівнях. Крім того, три найбільші економіки ЄС (Франція, Німеччина та Італія) об'єднали свої ключові ініціативи з цифровізації промисловості (німецька «Plattform Industrie 4.0», французька

«Alliance Industrie du Futur» та італійська ініціатива «Piano Industria 4.0»), домовились про тристоронню співпрацю і розробили дорожню карту для підтримки та зміцнення процесів цифровізації у своїх виробничих секторах, а також для просування зусиль усіх країн ЄС у цій галузі [153].

У США у 2018 році було радикально знижено податок на прибуток юридичних осіб (з 35 % до 21 %), а також податок на кошти, що повертаються в країну від діяльності компаній за кордоном (до 15,5 % – для готівки, а для безготівкових – до 8 % замість колишніх 35 %). Додатково для компаній запроваджено податкові пільги на капітальні витрати.

Крім того, у США діють програми імпортозаміщення (Import Substitution Program – ISP), економічного розвитку (Economic Development Program) і розвитку кваліфікованої робочої сили (Skilled Workforce Development Program), розроблені неурядовою організацією Reshoring Initiative та призначені для підтримки фірм в оцінці і реалізації рішень про решоринг з метою заміни імпорту місцевим виробництвом [205].

На сьогодні найбільш поширеними мотивами решорингу компаній у країнах ЄС є чинники, пов'язані з реорганізацією бізнесу та прагненням знизити витрати виробництва за рахунок наближення до споживачів продукції і постачальників ресурсів, знизити витрати на оплату праці, логістику, витрати на якість продукції (табл. 1.2).

Разом із тим, серед мотивів решорингу можна виокремити чинники впливу технологій четвертої промислової революції: автоматизація виробництва, наявність ноу-хау в материнській компанії, реалізація стратегій упровадження інновацій, а також наявність заходів державної підтримки.

На відміну від європейських компаній, рішення американського бізнесу про повернення виробничих потужностей є ключовими для державних стимулів для решорингу і «патріотичних» настроїв (бренд «Зроблено в США», вплив на внутрішню економіку). Для європейських компаній мотив «Зроблено в...» став визначальним лише для італійських виробників одягу.

Таблиця 1.2

Мотиви решорингу до країн Європейського Союзу та США

Мотиви решорингу в ЄС	Кількість випадків	Мотиви решорингу в США	Кількість випадків
Глобальна реорганізація компанії	61	Державне стимулювання решорингу	844
Терміни поставки товару споживачу	55	Близькість до клієнтів/ринків	818
Автоматизація виробничого процесу	51	Доступність кваліфікованої робочої сили й її вищі здібності до навчання	673
Низька якість офшорного продукту	48	Імідж «Зроблено в США»	615
Близькість до клієнтів	43	Оптимізація ланцюга поставок	581
Ефект «Зроблено у...»	40	Вплив на вітчизняну економіку	408
Ноу-хау	30	Інфраструктури	352
Реалізація стратегій, заснованих на інноваціях продуктів/процесів	28	Термін поставки товару споживачу	344
Гнучкість виробництва	27	Автоматизація / нові технології	274
Зміни загальних витрат на постачання	26	Вища продуктивність	230
Невикористовувані виробничі потужності	26	Покращення клієнтського сервісу	208
Витрати на логістику	24	Синергія від об'єднання виробництва та НДДКР	204
Скорочення витрат на оплату праці	19	Ціни на природний газ/хімікати / електроенергію в США	172
Економічна криза	18	Неповне використання виробничих потужностей в країні офшорингу	141
Покращення обслуговування клієнтів	17	Бережливе виробництво / інші методи поліпшення бізнес-процесів	134
Державна підтримка решорингу	15	Наявність розвиненої мережі оптової та роздрібної торгівлі	131
Близькість до постачальників ресурсів	13	Зниження витрат на сировину	128
Відданість рідній країні	11	Гнучкість виробництва	115
Високі витрати на якість та її контроль в офшорній країні	10	3D-друк / адитивне виробництво	29

Джерело: сформовано автором на основі [204]

Слід зазначити, що за період із 2014 по 2020 рік мотиви решорингу компаній країн ЄС зазнали змін. Так, у 2014–2017 роках для європейських компаній визначальними мотивами перенесення своїх виробничих потужностей до рідної країни була державна підтримка, стратегії скорочення витрат виробництва (витрат на оплату праці, логістику, постачання тощо), економічна криза та інноваційні стратегії. У 2018 році чинник державної підтримки став відігравати суттєво меншу роль, а основні мотиви решорингу європейські

компанії тепер пов'язують із низькою якістю продукції в країнах офшорингу та високими витратами на його забезпечення і контроль, а також із деяким зростанням патріотичних настроїв.

В європейських країнах рішення про решоринг найбільш часто приймають компанії у низько- та середньотехнологічних галузях (виробництво одягу та виробництво продуктів харчування), тоді як серед американських компаній, які повернули свої виробничі потужності назад до США, значна частка переміщених виробництв належить до високотехнологічних (комп'ютери, електронна продукція, електрообладнання, прилади та компоненти) і середньотехнологічних галузей.

Загалом стратегія решорингу є найбільш привабливою для тих галузей, де нове виробництво розвиненої країни має значні конкурентні переваги. Сюди належать: виробництво товарів, витрати на транспортування яких до кінцевого споживача є високими; виробництво товарів із коротким виробничим циклом, що вимагає надточної логістики just-in-time; виробництва, схильні до частих змін дизайну; виробництва, що потребують високого рівня якості; виробництво товарів, що використовуює патенти й авторські права, дотримання і захист яких мають виняткову важливість; виробництва, чутливі до роботизації та автоматизації.

Щодо країн, з яких виводяться виробничі потужності, то і американські, і європейські компанії, в основному, повертаються з Китаю (1042 та 76 випадків решорингу відповідно). Крім того, американські компанії повертаються з: Німеччини (323 випадки решорингу); Японії (317 випадків решорингу); Канади (229 випадків решорингу) [161].

Отже, можна зробити висновок, що державні політики країн, спрямовані на відродження своєї промисловості та технології четвертої промислової революції, мають помітний вплив на міжнародну торгівлю, що веде до зміни позиції окремих країн у системі міжнародного поділу праці. У результаті так звані «наздоганяючі країни» отримали новий шанс для покращення своїх

позицій у міжнародному поділі праці, упустити який буде непростачною помилкою, тим більше, що швидкість таких змін неухильно зростає.

Важливою перешкодою на шляху повернення виробничих потужностей виробничих підприємств до розвинених країн є недостатнє докладання зусиль цих країн щодо збільшення кількості кваліфікованих робітників, які мають необхідні компетенції для роботи з технологіями четвертої промислової революції. Роль дефіциту кваліфікованих робітників особливо посилюється в умовах швидкого скорочення технологічної відсталості деяких країн, що розвиваються.

1.3 Зарубіжний досвід використання політики імпортозаміщення в системі забезпечення продовольчої безпеки

Економічна безпека, яка є матеріальною основою національної безпеки, характеризується рівнем розвитку продуктивних сил та економічних відносин у країні і покликана забезпечити необхідні умови для сталого економічного зростання, підвищення життєвого рівня населення та забезпечення соціально-політичної стабільності в суспільстві. Однією з ключових складових економічної безпеки є продовольча безпека. Здатність країни стати повною мірою продовольчо самодостатньою залежить від природних, фінансових та економічних ресурсів, необхідних для виробництва продуктів харчування, розвиненої інфраструктури, систем розподілу, технологічного прогресу й агропродовольчої політики. Країни, які відчувають дефіцит ресурсів, не мають достатніх земельних чи виробничих потужностей, мають мало шансів стати продовольчо самодостатніми і змушені покладатися на імпорт продовольства. Але навіть у країнах, які мають усі ресурси для сільськогосподарського виробництва, є політичні й економічні причини для організації зовнішньої торгівлі [233].

На сьогодні в список країн, що імпортують велику кількість продовольчих товарів, входять такі економічно розвинені країни, як США, Німеччина, Японія, Великобританія та Китай. Ввезення великої кількості продовольства не означає, що країна не є продовольчо незахищеною. Насправді, багато з найбільших у світі країн-імпортерів продовольства також є одними з найбільших експортерів продовольчих товарів [200].

Разом із тим, у зв'язку зі стратегічною важливістю агропродовольчого сектору, переважна більшість країн прагне до максимально можливого самозабезпечення продовольством [130].

Для досягнення продовольчої самодостатності використовуються такі стратегії, як: збільшення внутрішнього виробництва продовольства; поліпшення розподілу продовольства вітчизняного виробництва; зменшення втрат і відходів харчування; розширення методів та засобів виробництва; розширення видів продуктів харчування, що виробляються всередині країни; удосконалення технологій виробництва харчових продуктів.

Участь країн у міжнародній торгівлі накладає обмеження на вибір заходів і варіантів агропродовольчої політики. Так, М. Порка та співавтори [200] у своєму дослідженні з'ясували, що імпорт продовольства майже всюди використовується для подолання місцевих обмежень на внутрішнє зростання, але реалізується в різних країнах.

Наприклад, виробничі шоки, викликані різними причинами в країнах-експортерах, створюють ризик дефіциту продовольства в країнах, залежних від імпорту продовольства. Дані емпіричних досліджень підтверджують, що глобальне постачання продовольства різко змінилося за останні десятиліття: населення світу за останні 50 років збільшилось більш ніж удвічі, а методи виробництва продуктів харчування перейшли від традиційного землеробства до більш інтенсивного й індустріалізованого виробництва.

У статті [174] показано, що через транснаціональну взаємопов'язаність ринків глобалізація надає змогу збалансувати нестабільність місцевого виробництва, але це може зробити країну все більш залежною від імпорту

продовольства, погіршити показники продовольчої безпеки. У дослідженні доведено, що імпорт продовольства позитивно корелює з фізичною й економічною доступністю продовольства, але негативно корелює зі стабільністю продовольства.

У роботі [177] виявлено, що не всі країни ЄС є повністю самодостатніми, їхня залежність від імпорту фруктів і деяких овочевих культур є особливо високою. Разом із тим, автори не розглядають можливість збільшення власного виробництва країн, а акцентують увагу на підвищенні ефективності механізму перерозподілу надлишків продовольства в регіони, які відчують дефіцит продовольства за окремими товарними групами.

Досвід реалізації політики зниження імпортозалежності в Японії висвітлено у праці [194], розвиток агропродовольчого сектору в Бразилії показано у статті [199], забезпеченість продовольчими товарами в країнах ЄС проаналізовано у статті [178]. У статті [209] показано, що менш розвинені країни експортують продукцію з низьким рівнем переробки, тоді як розвинені країни значною мірою монополізували ринок продуктів із високим ступенем переробки та високою доданою вартістю. Потенціал зростання виробництва продовольства і, як наслідок, продовольча безпека залежать як від природних, так і від економічних чинників. У статті [130] показано, що рівень продовольчої безпеки, який сформований за рахунок внутрішнього виробництва, сильно різниться за країнами світу. Внутрішнє виробництво забезпечує основу продовольчої безпеки в розвинених країнах із високим ВВП на душу населення, включаючи Північну Америку, Австралію, Нову Зеландію та інші, і в країнах, які хоч і не забезпечені великою площею орних земель, але демонструють високу інтенсивність виробництва (переважно європейські країни). Міжнародна торгівля робить значний внесок у продовольчу безпеку на Близькому Сході та в Північній Африці, а також в окремих країнах Південної Америки, які є нетто-імпортерами продовольчих товарів.

Найбільш проблемна ситуація з продовольством характерна для країн Африки на південь від Сахари та Центральної Азії [130]. Крім того, у зв'язку зі

стратегічною важливістю агропродовольчого сектору переважна більшість країн прагне до максимально можливої автономії у виробництві продуктів харчування. І якщо міжнародна торгівля може значною мірою компенсувати відсутність внутрішнього виробництва, то інструменти міжнародної торгівлі можуть використовуватися лише за наявності у країни достатніх фінансових ресурсів для оплати імпортованих товарів.

Доступність суші досліджуваних країн значно варіює від високої (0,0263 км² на людину у Великій Британії) до надзвичайно низької (близько 0 км² на людину в Сінгапурі) [225]. До країн із низькими земельними ресурсами належить Японія, а до країн із великим населенням – Індія. Великобританія, США, Канада, Бразилія демонструють високу доступність земельних ресурсів, придатних для ведення сільського господарства.

Країнами-виробниками продуктів харчування з дуже високою доданою вартістю, як правило, є високорозвинені країни Європи (Швеція) і Північної Америки (США, Канада). Країни Європи виробляють продукцію з нижчою доданою вартістю. Продовольчі товари Індії характеризуються низькою доданою вартістю.

Максимальний рівень імпортової залежності від продовольства було відзначено в Сінгапурі (понад 97,3 % у 2005 році), у 2016 році його було знижено до 96,45 % [211]. З європейських країн високий рівень імпортозалежності мають Швеція (54,76 %) і Великобританія (51,35 %), приблизно рівні за розмірами Зімбабве (54,22 %).

Імпортозалежність Німеччини (19,2 %), яка має досить високий рівень забезпеченості земельними ресурсами, є лише трохи нижчою, ніж Японії (28,5 %). Імпортозалежність США, Канади та Бразилії має негативне значення: -9 %, -49,4 %, -31,6 % відповідно. Однак такий результат свідчить лише про те, що обсяг експорту країни значно перевищує обсяг імпорту загалом і не може трактуватися як відсутність імпортозалежності за всіма товарними групами.

Зовнішня торгівля Сінгапуру приблизно в 3,5 рази перевищує ВВП [225], а загальний обсяг імпорту сільськогосподарської продукції в 2022 році досяг 9,9 млрд доларів (більше 90 %) [211].

Країни з низьким ВВП на душу населення характеризуються вищою кореляцією між імпортозалежністю та доданою вартістю у виробництві продовольства (країни, що виробляють продукцію з вищою доданою вартістю, є менш залежними від імпорту). Позитивна кореляція між імпортозалежністю і наявністю сільськогосподарських земель на душу населення в слаборозвинених країнах свідчить про їх вузьку експортну спеціалізацію на шкоду забезпеченню населення різноманітними продуктами харчування.

Найбільшими виробниками продуктів харчування в ЄС-28 є країни ЄС-15: Німеччина, Італія та Іспанія, а у випадку з деякими продуктами ще й Великобританія. Серед країн ЄС-13 лише польське сільське господарство досягло сільськогосподарського виробництва, порівнянного з рівнем у цих країнах. Загалом ЄС-28 на сьогодні є самодостатнім із точки зору виробництва продовольства, за винятком виробництва фруктів, попит на які покривається за рахунок вітчизняного виробництва приблизно на 2/3 [177].

Найбільшим експортером та імпортером продуктів харчування є США. Більше того, із 2022 року імпорт зростає швидшими темпами, ніж експорт. Так, у 2021 році експорт збільшився на 1 % і сягнув 140 млрд доларів, а імпорт – на 6 % і сягнув 129 млрд доларів [228]. Зростання імпорту продовольства триває вже десятки років і, як очікується, триватиме, незважаючи на протекціоністську політику уряду. Більше половини свіжих фруктів та майже третина свіжих овочів, які купують американці, тепер надходять з інших країн. Зростання імпорту продовольства, переважно з Латинської Америки та Канади, обумовлено такими чинниками, як: покращення стану доріг, удосконалення технологій контейнерних перевезень і зберігання; розробка нових сортів та технологій вирощування, які дозволили перенести сільськогосподарське виробництво в інші країни (наприклад, вирощування північних ягід, таких як чорниця й ожина в центральній Мексиці); стимулювання попиту на свіжі овочі,

фрукти та ягоди впродовж усього року за рахунок зростання доходів; зміни смакових уподобань і смакових звичок у зв'язку з розвитком туризму, збільшенням потоку мігрантів та іншими чинниками; зниження тарифів та інших бар'єрів для імпорту. У результаті частка імпортованих свіжих фруктів, що споживаються в США, за даними Служби економічних досліджень Міністерства сільського господарства, збільшилась більш ніж удвічі – з 23 % в 1975 році до 53,1 % в 2020 році. Значне збільшення споживання багатьох сільськогосподарських культур, включаючи манго (зростання споживання на душу населення на 1850 % між 1975 і 2020 роками), лайм, авокадо та інші, супроводжувалися зниженням споживання тих культур, які традиційно вирощуються в США.

Безперечною перевагою імпортного буму для споживачів є підвищена доступність і різноманітність свіжих продуктів, фруктів та овочів, особливо в зимовий період. Водночас, у зв'язку з необхідністю транспортування продуктів, які швидко псуються, при виборі сорту виробники віддають перевагу сортам, що підлягають тривалому зберіганню. Це зменшує біорізноманіття, погіршує якість продукції, яка піддається спеціальній обробці, що може погіршити смакові якості [176].

Японія є одним із найбільших у світі нетто-імпортерів продовольства. Більше 60 % калорій їжі, що споживається японцями, мають іноземне походження [170]. За останні 50 років продовольча самозабезпеченість Японії знизилася на 20 %, а самодостатність, з урахуванням споживання калорій, – на 34 %.

Африка на південь від Сахари є нетто-імпортером продовольства з дуже низькими коефіцієнтами самозабезпечення і високими показниками залежності від імпорту, відповідно. На відміну від економічно розвинених країн, країни Африки імпортують багато основних продуктів харчування, зокрема м'ясо та рибу, деякі фрукти, молоко і молочні продукти, свіжі та заморожені овочі, каву, чай і спеції, крупи, олію, пшеницю та інші продукти. Імпорт продовольства в ці країни становить значну частку всього імпорту.

Наявність імпортозалежності в Індії і Китаї пов'язана зі збільшенням населення та процесами урбанізації, зростанням доходів населення і неефективним сільським господарством, нездатним задовольнити зростаючий внутрішній попит. Крім того, чималу роль відіграють високі втрати врожаю через відсутність інфраструктури для зберігання.

Причини виникнення імпортозалежності багато в чому визначають напрями реалізації політики щодо її зниження. У країнах із високим рівнем ВВП на душу населення, високим рівнем доданої вартості в сільському господарстві і високим рівнем забезпеченості сільськогосподарськими землями імпортозаміщення все зазвичай зводиться до ініціатив окремих партій та організацій з розвитку місцевого виробництва і споживання, що реалізуються на місцевому рівні (місцеве продовольство) (табл. 1.3). У країнах ЄС ініціативи з агропродовольчої трансформації розглядаються на наднаціональному рівні, а в деяких країнах національна політика ініціюється на рівні уряду.

У Японії серйозна увага приділяється зниженню імпортозалежності і розвитку внутрішнього виробництва, у тому числі в інших країнах, у зв'язку з дефіцитом земельних ресурсів. На продовольчу безпеку та загальну стійкість продовольчої і сільськогосподарської системи впливає низка глобальних тенденцій, серед яких:

1. Збільшення населення. Очікується, що до 2050 року населення планети збільшиться майже до 10 мільярдів, що призведе до збільшення попиту на сільськогосподарську продукцію приблизно на 50 % порівняно з 2013 роком за сценарієм помірного економічного зростання [222].

2. Зміни у структурі й обсягах виробництва. Різноманіття в харчуванні є особливо чутливим до доходів, тому економічне зростання в країнах із низьким і середнім рівнем доходу прискорить перехід до дієт із більшим споживанням м'яса, фруктів та овочів і нижчим, ніж зараз, рівнем споживання зернових [175].

3. Структурні зміни в економіці: зменшення частки сільського господарства в загальному обсязі виробництва і зайнятості.

Таблиця 1.3

Причини виникнення імпортозалежності та заходи щодо її зниження в різних країнах

Характеристика групи країн	Приклади країн	Сутність і причини виникнення імпортозалежності	Стисла характеристика політики зниження імпортозалежності
Країни з високим рівнем ВВП на душу населення, високим рівнем доходів у сільському господарстві і високим рівнем земель сільськогосподарського призначення	США Канада	На окремі групи продовольчих товарів, в основному на свіжі фрукти й овочі для забезпечення населення і різноманітними продуктами харчування впродовж усього року	Ініціативи окремих партій та організацій щодо зменшення імпортозалежності і розвитку місцевого виробництва та споживання, що впроваджуються на місцевому рівні (місцеве харчування)
Країни з високим рівнем ВВП на душу населення, високим або середнім рівнем ВВП у сільському господарстві та із середньою доступністю земель сільськогосподарського призначення	ЄС		– перетворення САР на спільну продовольчу політику, що охоплює всі ланки ланцюга поставок від ферми до тарілки, з акцентом на стійкість продовольчої системи; – в окремих країнах прийняття національних агропродовольчих систем, спрямоване на стійке зростання вітчизняного виробництва, забезпечення стабільності продовольчої системи, посилення конкурентоспроможності, розвиток експорту; – місцеві ініціативи щодо зменшення імпортозалежності та розвитку місцевого виробництва
Країни з високим рівнем ВВП на душу населення, високим або середнім рівнем доходу в сільському господарстві і з низьким рівнем забезпеченості сільськогосподарськими землями	Японія, Сінгапур	За багатьма основними групами продовольчих товарів (Японія), майже за всіма групами товарів (Сінгапур)	– захист внутрішнього ринку найбільш чутливих товарів, стимулювання внутрішнього виробництва, зокрема в інших країнах (Японія); – диверсифікація імпорту і розвиток високотехнологічного міського сільського господарства та власного виробництва на території інших країн (Сінгапур, Об'єднані Арабські Емірати)
Країни із середнім рівнем ВВП на душу населення, середнім рівнем доходів у сільському господарстві і високим рівнем забезпеченості сільськогосподарськими землями	Бразилія	За окремими групами продовольчих товарів у зв'язку з експортною орієнтацією вузькоспеціалізованої сировини і неефективним	Модернізація сільського господарства та харчової промисловості на основі: стимулювання внутрішнього попиту (Бразилія); розвитку інфраструктури; підвищення продуктивності; освоєння земель, що раніше не використовувались; надання державної підтримки

Закінчення таблиці 1.3

Характеристика групи країн	Приклади країн	Сутність і причини виникнення імпортозалежності	Стисла характеристика політики зниження імпортозалежності
		сільським господарством у попередні роки (Бразилія)	сільськогосподарським товаровиробникам; підтримання сільськогосподарських досліджень; стимулювання експорту; використання новітніх технологій; залучення прямих іноземних інвестицій
Країни із середнім рівнем ВВП на душу населення, із середнім або низьким рівнем доходу в сільському господарстві та із середнім рівнем забезпеченості сільськогосподарськими землями	Китай, Індія	Збільшення населення, низькоефективне сільське господарство, неможливість задовольнити зростаючий попит, відсутність інфраструктури зберігання та переробки	Створення розвиненої системи аграрної науки, техніки та інновацій, мережі інформаційних і консалтингових послуг для потреб агропромислового комплексу, збільшення інвестицій
Країни з низьким ВВП на душу населення, низьким або дуже низьким ВВП у сільському господарстві	Африка на південь від Сахари	Збільшення населення, низькоефективне сільське господарство, вузькоспеціалізована орієнтація на експорт сировини	Зменшення імпортозалежності продовольства та розвиток національного виробництва на основі диверсифікації сільськогосподарського виробництва; агропромислової індустріалізації; підвищення ефективності сільського господарства та зростання доданої вартості; створення спільних підприємств; розвитку переробної промисловості

Джерело: складено автором

4. Уповільнення темпів зростання виробництва. Водночас як інвестиції в сільське господарство та технологічні інновації підвищують продуктивність і стимулюють врожайність, зростання продуктивності стримується деградацією природних ресурсів, втратою біорізноманіття та поширенням транскордонних шкідників і хвороб рослин та тварин, деякі з яких стають стійкими до протимікробних препаратів.

5. Підтримка високого рівня відходів і втрат їжі.

6. Зміна клімату, яка негативно впливає на умови сільського господарства, загрожує виробництву сільськогосподарських культур, продукції тваринництва та рибальству.

7. Концентрація виробництва і посилення конкуренції. Задоволення підвищеного попиту на сільське господарство за допомогою наявних методів ведення сільського господарства призводить до посилення конкуренції за природні ресурси, збільшення викидів парникових газів та подальшої вирубки лісів і деградації земель. Виробництво продуктів харчування стає все більш капіталомістким, вертикально інтегрованим і концентрується на меншій кількості підприємств. Дрібні виробники програють у конкуренції та все частіше шукають можливості працевлаштування за межами сільського господарства. Це призводить до збільшення міграційних потоків, особливо для чоловіків, які є членами сільських домогосподарств, що в свою чергу призводить до «фемінізації» сільського господарства в багатьох регіонах світу.

8. Збільшення кількості та інтенсивності конфліктів, криз і стихійних лих, що порушують доступ до продовольства та підривають системи соціального захисту. У середньому частка людей, які недоїдають і проживають у країнах із низьким рівнем доходу та затяжними кризами, є в 2,5–3 рази вищою, ніж в інших країнах із низьким рівнем доходу.

Очікується, що в найближчі роки самозабезпечення продовольством у більшості країн погіршиться і стане складнішим, ніж будь-коли. Тому перейдемо до детального аналізу досвіду зарубіжних країн у регулюванні процесів імпортозаміщення як складової системи продовольчої безпеки.

Так, у Сінгапурі, як однієї з найбільш відкритих економік у світі, яка сильно залежить від міжнародної торгівлі, ситуація, швидше за все, стане ще складнішою. Продовольча безпека має фундаментальне значення для національної безпеки Сінгапуру – країни, яка не має величезних земельних та інших сільськогосподарських ресурсів й імпортує понад 90 % продовольства, що споживається в країні. Три національні продовольчі стратегії Сінгапуру спрямовано на зниження вразливості країни до зовнішньої волатильності та підвищення цін на продовольство на зовнішніх ринках:

- 1) диверсифікація джерел імпорту;
- 2) розвиток власного агропродовольчого сектору;
- 3) допомога сінгапурським компаніям за кордоном у виході на нові і більші ринки, зменшення ефекту масштабу та зниження експортних цін [219].

Основними заходами щодо трансформації і розвитку продовольчого сектору Сінгапуру є: стимулювання продовольчих інновацій; навчання майбутніх фермерів організації агробізнесу на закритих вертикальних фермах та у сфері глибоководного рибництва; підготовка нового покоління фермерів-техновиробників.

Нову урядову ініціативу під назвою Food Innovate очолить компанія Enterprise Singapore, ключовими цілями якої є: створення основи для агропродовольчих стартапів у Сінгапурі; забезпечення державного регулювання, яке підтримує інновації; створення платформи для «перехресного запилення» ідей у галузі агропромислового виробництва [181].

Спільну аграрну політику ЄС спрямовано на підтримання рівня самодостатності в усьому ЄС на рівні 85 %, навіть якщо рівень самодостатності в окремих державах-членах знижується [178]. Тим не менш, у низці країн, перш за все в ЄС-13, у 2007–2013 роках політика в сфері сільського господарства та харчової промисловості була орієнтована на модернізацію цих секторів економіки. Наприклад, у Чехії, яка є експортером сільськогосподарської сировини і значно відстає за рівнем конкурентоспроможності у секторі її

переробки, проводиться політика, спрямована на підтримку та збільшення частки переробної промисловості [181].

Слід зазначити, що останніми роками спостерігається зниження продовольчого самозабезпечення ЄС, що, однак, не впливає на рівень харчування населення європейських країн, де за останнє десятиліття середня кількість енергії, яка споживається з їжею, перевищила 2200 ккал на добу, що вважається нижньою межею рекомендованого споживання [207].

Разом із тим, низка європейських країн прийняла національні агропродовольчі стратегії, спрямовані на стійке зростання вітчизняного виробництва, забезпечення стабільності продовольчої системи, посилення конкурентоспроможності, розвиток експорту. Так, уряд Швеції ухвалив продовольчу стратегію, спрямовану на довгостроковий розвиток усього ланцюжка поставок «від збору врожаю до обіднього столу». Шведське виробництво продуктів харчування відоме високими стандартами безпеки по всьому ланцюжку поставок продуктів харчування та високою якістю продуктів харчування. Уряд вважає, що Швеція повинна використовувати свої сильні сторони в продовольчому секторі для розвитку експорту, що може допомогти їй підвищити свою конкурентоспроможність на внутрішньому ринку ЄС [120].

В інших європейських країнах, таких як Швейцарія, де самозабезпечення продовольством у середньому становить близько 60 %, уряд, навпаки, не підтримує ініціативи партії «Суверенна продовольча партія», спрямовані на збільшення виробництва продовольства в країні. При більш детальному розгляді середня доступність продовольства в багатьох країнах маскує відмінності в наявності окремих продуктів або товарних груп. Наприклад, у 2016 році швейцарське виробництво забезпечило населення країни м'ясом на 86 %, а рибними продуктами –лише на 2 %. Країна має високі показники виробництва молока, виробляючи більше, ніж споживає (116 % від потреби), але може покрити лише чверть своїх потреб у фруктах і близько половини споживання яєць та овочів [139].

Велика Британія на сьогодні забезпечує за рахунок внутрішнього виробництва 60 % своїх загальних потреб у продовольстві, порівняно з 74 % продовольчих потреб 30 років тому. При цьому 79 % загального імпорту продовольства Великої Британії припадає на ЄС. Вразливими харчовими групами, крім фруктів, є свіжі овочі, якими Великобританія забезпечує себе на 57 %, свинина (61 %), картопля (75 %). У 2017 році Великобританія імпортувала майже втричі більше сиру, ніж експортувала, майже вдвічі більше яєць і майже в 20 разів більше свіжих овочів. І хоча статистика свідчить про довгострокове зниження продовольчого самозабезпечення Великої Британії, існує великий потенціал для його подолання. Сільськогосподарські асоціації у Великій Британії стверджують, що країна може збільшити власне виробництво продуктів харчування та стати самодостатньою у продовольчому забезпеченні в довгостроковій перспективі [229].

Розробка та реалізація будь-якої вигідної для країни агропродовольчої політики є можливою лише в умовах повної ізоляції. Участь країн у міжнародній торгівлі накладає обмеження на вибір заходів і варіантів політики. Яскравим прикладом таких обмежень є політика ЄС. До створення ЄС країни мали національну аграрну політику, яка підтримувалася торговельними бар'єрами, що дозволяло цінам на продовольство та сільськогосподарську продукцію зберігатися. З утворенням ЄС було усунено торговельні бар'єри, що унеможливило дотримання національної аграрної політики. Щоб рухатися до єдиного ринку, держави-члени створили САР, замінивши вже наявну національну політику єдиним набором сільськогосподарських правил, що застосовуються в усіх державах-членах. Компроміс, якого було досягнуто під час створення САР, полягав у встановленні внутрішніх цін на рівні, достатньо високому, щоб задовольнити найменш ефективних виробників у країнах-членах шляхом широкого застосування торговельних бар'єрів, які застосовуються до країн, що не є членами ЄС, для захисту цих високих цін.

Упродовж тривалого часу ключовим завданням САР було збільшення сільськогосподарського виробництва за рахунок зростання продуктивності

шляхом раціонального розвитку сільського господарства й оптимального використання чинників виробництва. Завдяки досягненням науки (біології, хімії тощо), механізації виробництва, підтримці цін на сільськогосподарську сировину на рівні, що перевищує світові, протекціоністським заходам і глобальному економічному зростанню ЄС перейшов від чистого імпорту продовольства, який мав місце в післявоєнний період, до чистого експорту багатьох сільськогосподарських і продовольчих товарів.

Сільськогосподарська політика США пішла діаметрально протилежним шляхом, допомагаючи американським фермерам продавати свою продукцію за висококонкурентними (низькими) цінами з прямою підтримкою доходів. Це допомогло утвердитись США як одного з провідних світових експортерів товарів.

Сьогодні ферми в Європі є як ніколи спеціалізованими, методи і системи ведення сільського господарства – дуже спрощеними та значною мірою залежними від енергії і використання хімікатів (мінеральні добрива, пестициди, концентровані корми тощо). Результатом усіх цих змін є зниження родючості ґрунту, а також посилення ерозії ґрунтів, погіршення якості води, втрата біорізноманіття в аграрних екосистемах та збільшення викидів парникових газів. Що стосується впливу на здоров'я людини, то ключовим питанням є виникнення стійкості до хімічних речовин, що використовуються в рослинництві і тваринництві. Тваринницький сектор ЄС споживає більше антибіотиків, ніж сектор охорони здоров'я людини, та сприяє поширенню резистентності до протимікробних препаратів. Оскільки антибіотики використовуються як на тваринах, так і на людях, вони стають марними для тварин та неефективними в терапії людей.

Крім того, за даними Європейської комісії, щорічне зростання загальної продуктивності чинників виробництва в сільському господарстві знизилося з 1 % у 1995–2005 роках до 0,8 % у період 2005–2015 років. У «старих» країнах-членах ЄС (ЄС-15) спостерігалось значно більш різке падіння – з 1,3 % у 1995–2005 роках до 0,6 % у 1995–2005 роках. Лєвова частка підтримки в

країнах ЄС надається великим агрохолдингам, а доходи фермерів усе ще відстають від зарплат у всій економіці ЄС. Наприклад, у 2016 році близько 30 % французьких фермерів мали дохід нижче 350 євро на місяць, що становить менше третини мінімальної заробітної плати [149].

Внутрішньогалузева та міжгалузева концентрація по всьому ланцюжку поставок і суміжних галузях розвивається безпрецедентними темпами. На сьогодні 70 % світової агрохімічної промисловості знаходиться в руках трьох компаній, а до 90 % світової торгівлі зерном контролюється чотирма транснаціональними корпораціями. У 2011 році п'ятірка найбільших рітейлерів продовольства в тринадцяти державах-членах ЄС мала сукупну частку ринку понад 60 %. Водночас витрати фермерів зросли на 40 % у період з 2000 по 2010 рік, і в результаті кожне четверте господарство покинуло галузь у період з 2003 по 2013 рік. Близько 3 % фермерських господарств зараз володіють 52 % сільськогосподарських угідь ЄС, 20 % фермерських господарств отримують 80 % платежів за CAP. Хоча середній дохід фермерів в ЄС сьогодні має тенденцію до зростання, це пов'язано з тим, що багато дрібних фермерських господарств залишають ринок або зливаються з більшими фермами. Крім того, існує проблема старіння сільського населення: 31 % фермерів в ЄС старше 65 років, 24 % фермерів мають вік від 55 до 64 років.

Нездорове харчування є провідним чинником ризику захворювань і смертності в Європі та найбільш серйозно впливає на бідніші верстви населення. Нездорове харчування є причиною 49 % серцево-судинних захворювань, які є основною причиною смерті в ЄС. Понад 50 % населення Європи має надмірну вагу, а понад 20 % страждають на ожиріння. Хронічні захворювання, які часто пов'язані з харчуванням, становлять 70–80 % витрат на охорону здоров'я в ЄС. Доступ до здорового й адекватного харчування залишається недосяжним для мільйонів людей. У 2016 році близько 43 мільйонів людей, або 9,1 % населення ЄС, могли дозволити собі якісну їжу щодня.

Крім того, низка політик, пов'язаних із продовольчою безпекою (сільське господарство, торгівля, продовольча безпека, навколишнє середовище, економічний розвиток, дослідження, освіта, регулювання ринку та конкуренції тощо), розроблялися впродовж багатьох років ізолювано одна від одної і тепер мають суперечливі цілі та завдання.

Найсерйознішою глобальною загрозою продовольчій безпеці є потенційно нестійкі виробничі системи, які підривають біорізноманіття (наприклад, вимирання комах-запилювачів) і погіршують якість ґрунту та води, що впливає на саме сільське господарство. Вузькоспеціалізована, промислова, стандартизована й експортно-орієнтована модель аграрної політики ЄС системно породжує негативні наслідки та приховані витрати, які потребують докорінного перегляду сучасної політики.

Хоча продовольча політика ЄС і США відрізняється за деякими питаннями, вони стикаються зі схожими проблемами, включаючи відсутність продовольчої безпеки й ожиріння, деградацію сільськогосподарських земель і дисбаланс влади на користь великих виробників [196].

Збільшення експорту сільськогосподарської продукції США має нерівномірний вплив на американських фермерів, приносячи вигоду одним і завдаючи шкоди іншим. Ще більшу невизначеність у розвиток сільського господарства вносить політика уряду. Так, боротьба з міграцією загострює дефіцит робочої сили та підвищує її вартість, що є серйозною загрозою для багатьох американських фермерів і перешкодою для збільшення власного виробництва. Торговельна війна завдає ще більшої шкоди розвитку сільського господарства. У відповідь на підвищення тарифів на сталь, алюміній, технології та споживчі товари основні торговельні партнери США, включаючи Канаду, Китай, ЄС і Туреччину, підвищили тарифи на широкий спектр американських товарів, зокрема продукти харчування. Експорт американської сільськогосподарської продукції до Китаю скоротився більш ніж удвічі: у 2017 році Китай імпортував сільськогосподарської продукції на суму 19,5 мільярдів доларів, що зробило його другим за величиною споживачем

продукції американських фермерів. А в 2018 році, під час ескалації торговельної війни, ця сума впала до 9,2 млрд доларів [152]. У результаті скорочення експорту американські фермери відклали закупівлю сільськогосподарської техніки, що призвело до скорочення доходів виробників сільськогосподарської техніки. Зокрема, про падіння доходів на 3 % повідомила компанія з виробництва сільськогосподарської техніки Deere. Щоб компенсувати втрати фермерів, уряд виплатив фермерам 10 млрд. доларів у 2018 році, а у 2019 році – 14,5 млрд доларів [218].

Невдалі спроби знизити імпортозалежність неодноразово робилися слаборозвиненими країнами Африки. У першій половині 1960-х років Танзанія, Замбія і Нігерія почали здійснювати широкомасштабне імпортозаміщення. Реалізація цієї стратегії пізніше була відзначена, зокрема, в Гані та на Мадагаскарі, а до 1980-х років імпортозаміщення спостерігалось і в інших країнах Африки на південь від Сахари. Для зниження імпортозалежності африканські країни використовували досвід країн Латинської Америки, але оскільки вони здобули незалежність лише наприкінці 1950-х і в 1960-х роках, внутрішні обмеження виявилися набагато сильнішими, а політика імпортозаміщення провалилася [237].

Сьогодні країни повертаються до політики зниження імпортозалежності. Наприклад, у 2019 році було розпочато національну політику промислового розвитку Зімбабве на період до 2029 року, ключовою складовою якої є агропромислова індустріалізація, спрямована на заміщення іноземного імпорту вітчизняним виробництвом [195].

Послідовна неспроможність Нігерії відродити аграрний сектор свідчить про низку помилок, допущених у його реалізації. Зокрема, пріоритетним інструментом політики минулого були заборони на імпорт продовольства, які не сприяли внутрішньому виробництву. Новий етап аграрної трансформації спрямовано на вирішення проблеми неефективності сільського господарства країни. Цілями нового етапу політики щодо зменшення імпортозалежності є сприяння розвитку агробізнесу, залучення інвестицій приватного сектора в

сільське господарство, зменшення втрат врожаю та збільшення доданої вартості сільськогосподарської продукції, а також стимулювання експорту і перетворення Нігерії на нетто-експортера продовольства. Для досягнення цих цілей упроваджуються такі заходи, як: створення спільних підприємств, наприклад, між нігерійською компанією з виробництва добрив Notore і Mitsubishi для розширення потужностей з виробництва добрив в країні; використання схем фінансування агробізнесу для зменшення навантаження на фермерів, пов'язаного зі сплатою відсотків за кредитами; створення підприємств для переробки сільськогосподарських культур, які гарантують закупівлю цих культур у фермерів для забезпечення стабільного збуту їхньої продукції [197].

Інші нетто-імпортери продовольства в Африці також намагаються зменшити свою залежність від імпорту продовольства. Наприклад, Маврикій, з рівнем самозабезпечення менше 30 %, імпортує багато основних продуктів харчування: м'ясо, рибу, деякі фрукти (наприклад, апельсини, мандарини та виноград), молоко і молочні продукти, свіжі та заморожені овочі, каву, чай і спеції, крупи, олію, пшеницю та інші продукти. У 2018 році імпорт продовольства становив 1,1 млрд доларів, що становить 20 % від загального обсягу імпорту Маврикія. Причинами виникнення і збереження високої імпортозалежності країни є її порівняна перевага у вирощуванні цукрової тростини й експортна орієнтація країни на торгівлю цим товаром, а також недостатня економія на масштабі у внутрішній торгівлі, обумовлена невеликими розмірами країни. У 2019 році країна оголосила про заходи щодо стимулювання нецукрового аграрного сектору [190].

Намібія, яка також імпортує близько 70 % продовольства, будучи нетто-експортером непереробленої сільськогосподарської продукції, розвиває сектор переробки сільськогосподарської сировини як захід стимулювання внутрішнього виробництва, зниження імпортозалежності та збільшення експорту. У період з 2008 по 2016 рік внесок сільського господарства у ВВП країни впав з 4 % до 3,5 %. Сектор переробки сільськогосподарської продукції

має значний потенціал для збільшення доданої вартості, створення робочих місць, але, перш за все, надає можливість гарантовано закуповувати і переробляти продукцію місцевих фермерів, тим самим стимулюючи зростання виробництва в сільському господарстві, створюючи можливості для експорту продукції [125].

З кінця XIX – початку XX століття в Японії проводиться політика зниження імпортозалежності в агропродовольчому секторі. У певному сенсі Японія є піонером у використанні альтернативних продовольчих ініціатив [170]. Разом із тим Японія, як і ЄС та США, просуває ідеї вільної торгівлі, одночасно практикуючи протекціонізм (високі митні збори на низку особливо чутливих продовольчих товарів та заходи нетарифного регулювання) і використання субсидій для свого аграрного сектора. Така суперечлива аграрна політика Японії формується під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників.

У японському суспільстві вимоги до якості та безпеки харчових продуктів традиційно є високими. З одного боку, населення Японії стурбоване безпекою імпортних продуктів харчування і віддає перевагу вітчизняній їжі, навіть якщо імпортна продукція коштує дешевше; з іншого – занепокоєння щодо безпеки японських харчових продуктів загострилося через радіоактивне забруднення після аварії на атомній електростанції Фукусіма-Даїчі в березні 2011 року, унаслідок чого відбувається зміна структури попиту населення Японії на їжу в бік вестернізації.

Стан аграрного сектора Японії характеризується дефіцитом орних земель, кількість яких зазнала багаторічного скорочення: рілля в 2013 році склала 4,54 мільйона га, що на 24,3 % менше, ніж у 1965 році, а коефіцієнт використання оброблюваних земель становить 91,8 % у 2013 році, тоді як у 1985 році він становив 105 %, а в 1956 році – 138 %. При цьому, порівняно з 1975 роком, кількість занедбаних посівних площ зросла втричі. Значно скоротився розмір аграрних фірм: середній розмір фермерських господарств становить 1,5–2,1 га, а середня заробітна плата в сільському господарстві

Японії складає 62 % від середньої заробітної плати в економіці. З 1965 року кількість фермерських господарств скоротилася на 74,2 %, частка комерційних господарств із повністю зайнятими фермерами віком до 65 років становить лише 22 %, а частка комерційних фермерів у віці 65 років і старше – 61,2 %.

З метою розвитку потенціалу вітчизняного виробництва та подвоєння доходів фермерів С. Абе запровадив економічну політику, яка отримала назву «абеноміка». Так, у 2013 році затверджено стратегію перетворення сільського господарства в зростаючу галузь у межах реалізації програми «Шоста індустріалізація» [189]. Планується, що до 2030 року експорт агропродовольчої продукції Японії повинен досягти 5 трильйонів ієн. «Шосту індустріалізацію» можна визначити як кооперацію або кооперацію між виробництвом (сільське господарство), переробкою (харчова промисловість), маркетингом (торгівлею), промисловістю і сферою послуг за повної підтримки цієї співпраці місцевими органами влади та фондами.

Ключовим завданням Міністерства з питань зміни клімату та навколишнього середовища Об'єднаних Арабських Еміратів (МоССАЕ) є покращення продовольчої різноманітності. Міністерство висунуло ініціативи, а згодом і сформувало законодавство, щоб зменшити залежність країни від імпортного продовольства. Четвертий стратегічний план на 2017–2021 роки передбачав звільнення фермерів від податку на додану вартість, ініціативи щодо догляду за місцевою худобою та тваринами, а також поширення кращих практик у виробництві високоякісних продуктів харчування [165].

Слід зазначити, що на сьогодні в Об'єднані Арабські Емірати імпортується до 85 % продовольства. Однією з основних причин високої імпортозалежності цієї країни є її спеціалізація на експорті нафти, високі доходи від продажу якої витіснили інші види економічної діяльності. Лише коливання попиту та цін на нафту змушують країни Перської затоки диверсифікувати свою економічну діяльність, зокрема робити певні кроки для розвитку власного видобутку і зниження імпортозалежності [171].

Самозабезпечення продовольством має першорядне значення для економіки Китаю. У 1996 році Китай офіційно оголосив про стратегію досягнення 95 % самозабезпечення як нижньої межі своєї продовольчої безпеки, а також зобов'язався досягти абсолютного самозабезпечення пшеницею, рисом і кукурудзою. Під час світової продовольчої кризи 2007–2008 років Китай репрезентував свій перший середньостроковий та довгостроковий план продовольчої безпеки на 2008–2020 роки, в якому уряд підтвердив свою прихильність досягненню раніше поставлених цілей. Проте, незважаючи на зростання внутрішнього виробництва зерна в останнє десятиліття, імпорт не лише не зменшився, а й продовжує збільшуватись. З 2004 по 2014 рік загальний імпорт зерна Китаєм збільшився майже у 3 рази, тоді як імпорт рису, пшениці та кукурудзи збільшився більш ніж у 9 разів. У 2014 році імпорт зерна Китаєм (включно із соєвими бобами) досяг 100 млн т, що становить понад 16 % внутрішнього споживання.

Політика досягнення високого рівня продовольчої самодостатності не виправдала себе з таких причин:

- незважаючи на значне зростання сільськогосподарського виробництва в Китаї, збільшення попиту на продовольчі товари зумовлено швидким збільшенням населення, збільшенням доходів і зміною структури споживання, яке випереджає зростання пропозиції;

- політика самодостатності Китаю почала загрожувати стійкості його аграрного сектору: деградація ґрунтів через інтенсивне землеробство, інтенсивне використання добрив та пестицидів (Китай споживає понад 30 % світових добрив і пестицидів та має один із найвищих у світі показників використання хімічних добрив на гектар);

- стрімка індустріалізація й урбанізація пропонують альтернативні і більш вигідні варіанти використання земель, що відповідає інтересам місцевої влади;

- сільськогосподарські субсидії стали важким тягарем для економіки Китаю, але не змогли забезпечити високі доходи фермерам;

– китайські сільськогосподарські підприємства, що розширюються за кордоном та імпортують до Китаю продукцію, вирощену за кордоном, також не отримують вигоди від політики самодостатності;

– сприйняття Китаєм міжнародної торговельної системи змінилося внаслідок його економічного зростання.

У зв'язку з цими проблемами політику самозабезпечення було реформовано в політику «внутрішнього виробництва при помірному імпорті» [241].

В економіці Індії сільськогосподарський сектор відіграє життєво важливу роль. У ньому зайнято близько 60 % населення країни. Індія має унікальні конкурентні переваги: велика площа ріллі (60,44 %) і різноманітні агрокліматичні умови, що дозволяють вирощувати різні сільськогосподарські культури. Індія значною мірою досягла самозабезпечення з виробництвом зерна й є однією з країн із найвищим рейтингом за обсягами виробництва таких товарів, як рис, бавовна, молочні продукти, фрукти, овочі, м'ясо та морепродукти. Однак відсутність інфраструктури зберігання призводить до втрат близько 40 % продукції, які оцінюються в 13 млрд доларів на рік. За останнє десятиліття обсяги виробництва в сільському господарстві і садівництві в Індії щорічно зростали високими темпами. Однак урожайність усе ще є нижчою, ніж у середньому в світі. Така низька врожайність обумовлена багатьма чинниками, серед яких:

- нестабільні мусони (від мусонів залежить більше 50 % оброблюваних земель);
- скорочення ресурсів підземних вод;
- зниження родючості ґрунту;
- неефективний розподіл продуктів харчування;
- відсутність складської та транспортної інфраструктури;
- недостатня поінформованість фермерської спільноти про сучасні методи і технології ведення сільського господарства;
- невеликі середні фермерські господарства площею 1,08 га;

– сільськогосподарські субсидії, які спотворюють сигнали ринку і перешкоджають інвестиціям, спрямованим на підвищення продуктивності.

Сільськогосподарський сектор в Індії переживає перехід від традиційного сільського господарства до органічного землеробства, садівництва, аквакультури, птахівництва та молочного виробництва. Попит на свіжі й оброблені продукти харчування всіх видів збільшується через швидку урбанізацію, збільшення доходів і зміну споживчих звичок. Розвиток ефективної мережі «від ферми до столу» сприятиме зниженню поточного рівня втрат сільськогосподарської продукції. Очікується, що завдяки заходам у політиці, прискореній механізації, адаптації інноваційних технологій та розумним сільськогосподарським рішенням сільськогосподарський сектор продемонструє нову хвилю зростання.

З метою подвоєння доходів фермерів уряд Індії розробив Політику експорту сільськогосподарської продукції, яка має на меті подвоїти вартість експорту до 60 мільярдів доларів за цей період. Разом із тим, у низки експертів виникають сумніви щодо таких планів, оскільки уряд Індії неодноразово підтримував дешевий імпорт в умовах зростання цін на основні продукти харчування (картопля, цибуля, бобові тощо) для стримування інфляції. Практика коригування цін через раптове підвищення експортних мит і зниження імпортних мит боляче б'є по місцевих виробниках, як це було у 2016–2017 роках, коли зниження імпортних мит на пшеницю призвело до збільшення імпорту з Австралії й України.

Ще однією проблемою Індії, яка стримує зростання аграрного експорту, є вищий рівень внутрішніх цін порівняно зі світовими. Цінові субсидії загрожують розслідувати в межах СОТ [235].

Також однією з проблем в Індії, як і в багатьох країнах світу, є пільгова підтримка великих фермерських господарств. Наприклад, державна підтримка в Індії надається фермерам із земельною ділянкою 10 акрів (4,05 га) і вище. Лише 10 % дрібних фермерів із середньою власністю на землю 4 акра (від 0,4 до 1,6 га) скористалися державними програмами та субсидіями [214].

Отже дослідження свідчить, що залежність від імпорту продовольства тією чи іншою мірою притаманна багатьом, зокрема і розвиненим, країнам, які одночасно є експортерами продовольства. Разом із тим, є суттєві відмінності між імпортозалежністю країн із високим та низьким ВВП на душу населення, високим і низьким рівнем доданої вартості в сільському господарстві, високою та низькою доступністю землі. Так, країни з високим рівнем ВВП на душу населення, високим рівнем доданої вартості в сільському господарстві і значним рівнем забезпеченості сільськогосподарськими угіддями є імпортозалежними, як правило, від певних груп продовольчих товарів (найчастіше фруктів та овочів). Цей імпорт в основному забезпечує різноманітність, здорове харчування та доступність фруктів і овочів цілий рік. Країни з низьким ВВП на душу населення, низькою доданою вартістю в сільському господарстві та низьким рівнем забезпеченості сільськогосподарськими землями імпортують усі або багато основних груп продуктів харчування. Як наслідок, варіанти політики щодо зниження імпортозалежності варіюються від ініціатив окремих партій та організацій щодо зниження імпортозалежності до урядових програм і стратегій, спрямованих на розвиток виробництва та споживання, захист внутрішнього ринку, стимулювання створення доданої вартості в процесі переробки сільськогосподарської сировини, модернізацію галузі та її реіндустріалізацію.

Висновки до першого розділу

Перший розділ дисертаційного дослідження присвячено висвітленню сутності державного управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки, ідентифіковано інструменти державної політики імпортозаміщення на сучасному етапі розвитку та систематизовано зарубіжний досвід використання політики імпортозаміщення. Основні висновки і пропозиції зводяться до такого:

1. На основі систематизації наукової літератури та відкритих джерел встановлено, що імпортозаміщення – це методи та інструменти державного впливу, спрямовані на зниження залежності країни від імпорту шляхом розвитку власного виробництва товарів і послуг, які раніше постачалися з-за кордону. Його метою є підтримка національної економіки, створення робочих місць, підвищення конкурентоспроможності місцевих виробників і зменшення впливу зовнішніх економічних ризиків.

У свою чергу, сутність державного управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки трактується як сукупність методів, інструментів і засобів впливу, які реалізуються органами державної влади для зменшення залежності країни від імпортованих продуктів харчування шляхом стимулювання внутрішнього виробництва, підтримки національних аграрних виробників та формування самодостатності в забезпеченні продовольством для забезпечення продовольчої безпеки. Воно орієнтовано на: забезпечення продовольчої незалежності держави; зниження ризиків, пов'язаних із зовнішньою економічною кон'юнктурою чи міжнародними кризами; підтримку економічної стабільності та соціального добробуту через розвиток місцевого аграрного сектору.

2. Відзначено, що ефективна політика імпортозаміщення повинна враховувати як потребу в зменшенні залежності від імпорту, так і необхідність інтеграції у глобальні економічні процеси. Жорсткий протекціонізм та ізоляція можуть мати негативний вплив на довгострокові перспективи розвитку, оскільки сучасна економіка вимагає відкритості, технологічного обміну і кооперації. У зв'язку з цим успішні країни демонструють, що оптимальна модель розвитку поєднує імпортозаміщення з експортною орієнтацією, забезпечуючи синергію між внутрішнім розвитком і зовнішньоекономічною діяльністю. Концепція продовольчої безпеки передбачає фізичну доступність продуктів харчування, економічну доступність для населення, безпечність харчових продуктів та стійкість продовольчих систем. Водночас продовольча самозабезпеченість як окремий підхід акцентує увагу на внутрішньому

виробництві, що забезпечує мінімальну залежність від імпорту. Для України, яка належить до країн із високим рівнем продовольчої самозабезпеченості, важливим завданням є підтримка балансу між розвитком національного агропромислового комплексу й інтеграцією в міжнародні торговельні процеси.

Протекціонізм є важливим інструментом державної політики, спрямованим на захист національних інтересів і стабілізацію економіки. Протекціоністські заходи містять у собі тарифні і нетарифні інструменти, такі як митні збори, квоти, субсидії, технічні бар'єри та інші методи. В умовах економічних криз, зростання міжнародної конкуренції і геополітичних конфліктів заходи протекціонізму стають засобом забезпечення економічної стабільності та конкурентоспроможності. Однак повна відмова від відкритості економіки може призвести до ізоляції і втрати стратегічних перспектив.

Доведено, що четверта промислова революція (Індустрія 4.0) створює нові можливості для розвитку економіки на основі інновацій та технологічного прогресу. Автоматизація, роботизація, штучний інтелект, 3D-друк, великі дані та інші технології змінюють виробничі процеси і сприяють зростанню продуктивності праці. Ці чинники також впливають на політику імпортозаміщення, оскільки дають змогу створювати конкурентоспроможну продукцію з високою доданою вартістю. Крім того, технологічний прогрес сприяє поверненню виробничих потужностей до національних кордонів (решоринг), що зміцнює економічну незалежність країн і зменшує залежність від глобальних ланцюгів постачання. Встановлено, що в США та країнах ЄС розроблено низку програм для підтримки решорингу й імпортозаміщення, які спрямовані на створення нових робочих місць, розвиток промисловості та зміцнення національної економіки. Для країн, що розвиваються, виклики і можливості імпортозаміщення пов'язані з необхідністю подолання структурної відсталості, підвищення технологічного рівня й ефективності економіки. У таких країнах політика імпортозаміщення має враховувати потреби національного розвитку та адаптуватися до глобальних економічних тенденцій. Стимулювання інновацій, розвиток людського капіталу і підтримка

експортоорієнтованих галузей можуть сприяти зміцненню позицій на міжнародній арені та забезпеченню сталого економічного зростання.

Визнано важливість неопротекціонізму, який акцентує увагу на якості ринку і захисті споживачів, стає важливою частиною сучасної політики. В агропродовольчому секторі цей підхід передбачає використання інноваційних методів, таких як технічні бар'єри, вимоги до локального виробництва та підтримка стратегічно важливих галузей. Для України імпортозаміщення в агропродовольчому секторі є важливим кроком для зміцнення економічної стійкості. Це особливо актуально в умовах війни, коли залежність від імпорту критично впливає на стабільність економіки. Україна належить до країн із високим рівнем продовольчої самодостатності, що створює потенціал для розвитку експорту.

3. Проведено систематизацію зарубіжного досвіду використання політики імпортозаміщення у системі продовольчої безпеки, що демонструє різноманітність підходів залежно від економічних умов, рівня забезпечення ресурсами і пріоритетів державної політики кожної країни. Доведено, що розвинені країни, такі як США, Німеччина, Японія та Великобританія, використовують імпорт для подолання внутрішніх обмежень, водночас активно експортують продукцію з високою доданою вартістю. Їхня стратегія полягає не стільки у повній відмові від імпорту, скільки в збалансованому використанні міжнародної торгівлі. Країни з нижчим рівнем ВВП, такі Індія чи країни Африки, стикаються із серйозними викликами через брак інфраструктури, технологій та інвестицій.

Відзначено, що прагнення до самозабезпечення продовольством є спільною рисою для більшості країн. Основними засобами досягнення цієї мети є модернізація агропродовольчого сектору, розширення технологічного потенціалу, упровадження нових методів переробки та зберігання продукції. Зокрема, в Японії активно розвивають вертикальні ферми, а Сінгапур робить ставку на інновації в агропромисловості. Політика імпортозаміщення надає змогу країнам знизити залежність від імпорту, посилити національну економіку

і створити нові робочі місця. Проте надмірне використання протекціоністських заходів, як у випадку багатьох країн Африки, може призвести до обмеження розвитку ринків і навіть до погіршення економічної ситуації.

Констатовано, що до найбільших глобальних загроз продовольчій безпеці належать зростання населення, зміна клімату, деградація земельних ресурсів, зниження біорізноманіття й економічна нерівність. Ці проблеми вимагають пошуку нових рішень, таких як інтеграція продовольчої політики з екологічними ініціативами, технологічними інноваціями та підтримкою малого і середнього бізнесу в аграрному секторі.

Наголошено, що Україні важливо враховувати цей досвід зарубіжних країн у формуванні власної стратегії імпортозаміщення. Модернізація агропромислового комплексу, адаптація інноваційних технологій та розвиток експортного потенціалу можуть забезпечити як продовольчу безпеку, так і економічну стійкість. При цьому необхідно уникати крайніх форм протекціонізму, зосереджуючись на розвитку конкурентоспроможності національної продукції. Загалом політика імпортозаміщення у забезпеченні продовольчої безпеки є багатогранним процесом, успішність якого залежить від грамотної державної політики, інвестицій у розвиток локального виробництва та раціонального використання міжнародної торгівлі.

Основні наукові результати розділу опубліковано в працях [11; 15; 16].

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ

2.1 Аналіз тенденцій агропромислового виробництва України

Російська агресія проти України призвела до загострення продовольчої кризи не лише всередині країни, а й у багатьох регіонах світу. Україна, як одна з провідних аграрних держав, здатна забезпечувати продовольством майже 500 мільйонів людей. Однак із початком війни стан продовольчої безпеки суттєво погіршився.

Згідно з щорічним звітом Глобального індексу продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI), підготовленим за підтримки міжнародної сільськогосподарської компанії Corteva Agriscience, Україна втратила позиції у світовому рейтингу. Станом на кінець 2022 року вона займала 71-ше місце серед 113 країн (додаток А, рис. А.1), тоді як 2020 року перебувала на 58-й сходинці. В європейському рейтингу у 2022 році Україна посіла останнє місце (26-те з 26) (см. додаток А, рис. А.2). Складна ситуація з продовольчим забезпеченням особливо проявилася на тимчасово окупованих територіях і в регіонах, де через бойові дії припинилися регулярні поставки харчових продуктів. Окрім цього, суттєво скоротилася номенклатура продуктів харчування, а також знизилася їхня якість. Через такі виклики ООН внесла Україну до списку двадцяти країн, яким загрожує продовольча криза.

Найкращий результат Україна у 2022 році демонструвала за складовою «Якість та безпека продовольства» (71,3), що пояснюється високою якістю білків і безпекою харчових продуктів. Найслабший показник Україна має за складовою «Сталість та стійкість природних ресурсів» із балом 43,5. У країні існують постійні прогалини в розробці політики для захисту й адаптації природних ресурсів, особливо водних ресурсів сільського господарства. Попри

певні покращення політичних зобов'язань щодо адаптації впродовж останнього десятиліття, залишається значний простір для розвитку. Крім того, попри наявність достатніх запасів продовольства в країні, показник «Економічна та фізична доступність» в Україні є низьким через слабку інфраструктуру постачання, збройний конфлікт, корупцію, політичну нестабільність, а також відсутність органу чи стратегії, що відповідає за продовольчу безпеку.

Загальна тенденція свідчить про те, що попри періоди покращення, продовольча безпека в Україні залишається вразливою, особливо в умовах війни та пов'язаних із нею викликів, таких як порушення логістики, нестабільність агровиробництва та зниження доступності продуктів харчування (рис. 2.1).

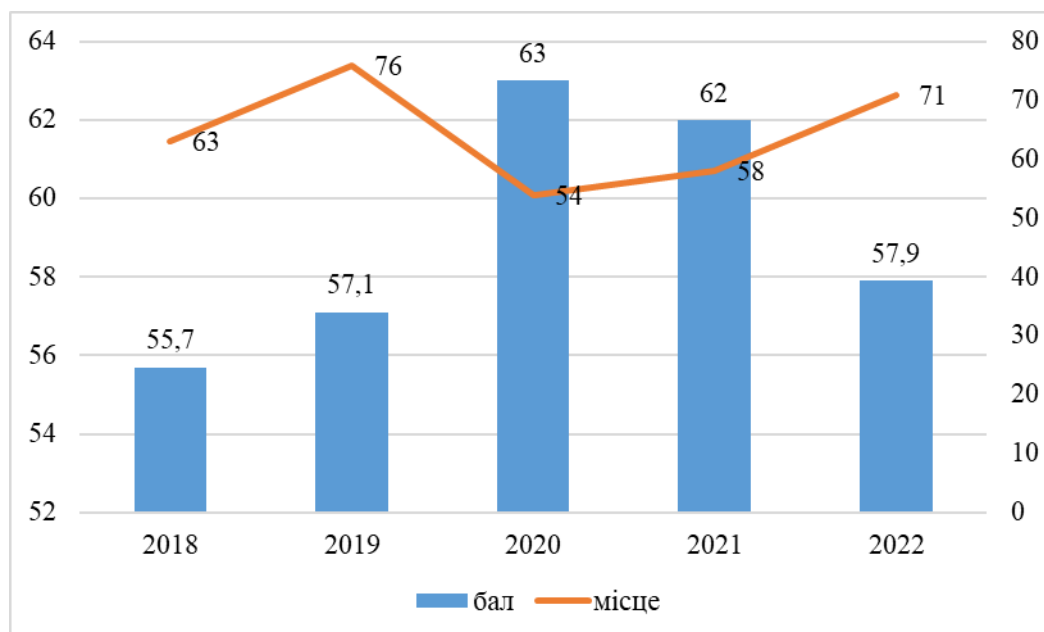

Рис. 2.1. Рейтинг України у Глобальному індексі продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI), 2018–2022 рр.

Джерело: [220]

Україна має потужний продовольчий комплекс, здатний забезпечувати населення харчовими продуктами і формувати сильну позицію на міжнародних ринках ключових агропродовольчих товарів. До війни Україна входила до п'ятірки найбільших експортерів зернових, забезпечуючи третину світового експорту пшениці, понад 14 % кукурудзи та 47 % соняшникової олії. У

2023 році експортовано 16,1 млн т пшениці, 26,2 млн т кукурудзи і 5,7 млн т соняшникової олії до десятків країн [91].

Попри виклики війни, Україна за підтримки партнерів зберігає ключові позиції на світових ринках, забезпечуючи понад 10 % міжнародної торгівлі зерном та олією. Водночас бойові дії спричинили порушення логістики, руйнування інфраструктури і скорочення виробництва, що негативно вплинуло на внутрішню продовольчу безпеку.

Нестача постачання сільськогосподарської продукції з України відчутно вплинула навіть на розвинені країни Європи. У Великобританії деякі роздрібні мережі запровадили обмеження на продаж соняшникової олії «в одні руки» через перебої в її постачанні з України. Крім того, європейські фермери почали активно закуповувати генетично модифіковані корми для худоби із США та Південної Америки після припинення поставок української кукурудзи, яка не містить генетично модифіковані організми (далі – ГМО). Це свідчить про те, що через глобальну продовольчу кризу, спричинену російською агресією, країни ЄС змушені тимчасово відступати від високих екологічних і продовольчих стандартів, яких вони досягли за останнє десятиліття [90].

Отже, із початком російської агресії та блокуванням експортних маршрутів для українського зерна багато країн, особливо ті, що розвиваються, опинилися перед загрозою погіршення продовольчої безпеки. Це створює критичні наслідки для найбільш уразливих верств населення, а також ускладнює гуманітарним організаціям надання допомоги через зростання витрат на продукти та їхню доставку [166].

Подальше скорочення виробництва й експорту аграрної продукції з України внаслідок тривалої російської агресії може спричинити її дефіцит у багатьох країнах, що негативно позначиться на соціальних і гуманітарних правах їхнього населення [158]. Це не лише поглибить глобальну продовольчу кризу, а й сприятиме поширенню бідності, політичній і соціальній нестабільності у країнах, що розвиваються. Запобігти цим наслідкам можна

лише за умови міжнародної підтримки у відновленні безпечного експорту аграрної та продовольчої продукції на світові ринки [117].

Сільське, лісове і рибне господарство відіграє важливу роль у формуванні валової доданої вартості України, демонструючи зростання свого внеску в неї упродовж аналізованого періоду. Якщо у 2020 році частка цього сектору становила 9,3 %, то до 2023 року вона збільшилася до 11,7 %, що свідчить про його стабільність і стратегічну важливість навіть в умовах економічних викликів, спричинених війною та іншими кризовими явищами (рис. 2.2). Водночас, цей сектор продемонстрував помірне зростання обсягів у 2023 році порівняно з попереднім роком, що також підкреслює його потенціал як основи для подальшого відновлення та розвитку економіки країни. Зростання частки сільського, лісового і рибного господарства у валовій доданій вартості підтверджує його значущість для підтримання економічної стабільності та забезпечення продовольчої безпеки.

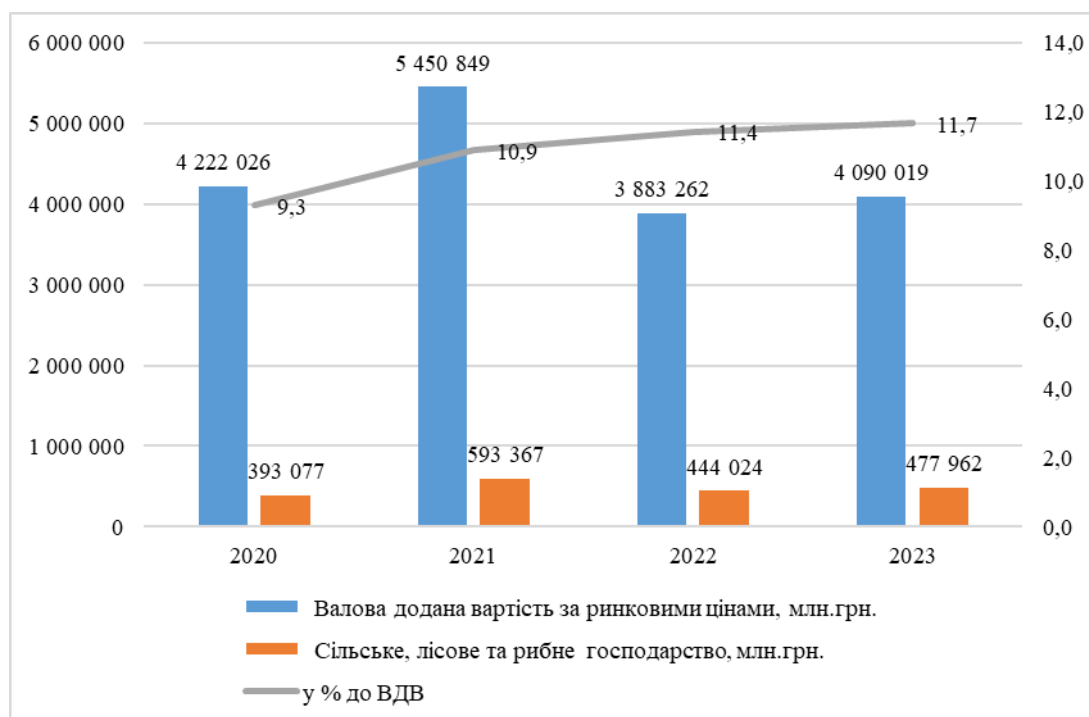

Рис. 2.2. Динаміка внеску сільського, лісового та рибного господарства у валову додану вартість України (2020–2023 рр.)

Джерело: [4]

У період 2019–2023 років індекси сільськогосподарської продукції в Україні демонстрували значні коливання, які залежали від категорій господарств і типів продукції (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Індекси сільськогосподарської продукції
(у постійних цінах 2021 року, до попереднього року, %)

Показник	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Усі категорії господарств	101,4	89,9	116,4	74,7	111,1
<i>Продукція рослинництва</i>	101,8	87,9	122,3	71,8	113,9
<i>Продукція тваринництва</i>	100,2	97,5	95,1	88,2	100,4
Сільськогосподарські підприємства	102,7	88,0	122,2	72,1	116,4
<i>Продукція рослинництва</i>	102,5	85,8	127,3	69,0	118,8
<i>Продукція тваринництва</i>	103,8	99,3	97,8	92,0	105,0
Господарства населення	99,1	93,6	105,1	80,5	100,2
<i>Продукція рослинництва</i>	100,2	92,8	110,8	79,2	102,4
<i>Продукція тваринництва</i>	96,7	95,6	92,3	83,9	94,8

Джерело: [50]

Загалом у всіх категоріях господарств у 2019 і 2021 роках спостерігалось зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції (на 1,4 % та 16,4 % відповідно), тоді як у 2020 і 2022 роках відбулося значне падіння цих обсягів (на 10,1 % та 25,3 %). У 2023 році індекс зріс до 111,1 %, що свідчить про часткове відновлення. Продукція рослинництва демонструвала більшу волатильність: значне зростання у 2021 і 2023 роках (на 22,3 % та 13,9 %) і суттєве скорочення у 2020 та 2022 роках (на 12,1 % і 28,2 %). Продукція тваринництва виявилася стабільнішою, хоча і в ній спостерігалися спади у 2020 та 2022 роках (на 2,5 % і 11,8 %) з помірним відновленням у 2023 році (зростання на 0,4 %).

Сільськогосподарські підприємства виявилися більш стійкими порівняно з господарствами населення. Найвищі темпи зростання спостерігалися у 2021 та 2023 роках (122,2 % і 116,4 %), тоді як у 2020 та 2022 роках було зафіксовано різке зниження (88,0 % і 72,1 %). У виробництві рослинництва підприємств найвищі показники досягалися у 2021 та 2023 роках (127,3 % і 118,8 %), тоді як у 2022 році індекс впав до 69,0 %. Продукція тваринництва підприємств залишалася більш стабільною з поступовим відновленням у 2023 році до

105,0 %. Господарства населення демонстрували загальне зниження обсягів виробництва у 2020 та 2022 роках, однак частково відновилися у 2023 році. Зокрема, продукція рослинництва зросла до 102,4 %, а тваринництва – до 94,8 %.

Отже, найбільше падіння у 2022 році пояснюється наслідками воєнних дій, які суттєво вплинули на всі категорії господарств, особливо на рослинництво. У 2023 році спостерігається часткове відновлення виробництва, що свідчить про адаптацію аграрного сектору до нових умов. Сільськогосподарські підприємства залишаються більш ефективними в умовах кризи, тоді як домогосподарства населення демонструють нижчі показники відновлення.

Станом на 31 грудня 2023 року аграрний сектор України зазнав значних втрат, що дотепер суттєво впливають на стан продовольчої безпеки країни та світу. Загальна вартість знищених активів склала 10,3 мільярда доларів, що на 18 % більше, ніж у попередньому огляді [56]. Найбільшу категорію втрат становить знищена і пошкоджена сільськогосподарська техніка – 5,8 мільярда доларів, або 56,7 % від загальної суми (рис. 2.3). Це суттєво обмежує здатність агровиробників підтримувати стабільне виробництво продуктів харчування. Водночас втрати, включно з недоотриманим доходом сільськогосподарських виробників та зростанням собівартості продукції, збільшилися більш ніж удвічі порівняно з попереднім оглядом і досягли 69,8 мільярда доларів. Ці зниження виробництва рослинницької та тваринницької продукції, зменшення внутрішніх цін на ключові сільськогосподарські культури, зростання собівартості виробництва, а також витрати на рекультивацію пошкоджених земель створюють серйозну загрозу продовольчій безпеці. Трійка регіонів, які зазнали найбільших збитків, – це Запорізька, Херсонська та Луганська області, на які разом припадає 65 % від загальних збитків. Такі наслідки обмежують доступ до продуктів харчування, посилюють залежність від імпорту й ускладнюють виконання Україною ролі глобального гаранта продовольчої безпеки.

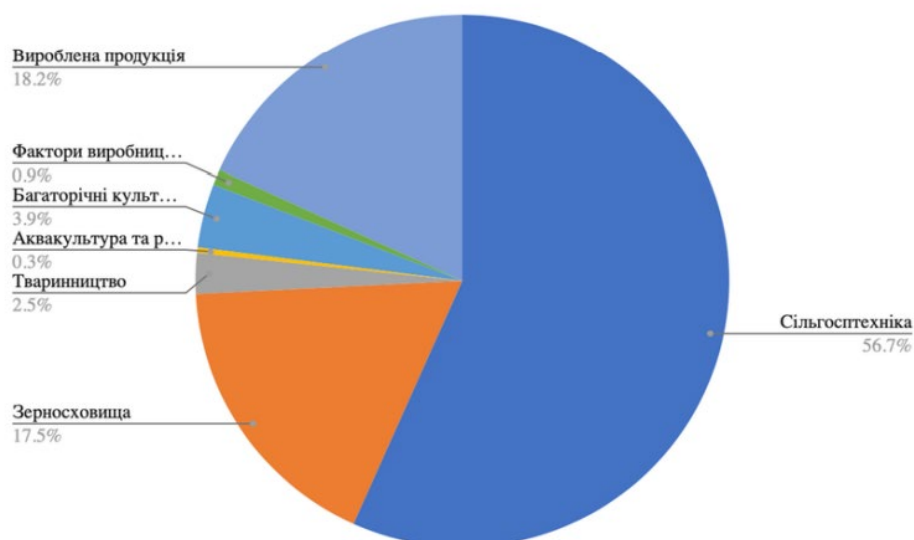

Рис. 2.3. Розподіл сільськогосподарських збитків за категоріями (станом на 31 грудня 2023 року)

Джерело: [56]

З урахуванням масштабів збитків і втрат, яких зазнали українські сільгоспвиробники, загальні потреби у відновленні та реконструкції впродовж наступного десятиліття оцінюються у 56 мільярдів доларів. На 2024 рік було визначено пріоритетні потреби у розмірі 435 мільйонів доларів, значну частину яких уже забезпечено завдяки донорському фінансуванню [56].

Попри виклики війни, український аграрний сектор продемонстрував високу стійкість і здатність адаптуватися до воєнних ризиків. Так, навіть в умовах збройного конфлікту:

– обсяги збору сільськогосподарських культур у 1,5–3 рази перевищують внутрішні потреби. До кінця грудня 2023 року аграрії зібрали 79,2 млн т врожаю, зокрема зернових і зернобобових – 58,4 млн т, олійних – 20,8 млн т. Також накопано 11,9 млн т цукрових буряків, що стало можливим завдяки високій врожайності зернових (до 55 ц/га) [26]. За даними Українського клубу аграрного бізнесу, виробництво зернових у 2023 році зросло на 10 %, олійних – на 18 %, а цукрових буряків – на 29 % порівняно з 2022 роком [97];

– забезпечено продовольчі потреби у м'ясі і м'ясопродуктах. Споживання на одну особу зросло з 54,1 кг у 2022 році до 54,7 кг у 2023-му. Зокрема,

українці споживали більше м'яса птиці (27 кг на особу проти 26,2 кг у 2022 році) та яловичини (7,4 кг проти 7 кг), хоча споживання свинини дещо знизилося (19,8 кг у 2023 році проти 20,3 кг у 2022 році). Нарощення внутрішнього виробництва дозволило скоротити імпорт м'яса на 52 тис. т – до 108 тис. т [94];

– відновлюється молочна галузь – виробництво молока в сільськогосподарських підприємствах досягло довоєнного рівня – 2,8 млн т, що на 6 % більше, ніж у 2022 році [54];

– зростає виробництво овочів. У 2023 році площі посівів цибулі, моркви, капусти, картоплі і буряків значно збільшилися. Загальний урожай овочів досяг 29 млн т, зокрема 21,2 млн т картоплі, 1,4 млн т помідорів, 877 тис. т цибулі та 810 тис. т моркви [58]. Завдяки сприятливим погодним умовам і розширенню виробництва в окремих регіонах вдалося компенсувати втрати через руйнування Каховської гідроелектростанції та безпекові ризики на півдні країни. Це також сприяло зниженню цін на овочі: вартість борщового набору впала на 11 %, а ціни на цибулю та моркву знизилися на 48 % і 33 % відповідно [105];

– плодово-ягідна галузь частково відновилася. Попри втрату 25 % площ ягідників і 20 % площ садів, основні виробники (Вінницька, Чернівецька, Хмельницька, Львівська, Полтавська області) забезпечують потреби населення. Уряд підтримує розвиток садівництва через гранти, завдяки чому у 2023 році закладено понад 2 тис. га нових садів [57];

– знижено збитки агросектора від вирощування зернових та олійних культур у 2023 році. Однак виробництво трьох з п'яти основних культур усе одно залишиться збитковим. З липня по жовтень 2023 року рівень прибутковості в аграрному секторі знижувався. Унаслідок падіння цін соняшник, раніше прибуткова культура, став збитковим. Збитковість виробництва пшениці зросла, незважаючи на підвищення врожайності, через зниження закупівельних цін. Витрати на вирощування кукурудзи зросли більше ніж удвічі через зниження цін як на внутрішньому ринку, так і в портах, а

також через підвищення логістичних витрат. Найменш рентабельною культурою серед основних зернових та олійних культур у жовтні 2023 року був ячмінь. Найнижчі показники рентабельності спостерігалися у малих фермерських господарствах та прифронтових середніх господарствах. Малі господарства мають на 5–10 % вищі витрати на виробництво зернових та олійних культур порівняно з середніми, зокрема на закупівлю насіння, засобів захисту рослин та добрив [6].

Отже, український агросектор продовжує адаптуватися до нових викликів, забезпечуючи продовольчу безпеку як на внутрішньому ринку, так і за рахунок експорту. Аграрний сектор в умовах повномасштабної війни 2023 року продемонстрував здатність виробляти сільськогосподарську сировину та постачати харчові продукти як на внутрішній, так і на зовнішній ринки. Однак виробництво сільськогосподарської продукції супроводжувалося значними фінансовими втратами через низькі ціни на зернові та олійні культури на внутрішньому ринку, ускладнений експорт, обмежені можливості відновлення матеріально-технічної бази та інфраструктури, а також проблеми з обробкою земель, які постраждали внаслідок війни. Особливо тяжкі наслідки мало руйнування Російською Федерацією Каховської гідроелектростанції, що спричинило підтоплення земель і неможливість ведення сільськогосподарської діяльності на них. Вимушена зміна структури посівних площ на користь олійних культур, що є більш рентабельними, допомогла частково компенсувати витрати сільгоспвиробників. Збільшення обсягів виробництва рослинницької продукції було обумовлено в основному сприятливими погодними умовами. Водночас більшість галузей тваринництва, зокрема м'ясо-молочна галузь, перебувають у кризовому стані через зниження виробництва в господарствах населення.

Аграрний сектор був отримувачем державної підтримки майже за всіма напрямками. У період дії воєнного стану в Україні в межах державної програми «Доступні кредити 5-7-9 %» сільськогосподарські товаровиробники отримали можливість скористатися пільговими умовами кредитування. Зокрема, аграрії,

які оформлюють у банку кредит на суму до 60 млн грн, мають право на нульову відсоткову ставку впродовж перших шести місяців. Після цього ставка становить лише 5 %, що створює сприятливі умови для підтримки та розвитку аграрного сектору в умовах воєнних викликів. Так, лише з початку 2024 року 12 729 агрогосподарств отримали майже 100 млрд грн банківських кредитів на розвиток, із них за державною програмою «Доступні кредити 5-7-9 %» – 8 511 господарств профінансовано на 44,8 млрд грн [1]. Ця програма у 2024–2025 роках забезпечує пільгове фінансування агровиробників завдяки підтримці Світового банку в межах «Екстреного проєкту надання інклюзивної підтримки для відновлення сільського господарства України (ARISE)». Ініціативу спрямовано на спрощення доступу мікро- та малого бізнесу до банківських кредитів, що сприяє стабільності та розвитку аграрного сектору.

У межах урядової програми «ЄРобота» у 2022 році було запроваджено надання грантів для підтримки створення та розвитку садівництва, ягідництва, виноградарства і тепличного господарства [23]. Програму орієнтовано як на юридичних осіб, зокрема фермерські господарства, так і на фізичних осіб-підприємців (ФОП). Основними умовами для отримання гранту на розвиток садівництва, ягідництва та виноградарства є дотримання встановлених обсягів виробництва, забезпечення 30 % співфінансування, а також створення нових робочих місць або залучення нових членів до роботи у фермерському господарстві.

З початку 2024 року грантову допомогу на розвиток садів та теплиць від Уряду отримали 111 агровиробників. Загальна сума грантів склала 477,2 млн грн, із них на розвиток садівництва, ягідництва і виноградарства 320,2 млн грн допомоги отримали 78 підприємств, а на розвиток тепличного господарства було виплачено 157 млн грн, які отримали 34 підприємства [27].

Загалом з початку дії програми вже виплачено більше 1,41 млрд грн у межах 331 грантових проєктів (додаток Б), із них на розвиток садівництва, ягідництва і виноградарства виплачено 857,4 млн грн 220 господарствам, які повністю отримали кошти, а на розвиток тепличного господарства було

виплачено 342,8 млн грн, які в повному обсязі отримали 63 тепличних господарств [21].

За регіональною структурою виплачених грантів на розвиток садівництва та тепличного господарства домінує Закарпатська, Київська, Дніпропетровська та Вінницькі області (рис. 2.4).

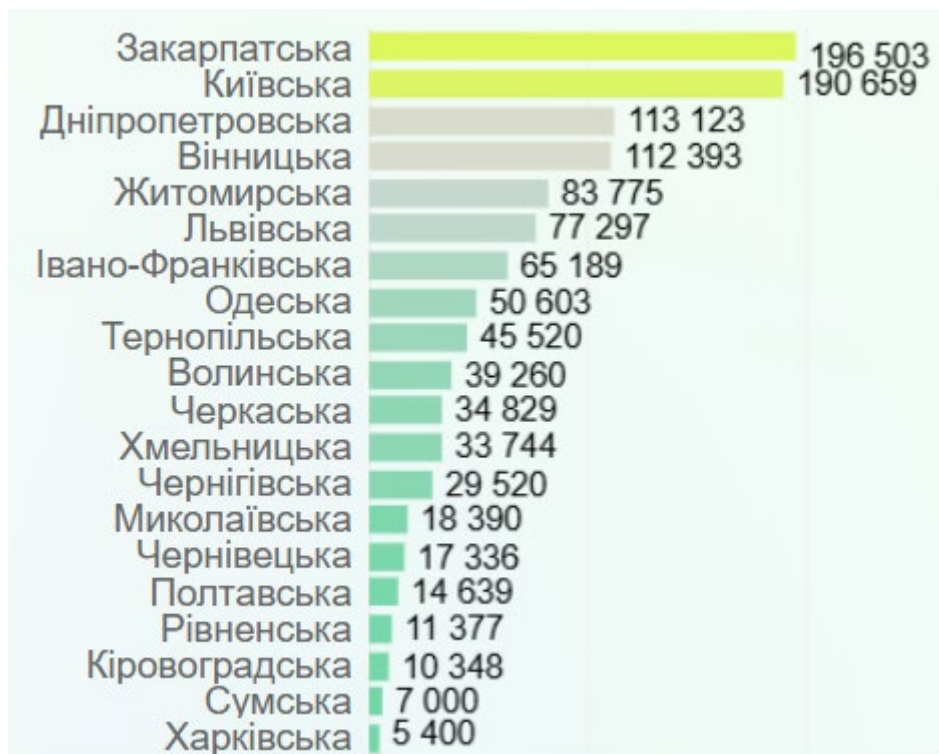

Рис. 2.4. Регіональна структура виплачених грантів на розвиток садівництва та тепличного господарства

Джерело: [21]

Найбільше грантів виділяють на розвиток фундукових і горіхових садів (1172 га), на другому місці – яблуневі сади (919 га), на третьому – плантації лохини та чорниці (575 га), четверте місце зі значним відставанням посідає малина (під неї грантів виділили на 234 га), на п'ятому місці – суниця садова (185 га) [21].

У 2023 році також реалізовувались кілька програм за підтримки міжнародних донорів [92]:

– програма грантової підтримки від ФАО. Завдяки фінансуванню ЄС цю ініціативу спрямовано на надання інвестиційних грантів мікро- і малим сільськогосподарським виробникам, кооперативам та асоціаціям виробників із

географічними зазначеннями. Участь у програмі можуть брати агровиробники Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та частини Чернівецької областей за визначеними напрямками в межах ланцюжків доданої вартості;

– програма безкоштовного розподілу насіння від ФАО. За фінансової підтримки уряду Японії ФАО забезпечує малих фермерів та інших сільськогосподарських виробників безкоштовним насінням кукурудзи і соняшника. Ця програма охоплює дев'ять областей України, які зазнали значних наслідків від воєнних дій: Чернігівську, Донецьку, Дніпропетровську, Харківську, Херсонську, Миколаївську, Одеську, Сумську та Запорізьку;

– програма USAID «АГРО» у межах ініціативи AGRI-Україна. Ця ініціатива з підтримки стійкості аграрного сектору розподіляє безкоштовні мінеральні добрива для озимих культур. Програму орієнтовано на агровиробників із земельним банком від 5 до 500 га в таких областях: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Київська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сумська, Харківська, Херсонська та Чернігівська.

Програми підтримки передбачають певні преференції для малих виробників, що узгоджується з основними підходами до субсидування аграрного сектору в країнах ЄС. Водночас це варто розглядати лише як початковий етап у комплексній системі заходів щодо залучення їх до державних фінансових програм.

Кожна людина має індивідуальну потребу в поживних речовинах та енергії, яка належить до базових фізіологічних потреб. Ця потреба варіюється залежно від багатьох чинників, серед яких основними є: стать, вік, маса тіла, національні харчові традиції, індивідуальні уподобання в їжі, професійна діяльність, рівень фізичних навантажень, а також кліматичні умови проживання.

Енергетична цінність продуктів харчування зазвичай вказується на 100 грамів продукту або 100 мл напою. Вона базується на даних про вміст основних компонентів (білків, жирів та вуглеводів) і загальну калорійність.

Білки, жири та вуглеводи зазначаються в грамах, а калорійність – у кілокалоріях (ккал) та кілоджоулях (кДж), де 1 ккал дорівнює 4,1868 кДж. Енергетична цінність жирів становить 9,29 ккал/г, білків – 4,1 ккал/г, а вуглеводів – 3,75 ккал/г.

Здорове харчування передбачає збалансоване споживання різноманітних продуктів, яке дозволяє задовольнити добові норми калорій, білків, жирів і вуглеводів. У цьому полягає ідея складання оптимального продуктового набору, що забезпечить енергетичний баланс із мінімальними витратами. Під час споживання їжі організм витрачає енергію на життєво важливі процеси, серед яких – дихання чи кровообіг. Мінімальний рівень енергії, необхідний для підтримки життя, називається базальним метаболізмом та становить 1330 ккал для жінок і 1680 ккал для чоловіків.

Норми фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах та енергії затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 03.09.2017 р. № 1073 [81]. На основі встановлених норм і даних Державної служби статистики України [36] можна розрахувати індикатор достатності споживання основних груп харчових продуктів у фактичному раціоні харчування українців (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Розрахунок рівня достатності споживання
основних видів харчових продуктів

Найменування продуктів	Раціональна норма споживання (розрахунки МОЗ)	Довідково: фактичне споживання у 2020 році	Індикатор достатності споживання, %	Фактичне споживання у 2021 році (дані Держстату)	Індикатор достатності споживання, %
М'ясо та м'ясні продукти	80	53,8	67,25	53	66,25
Молоко і молочні продукти	380	201,9	53,13	201,5	53,03
Яйця, шт.	290	278	95,86	272	93,79
Хлібні продукти	101	96,6	95,64	92,7	91,78
Картопля	124	134	108,06	132,4	106,77
Овочі та баштанні продовольчі культури	161	164	101,86	165,9	103,04

Закінчення таблиці 2.2

Найменування продуктів	Раціональна норма споживання (розрахунки МОЗ)	Довідково: фактичне споживання у 2020 році	Індикатор достатності споживання, %	Фактичне споживання у 2021 році (дані Держстату)	Індикатор достатності споживання, %
Плоди, ягоди і виноград	90	56,5	62,78	59	65,56
Риба та рибні продукти	20	12,4	62,00	13,2	66,00
Цукор	38	27,8	73,16	28,5	75,00
Олія	13	12,3	94,62	13,6	104,62

Джерело: систематизовано автором на основі [36; 81]

Отже, наведені дані свідчать, що нинішній рівень споживання основних продуктів харчування в Україні залишається нижчим за раціональні норми, визначені Міністерством охорони здоров'я. У 2021 році, згідно з розрахунками показників достатності споживання, раціональні норми було досягнуто лише для картоплі, овочів та олії. Найбільший дефіцит зафіксовано у споживанні молока і молочних продуктів – 201,5 кг на одну особу за рік, тоді як рекомендована норма становить 380 кг (53,0 %). Індикатори для інших продуктів варіюються в межах від 65,6 % до 93,8 %.

Порівняння раціональних та фактичних норм споживання у 2020–2021 роках відображено на рис. 2.5.

Аналіз наведених даних свідчить, що досягнення раціональних норм споживання спостерігається по таких групах харчових продуктів як картопля, овочі і баштанні продовольчі культури, олія, обсяги яких у раціоні навіть перевищують встановлені нормативи, що пов'язано з традиціями національної кухні та рівнем доступності цих продуктів за купівельною спроможністю. Водночас за іншими групами продуктів спостерігається значне відставання. Зокрема це стосується м'яса і м'ясних продуктів (лише 66,25 %), молока та молочних продуктів (53,03 %), плодів, ягід і винограду (65,56 %), риби та рибних продуктів (66 %). Це вказує на обмежену доступність продуктів, багатих на білок, кальцій, вітаміни і мікроелементи, через їхню високу вартість або недостатню купівельну спроможність значної частини населення.

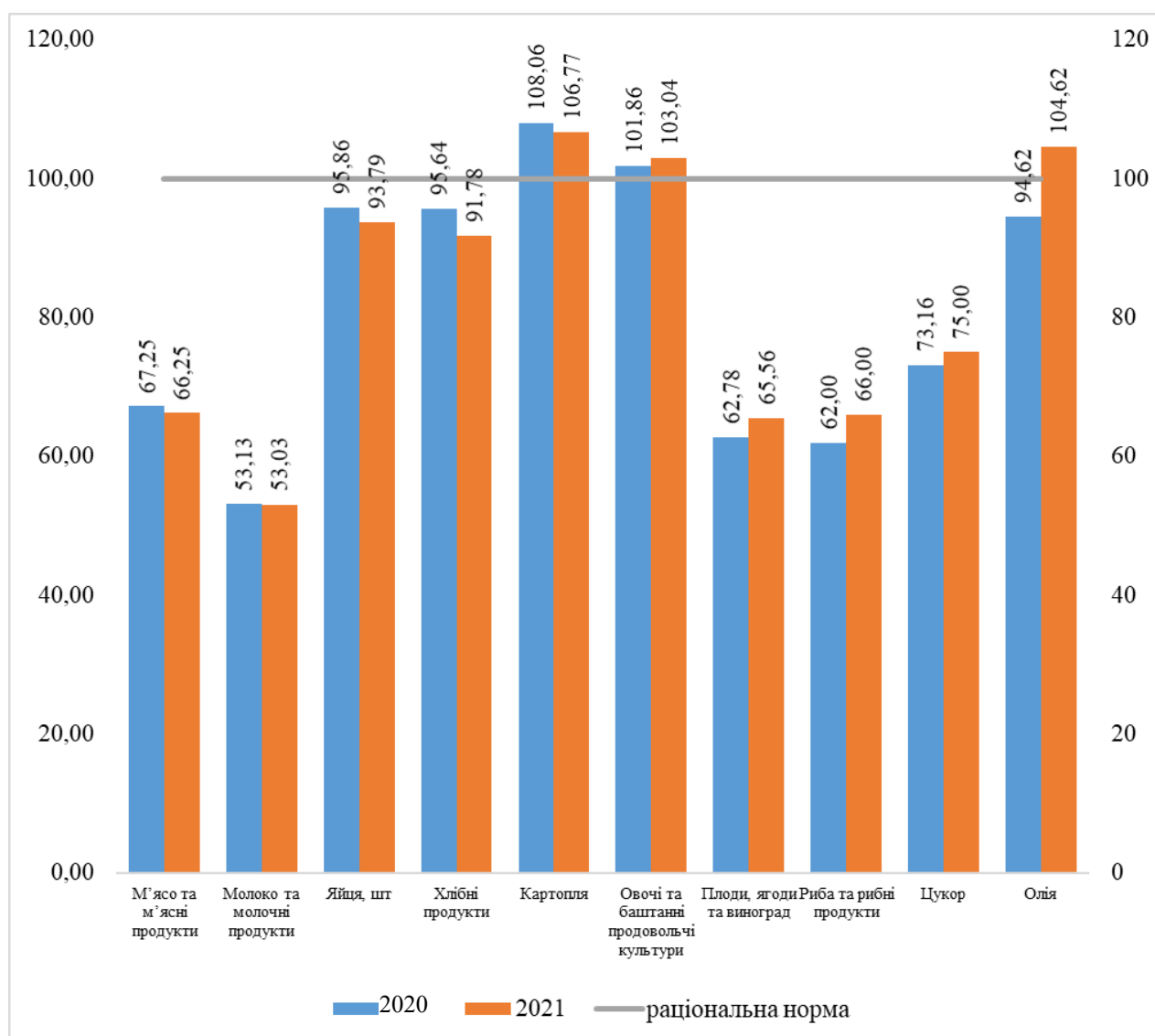

Рис. 2.5. Порівняння фактичних та раціональних норм споживання основних груп харчових продуктів в раціоні українців у 2020–2021 роках

Джерело: складено автором на основі даних табл. 2.2

Для досягнення оптимальних показників збалансованого харчування необхідно переглянути державну політику у сфері гарантування продовольчої безпеки, зокрема щодо:

- розширення державних програм підтримки, зокрема через забезпечення субсидій для виробників молочних, м'ясних і рибних продуктів із метою зниження їхньої ціни на ринку, а також організації програм пільгового продажу цих продуктів для соціально незахищених категорій населення;

- підтримки внутрішнього виробництва продуктів із метою підвищення їхньої доступності на внутрішньому ринку;

- популяризації здорового харчування шляхом проведення освітніх кампаній, які наголошуватимуть на важливості збалансованого харчування, багатого на білки, кальцій та інші нутрієнти;

- створення умов для зменшення імпоротної залежності щодо м'яса, риби і фруктів шляхом розвитку вітчизняного виробництва та підвищення рівня самозабезпеченості;

- установлення контролю за цінами на харчові продукти, зокрема на м'ясо, молоко, фрукти і рибу, для забезпечення економічної доступності для більшості населення;

- забезпечення сезонної доступності продуктів шляхом організації ярмарок зі знижками на сезонні фрукти, ягоди та інші продукти для підвищення рівня їх споживання.

Реалізація цих заходів сприятиме покращенню доступності ключових продуктів харчування, досягненню збалансованого раціону та загальному підвищенню рівня здоров'я населення, що в кінцевому рахунку забезпечить продовольчу безпеку.

Отже, аналіз тенденцій агропромислового виробництва України демонструє стійкість та адаптивність аграрного сектору навіть в умовах складних викликів, спричинених повномасштабною війною. У 2023 році аграрна галузь забезпечила виробництво сільськогосподарської продукції для внутрішнього споживання й експорту, попри значні фінансові, матеріально-технічні та логістичні труднощі. Однак кризові явища залишаються значними, що обумовлює необхідність активної державної і міжнародної підтримки.

2.2 Оцінка імпортозалежності агропродовольчого сектора України

Для визначення перспективних напрямів розвитку імпортозаміщення та збільшення обсягів експорту, з урахуванням тенденцій попиту на європейському ринку, доцільно проводити аналіз товарної структури торгівлі

ЄС як з іншими країнами, так і з Україною. Такий аналіз допомагає виявити конкурентні переваги української продукції, зокрема аграрного сектору, а також можливості для розширення експорту товарів із високою доданою вартістю. Крім того, результати аналізу сприятимуть розробці ефективних стратегій диверсифікації експорту, гармонізації з вимогами ринку ЄС та повноцінному використанню потенціалу угоди про асоціацію з ЄС. Виявлення нішевих сегментів, де українські товари можуть зайняти стабільну позицію на європейському ринку, дозволить посилити позиції України в міжнародній торгівлі. Це також сприятиме залученню інвестицій у переробну промисловість, що забезпечить створення доданої вартості та підвищить конкурентоспроможність української економіки.

Аналіз імпорту агропродовольчих товарів в ЄС з усіх країн за межами ЄС за 2019–2023 роки свідчить, що в 2023 році загальна вартість імпорту склала 158,6 млрд євро, що на 7,5 % менше, ніж у 2022 році (додаток В, рис. В.1). Найбільшу частку імпорту в 2023 році займають фрукти та горіхи (14 %), а також олійні культури (13,4 %) і кава, чай, какао та спеції (12,9 %). Серед основних категорій продукції найбільше зниження відбулося в імпорті рослинних олій (-30,6 %), продуктів для технічного використання (-18,4 %) та олійних культур (-17,5 %) [124]. Водночас спостерігалось зростання імпорту овочів (+15,6 %), тютюнових виробів (+27,2 %) та окремих підготовлених продуктів (табл. 2.3). Це свідчить про певну зміну споживчих тенденцій і пріоритетів у структурі імпорту агропродовольчої продукції.

Фрукти та горіхи є найбільшими категоріями агроімпорту в ЄС із часткою 14 % (див. додаток В, табл. В.1). Зростання попиту на овочі (+15,6 %) свідчить про можливості для українських виробників розширити експорт цієї продукції до країн ЄС. Європа зберігає високий попит на зернові культури та продукти їх переробки. Україна має потенціал для нарощування експорту як сировини, так і продуктів із доданою вартістю (наприклад, борошно). Категорії перероблених фруктів, горіхів, овочів (+2,1 %) та змішаних харчових продуктів залишаються стабільними, відкриваючи можливості для українських

виробників із фокусом на готову продукцію з високою якістю. Європейські споживачі все більше цінують екологічність і стійкість продуктів. Україні варто активніше розвивати експорт органічної продукції, яка користується попитом у країнах ЄС [124].

Таблиця 2.3

Динаміка та структура імпорту агропродовольчих товарів в Європейському Союзі з іншими країнами впродовж 2019–2023 років (млрд євро)

Групи товарів	Рік					Частка у загальному агроімпорті 2023 р., %	Зміна 2022–2023, %
	2019	2020	2021	2022	2023		
Агропродовольчі товари	121672	121602	130149	171430	158603	100,0	-7,5
1. Фрукти та горіхи	19671	21051	20721	22237	22169	14,0	-0,3
2. Олійні культури та білкові культури	14629	15115	18251	25712	21220	13,4	-17,5
3. Кава, чай, какао та спеції	16143	15944	16946	21907	20528	12,9	-6,3
4. Зернові культури	6807	5771	6189	12755	11671	7,7	-8,5
5. Продукція не для споживання, технічного призначення	4983	5841	7488	11516	9393	5,9	-18,4
6. Рослинні олії (олійні культури та пальмова олія)	5935	6713	8239	11049	7670	4,8	-30,6
7. Перероблені фрукти, горіхи й овочі	5345	5413	5420	6526	6662	4,2	2,1
8. Змішані харчові продукти та інгредієнти	5020	5182	5594	6700	6072	3,8	-9,4
9. Овочі	4345	4146	4283	5069	5862	3,7	15,5
10. Інша продукція тваринного походження	5049	4660	4669	6098	5400	3,4	-11,4
11. Зернові продукти і продукти млинарства	3998	3759	3858	4839	4793	3,0	-1,0
12. Тютюн, сигари та сигарети	2779	2468	2307	3713	4722	3,0	27,2
13. Міцні напої і лікери	3554	3060	3301	4417	4502	2,8	1,9
14. Маргарин та інші рослинні олії і жири	2959	3023	3931	5116	3906	2,5	-23,7
15. Корм для домашніх тварин та кормові культури	2464	2705	2765	3513	3138	2,0	-10,7
Інші агропродовольчі товари	17992	16752	16185	20261	20895	13,2	3,1

Джерело: [124]

Такі зміни у структурі імпорту можуть стати поштовхом для розвитку вітчизняного АПК. Україна має значні можливості для посилення своїх позицій на європейському ринку агропродовольства через адаптацію до тенденцій

попиту, упровадження сучасних технологій, розвиток органічного виробництва й акцент на продуктах із високою доданою вартістю.

Україна є важливим постачальником агропродовольчої продукції до ЄС, займаючи одну з ключових позицій у цій галузі. Загальний товарообіг між ЄС і Україною становить 1,5 % від загальної торгівлі ЄС (табл. 2.4). В агропродовольчому секторі частка торгівлі з Україною є значною: 8,9 % для експорту з боку ЄС та 51,8 % для імпорту.

Таблиця 2.4

Основні показники торгівлі сільськогосподарською продукцією між
Європейським Союзом та Україною

Показник	Одиниця	Експорт	Імпорт	Баланс
Агропродовольча торгівля ЄС27 з Україною				
Вартість агропродовольчої торгівлі:	млн €	3458	11830	-8372
– як частка загальної агропродовольчої торгівлі ЄС27	(%)	1,5	7,5	
– як частка загальної торгівлі ЄС27 з Україною	(%)	8,9	51,8	
Зміна 2022–2023	(%)	18,3	-10,5	
Середньорічна зміна з 2013 по 2023 рік	(%)	4,8	12,5	
Загальна торгівля ЄС27 з Україною				
Загальна вартість торгівлі:	млн €	39059	22837	16222
– як частка загальної торгівлі ЄС27	(%)	1,5	0,9	

Джерело: [124]

Експорт ЄС до України становив 3,458 млрд євро, що відповідає 1,5 % від загального агропродовольчого експорту ЄС (рис. 2.6). Експорт ЄС до України збільшився на 18,3 %, що свідчить про зростання попиту на європейські товари в Україні. Імпорт з України до ЄС становив 11,83 млрд євро, або 7,5 % від загального агропродовольчого імпорту ЄС. Україна посідає третє місце серед основних країн-імпортерів сільськогосподарської продукції до ЄС у 2023 році із загальною вартістю імпорту на суму 11,83 млрд євро, що становить 7,5 % від загального імпорту ЄС (рис. 2.7). Незважаючи на те, що імпорт з України до ЄС зменшився на 10,5 % через вплив війни, логістичні обмеження, блокування перевезень з боку Польщі, Словаччини тощо, за обсягами сільськогосподарського експорту до ЄС Україна займає провідну позицію, поступаючись лише Бразилії та Великій Британії, але випереджаючи США, Китай і Туреччину.

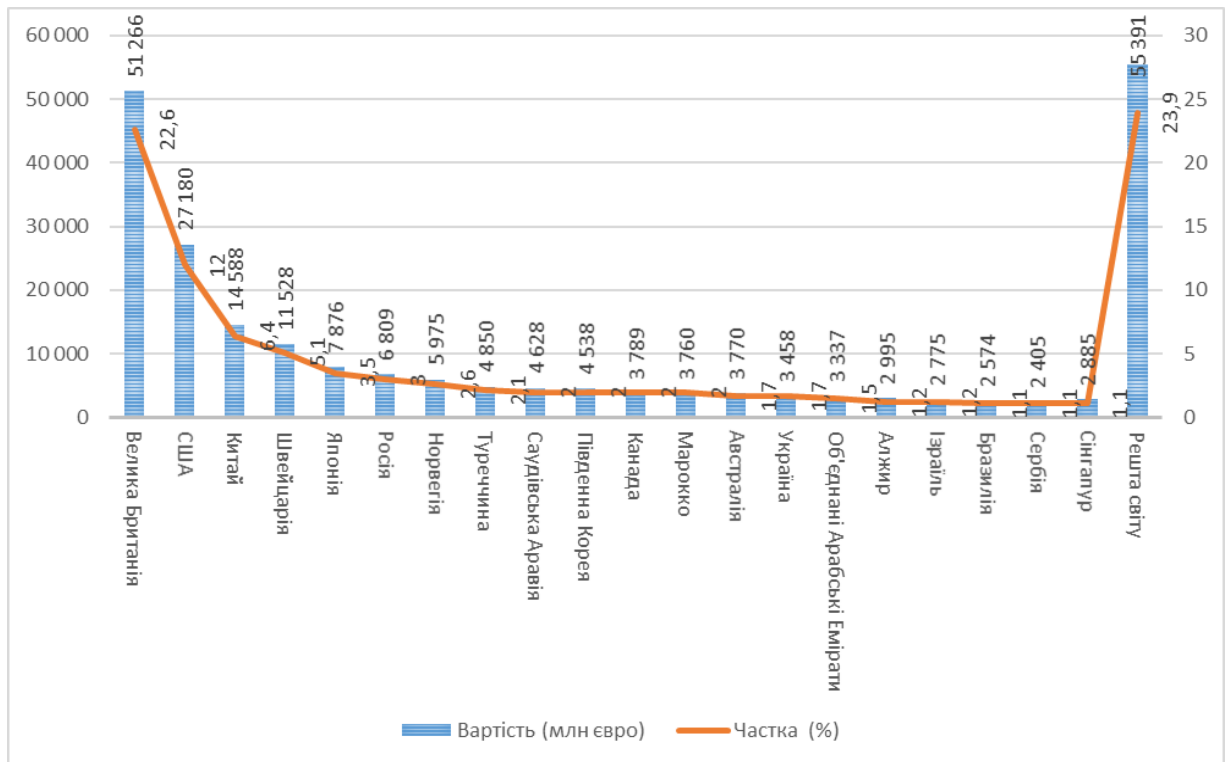

Рис. 2.6. Структура експорту агропродовольчих товарів з Європейського Союзу за країнами спрямування (2023 рік)

Джерело: [124]

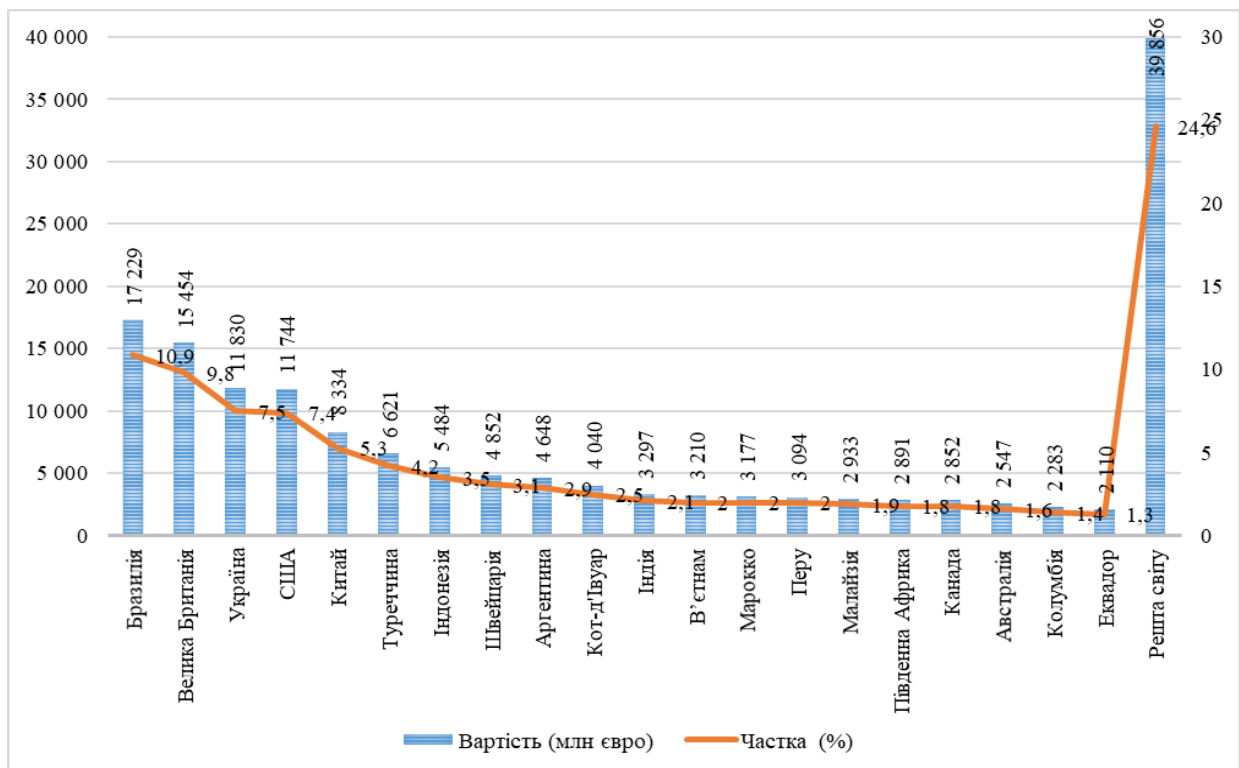

Рис. 2.7. Структура імпорту агропродовольчих товарів в Європейський Союз за країнами походження (2023 рік)

Джерело: [124]

Попит на українську продукцію в ЄС залишається високим навіть в умовах глобальних економічних викликів і війни, що підкреслює важливість України як стратегічного партнера, особливо у забезпеченні продовольчої безпеки. Агропродовольча торгівля з Україною має помітний вплив, особливо з урахуванням стратегічного значення експорту зерна, олії та інших продуктів (рис. 2.8). З 6 червня 2024 року ЄС запровадив оновлені «автономні торговельні заходи», якими на рік продовжив скасування всіх мит і квот для українського експорту на ринок ЄС. Водночас нові автономні торговельні заходи передбачають запобіжні обмеження для захисту європейського ринку. Такі заходи можуть бути застосовані до певних товарів, зокрема курячих яєць, курятини, цукру, вівса, кукурудзи, круп та меду, якщо обсяг їх імпорту перевищує середньорічний показник за період з 1 липня 2021 року по 31 грудня 2023 року. Автономні торговельні заходи вперше набули чинності 4 червня 2022 року з метою підтримки української економіки у боротьбі проти російської агресії.

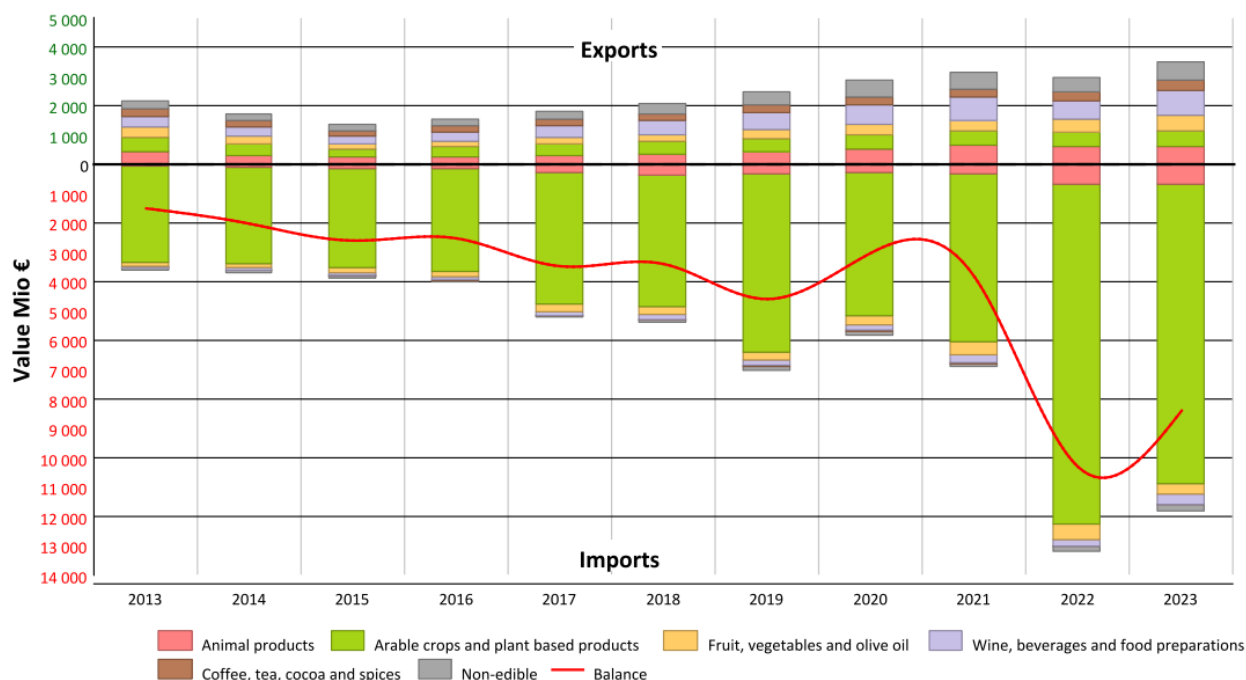

Рис. 2.8. Динаміка та структура агропродовольчої торгівлі Європейського Союзу з Україною (2013–2023 роки)

Джерело: [124]

Експорт агропродовольчих товарів з Європейського Союзу в Україну впродовж 2019–2023 років демонструє стабільне зростання. У 2023 році загальна вартість експорту склала 3,458 млрд євро, що на 18,3 % більше, ніж у 2022 році (додаток Д). Це свідчить про зміцнення торговельних зв'язків і високий попит на європейську продукцію в Україні. Найбільшу частку в структурі експорту займають кава, чай, какао та спеції (10,3 %), корм для тварин (9,1 %) і зернові вироби (7,5 %). Водночас найбільше зростання показали алкогольні напої та лікери (+85,5 %), тютюн і сигарети (+46,5 %), а також змішані харчові продукти (+33,0 %), що свідчить про зміну споживчих тенденцій (табл. 2.5). Помітне скорочення (-18,3 %) спостерігається лише в категорії «Інші агропродовольчі продукти», що може вказувати на переорієнтацію споживачів на більш спеціалізовані групи товарів. Загалом динаміка свідчить про стабільне зростання взаємної торгівлі між ЄС та Україною, що підкреслює важливість імпортозаміщення для підтримки внутрішнього виробництва в Україні.

Таблиця 2.5

Динаміка та структура експорту агропродовольчих товарів з Європейського Союзу в Україну впродовж 2019–2023 років (млрд євро)

Групи товарів	Роки					Частка у загальному агроекспорті, 2023 р.	Зміна 2022–2023, %
	2019	2020	2021	2022	2023		
Агропродовольчі товари	2453	2841	3109	2924	3458	100,0	+18,3
1. Кава, чай, какао та спеції	234	256	270	307	357	10,03	+16,3
2. Корм для тварин і кормові культури	153	200	225	271	313	9,1	+15,5
3. Зернові вироби та продукти млинарства	159	186	220	216	261	7,5	+20,8
4. Змішані харчові продукти та інгредієнти	171	193	204	182	242	7,0	+33,0
5. Молочні продукти	127	242	279	206	239	6,9	+16,0
6. Тютюн, сигари і сигарети	219	274	243	155	227	6,6	+46,5
7. Кондитерські вироби та шоколад	151	187	216	146	197	5,7	+34,9
8. Фрукти і горіхи	125	135	134	141	178	5,1	+26,2
9. Овочі	87	116	117	172	174	5,0	+1,2
10. Олійні та білкові культури	154	128	138	117	163	4,4	+39,3
11. Птиця й яйця	125	111	131	127	158	4,6	+24,4
12. Алкогольні напої і лікери	101	116	114	76	141	4,1	+85,5

Закінчення таблиці 2.5

Групи товарів	Роки					Частка у загальному агроекспорті, 2023 р.	Зміна 2022–2023, %
	2019	2020	2021	2022	2023		
13. Продукти із фруктів, горіхів та овочів	75	75	87	112	139	4,0	+24,1
14. Пиво, сидр та інші напої	66	83	89	119	135	3,9	+13,4
15. Вино і винні напої	94	119	143	84	132	3,8	+57,1
Інші агропродовольчі продукти	412	421	500	493	403	11,7	-18,3

Джерело: [124]

У 2023 році імпорт агропродовольчої продукції досягнув 11,83 млрд євро, що на 10,5 % менше, ніж у 2022 році (табл. 2.6). Попри це, основними категоріями залишаються зернові культури (42,8 % від загального імпорту), олійні культури (20,1 %) та рослинні олії (17,4 %).

Найбільше зростання імпорту зафіксовано для цукру та ізоглюкози (+85 %), пива та інших напоїв (+65,9 %), продукції для технічного використання (+48,7 %), а також для птиці й яєць (+39,7 %). Найбільше падіння спостерігається в категоріях молочної продукції (-63,4 %), фруктів і горіхів (-36,5 %), олійних культур (-34,5 %), а також рослинних олій (-29,7 %). Зростаючий імпорт цукру, продукції з фруктів, горіхів та овочів, а також змішаних харчових продуктів вказує на недостатній рівень розвитку внутрішньої переробки. Це можна компенсувати за рахунок створення нових виробництв і модернізації існуючих підприємств. Отже, Україна може використати падіння імпорту в ЄС як стимул для розвитку конкурентоспроможних галузей, орієнтованих на експорт, таких як зернові й олійні культури, інші агропродукти, що вже мають суттєвий потенціал.

За попередніми даними, у 2024 році український експорт збільшився щонайменше на 13,4 % у грошовому еквіваленті та на 28,8 % за обсягами. Станом на 26 грудня з України було експортовано 129,2 млн т товарів на суму 41,043 млрд доларів. Для порівняння, за весь 2023 рік обсяги експорту склали 100,3 млн т на суму 36,1 млрд доларів [76]. При цьому переважну більшість експорту припадає на АПК – експортовано 67,5 млн т агропромислової продукції різних видів, що на 15 % перевищує показник 2022 р. Разом із тим,

експортний виторг у 2023 р. склав 21,9 млрд доларів, що на 8 % менше від показника 2022 р. через падіння цін майже на всі види агропродукції проти попереднього року та вартісну експортну логістику [109].

Таблиця 2.6

Динаміка та структура імпорту агропродовольчих товарів в Європейський Союз з України впродовж 2019–2023 років (млрд євро)

Групи товарів	Роки					Частка у загальному агроімпорті, 2023 р.	Зміна 2022–2023, %
	2019	2020	2021	2022	2023		
Агропродовольчі товари	7023	5837	6927	13214	11830	100,0	-10,5
1. Зернові культури	2677	1699	1750	4582	5058	42,8	10,4
2. Олійні культури та білкові культури	1893	1436	1713	3630	2377	20,1	-34,5
3. Рослинні олії (олійні культури і пальмова олія)	1343	1554	2027	2930	2060	17,4	-29,7
4. Птиця й яйця	191	144	173	365	510	4,3	39,7
5. Цукор та ізоглюкоза	9	8	6	213	394	3,3	85,0
6. Зернові продукти і вироби млинарства	117	138	167	193	269	2,1	39,4
7. Фрукти та горіхи	171	192	316	337	214	1,8	-36,5
8. Кондитерські вироби і шоколад	102	121	141	135	181	1,5	34,1
9. Продукція для технічного використання	73	94	79	119	177	1,5	48,7
10. Інша продукція тваринного походження	106	116	129	156	139	1,2	-10,9
11. Продукти з фруктів, горіхів та овочів	80	81	91	130	108	0,9	-16,9
12. Пиво, сидр та інші напої	13	30	72	41	68	0,6	65,9
13. Молочна продукція	41	36	41	164	60	0,5	-63,4
14. Змішані харчові продукти та інгредієнти	41	46	45	44	57	0,5	29,5
15. Маргарин та інші масла і жири (рослинні)	52	43	63	60	42	0,4	-30,0
Інші агропродовольчі продукти	113	99	113	115	115	1,0	0,0

Джерело: [124]

У період 2021–2023 років структура експорту АПК України демонструє переважання сировинної продукції над обробленою, хоча обсяги експорту сировини поступово знижуються (додаток Е). У 2021 році експорт сировини становив 16,5 млрд доларів, що значно перевищувало експорт обробленої продукції – 11,2 млрд доларів (рис. 2.9). Проте у 2022 році через воєнні дії та супутні виклики експорт сировини скоротився до 14,5 млрд доларів, а

обробленої продукції – до 8,9 млрд доларів. У 2023 році тенденція до зниження сировинного експорту продовжилася, досягнувши 12,7 млрд доларів, тоді як оброблена продукція продемонструвала невелике зростання до 9,3 млрд доларів. Попри зменшення обсягів, сировина залишається основною складовою експорту, що свідчить про залежність українського агросектору від продажу продукції з низькою доданою вартістю. У 2023 році, навіть на тлі відновлення експорту обробленої продукції, частка сировини залишалася значно вищою. Така структура експорту свідчить про необхідність активного розвитку переробної галузі для збільшення частки продукції з доданою вартістю, що сприятиме економічній стійкості та забезпеченню конкурентоспроможності України на міжнародних ринках.

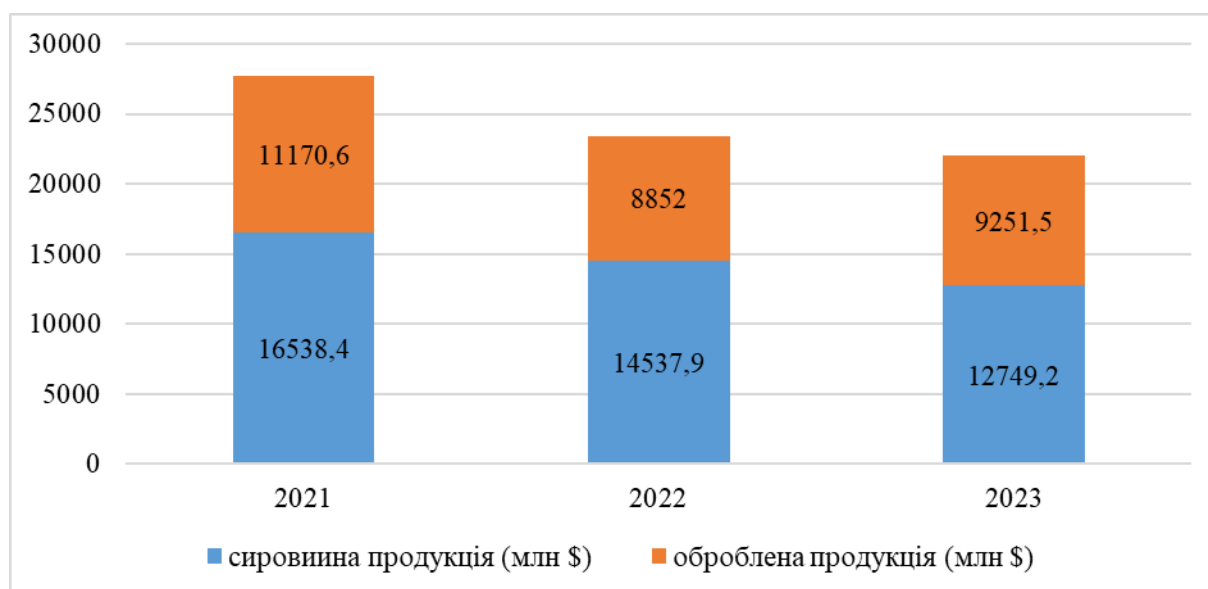

Рис. 2.9. Структура експорту продукції агропромислового комплексу та харчової промисловості України

Джерело: [34]

Як уже зазначалось вище, лідером серед країн-постачальників залишається ЄС, на який п'ятий рік поспіль припадає понад половину українського аграрного імпорту. З 2017 року основним постачальником сільськогосподарської продукції до України є Польща, яка неодноразово блокувала спільний кордон, посиляючись на «наплив української аграрки» [76]. Загальний імпорт аграрної продукції з Польщі, включно з кормами для тварин,

у 2023 році становив 825,93 млн доларів, тоді як український експорт до Польщі перевищив цю суму більш ніж удвічі, досягнувши 1,74 млрд доларів.

Польща вже тривалий час обмежує експорт українського зерна на державному рівні. Серед основних експортних продуктів України до Польщі значну частину займає кукурудза, що використовується у кормах для тварин. У 2023 році Україна поставила 546,3 тис. т кукурудзи на суму 115 млн доларів, тоді як Польща імпортувала лише 4,89 тис. т та 1,1 млн доларів. Крім того, Україна відправила в Польщу 322,1 тис. т пшениці на 68,9 млн доларів і 52,1 тис. т ячменю на 10,4 млн доларів, натомість польський імпорт складав лише 3,6 тис. т пшениці на 814 тис. доларів та 213 т ячменю на 60 тис доларів.

До інших значних експортних товарів України належать: горіхи (35,2 тис. т на 50,19 млн доларів), соєві боби (156,9 тис. т на 66,3 млн доларів), насіння свиріпи (93,3 тис. т на 50,5 млн доларів), насіння соняшнику (29,7 тис. т на 11,8 млн доларів), соєва олія (217,3 тис. т на 181,3 млн доларів), соняшникова і бавовняна олія (416,2 тис. т на 354,6 млн доларів), ріпакова та гірчична олія (74,3 тис. т на 63,2 млн доларів), цукор (39,6 тис. т на 30,5 млн доларів) і макуха (1,3 млн т на 361,7 млн доларів) [106].

Нещодавно міністр сільського господарства та розвитку села Польщі Чеслав Секерський заявив про намір заблокувати імпорт українського цукру і м'яса птиці через Єврокомісію. Якщо із цукром ситуація зрозуміла – експорт значно переважає імпорт, то з м'ясом птиці картина є складнішою. У 2023 році Україна експортувала в Польщу 4,5 тис. т м'яса та субпродуктів на 7,5 млн доларів, тоді як імпорт із Польщі складав 40 тис. т на 20,4 млн доларів [76].

Загалом серед імпортованих із Польщі харчових продуктів велику частину займають сири – 15,18 тис. т на 83,3 млн доларів. Також Польща експортує в Україну: шоколад (12,6 тис. т на 60,9 млн доларів), хлібобулочні вироби (11,3 тис. т на 50 млн доларів), овочі, консервовані та приготовані (28,5 тис. т на 61,7 млн доларів), соки і солодкі води (65,2 тис. т на 42 млн доларів), каву (7,1 тис. т на 32 млн доларів) та продукти для годівлі тварин (50,2 тис. т на 101,8 млн доларів). Україна також імпортує з Польщі продукти

для борщового набору: капусту (7,3 тис. т на 6,6 млн доларів), цибулю (23,7 тис. т на 16,5 млн доларів), моркву і буряки (15,5 тис. т на 8,6 млн доларів), а також сало (10 тис. т на 10,4 млн доларів) [108].

Хоча Україна експортує в Польщу аграрну продукцію та харчові товари на суму, що вдвічі перевищує імпорт, загалом обсяг імпорту польських товарів значно переважає експорт українських. У 2023 році Польща поставила в Україну товарів на 6,6 млрд доларів, а Україна експортувала на 4,75 млрд доларів.

До початку війни Україна мала значний потенціал для розвитку органічного сектору, зокрема завдяки великим площам сільськогосподарських земель, зацікавленості фермерів у застосуванні органічних методів господарювання і збільшенню попиту на органічну продукцію як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Утім, військові дії докорінно змінили ситуацію. Значна кількість органічних ферм опинилася в зонах бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, що призвело до втрати доступу до цих земель та їх пошкодження. Як наслідок, виробництво органічної продукції значно скоротилося, а логістичні й експортні процеси ускладнилися.

Світовий ринок виробництва органічної продукції має стійку тенденцію до зростання. Попри безпрецедентні виклики, Україна за результатами 2023 року посіла п'яте місце серед 125 країн за обсягами експорту органічної продукції до ЄС, утримуючи свою позицію в топ-5 уже шостий рік поспіль. Упродовж 2023 року в ЄС імпортовано 2,48 млн т органічної агропродовольчої продукції, що на 9,1 % менше, ніж у попередньому періоді, і на 0,78 млн т нижче за показник 2018 року [37]. Обсяг експорту органічної продукції з України скоротився на 20,7 % порівняно з 2022 роком, що зумовлено зменшенням площ для виробництва через повномасштабне вторгнення та блокування кордонів наприкінці 2023 року (рис. 2.10).

Основу імпорту складають сировинна продукція та продукти первинного виробництва, зокрема фрукти, макуха і соя. Європейський Союз продовжує бути основним імпортером сировинної продукції та продукції первинного

виробництва. Частка цієї категорії в загальному обсязі імпорту органічної продукції становила 89 %, що перевищує аналогічний показник для сукупного імпорту сільськогосподарської продукції (органічної і неорганічної), який склав 83 % (рис. 2.11).

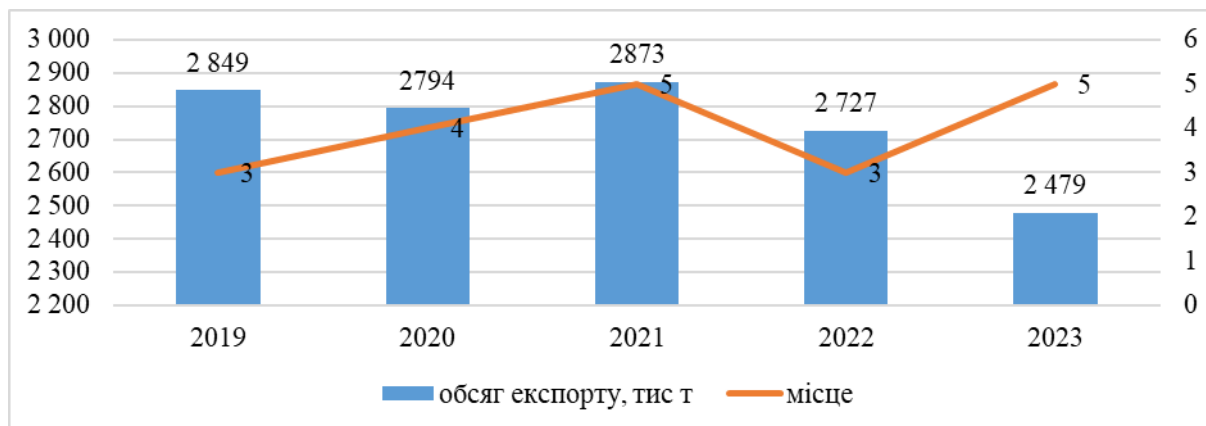

Рис. 2.10. Обсяг імпорту органічної агропродовольчої продукції до Європейського Союзу з України і місце серед країн-імпортерів

Джерело: [37; 107]

Імпорт продукції з вищою доданою вартістю також скоротився. Зокрема, зменшення поставок фруктових соків на 25 % спричинило падіння обсягів переробленої продукції на 7,8 % (до 181 тис. т). Водночас імпорт напівфабрикатів залишився стабільним і склав 63 тис. т. Постачання органічної неїстівної продукції та несільськогосподарських товарів знизилося на 19 % (до 31 тис. т), а обсяги імпорту напоїв зменшилися на 9 % (до 2,4 тис. т).

Натомість позитивно, що висока частка обсягу імпорту агропродовольчої продукції за окремим видами від загального обсягу імпорту (органічної і неорганічної продукції) є достатньою (додаток Ж). У 2023 році з 173 тис. т оливкової олії, імпортованої до ЄС, 46 тис. т (26,6 %) припадало на органічну оливкову олію, майже весь обсяг якої надійшов із Тунісу. Цей показник перевищив попередній рекорд, установлений у 2021 році (24 %). Імпорт органічної оливкової олії збільшився на 25 % порівняно з 2022 роком, тоді як постачання неорганічної оливкової олії знизилося на 5,5 %. Серед інших категорій продукції, які мали значну частку органічної продукції у 2023 році, виокремлюються насіння (10,3 %), тропічні фрукти (9,9 %), мед (7,2 %) та

бульбоплоди, коренеплоди і живі рослини (5,8 %). Проте для всіх цих категорій частка в загальному обсязі імпорту скоротилася.

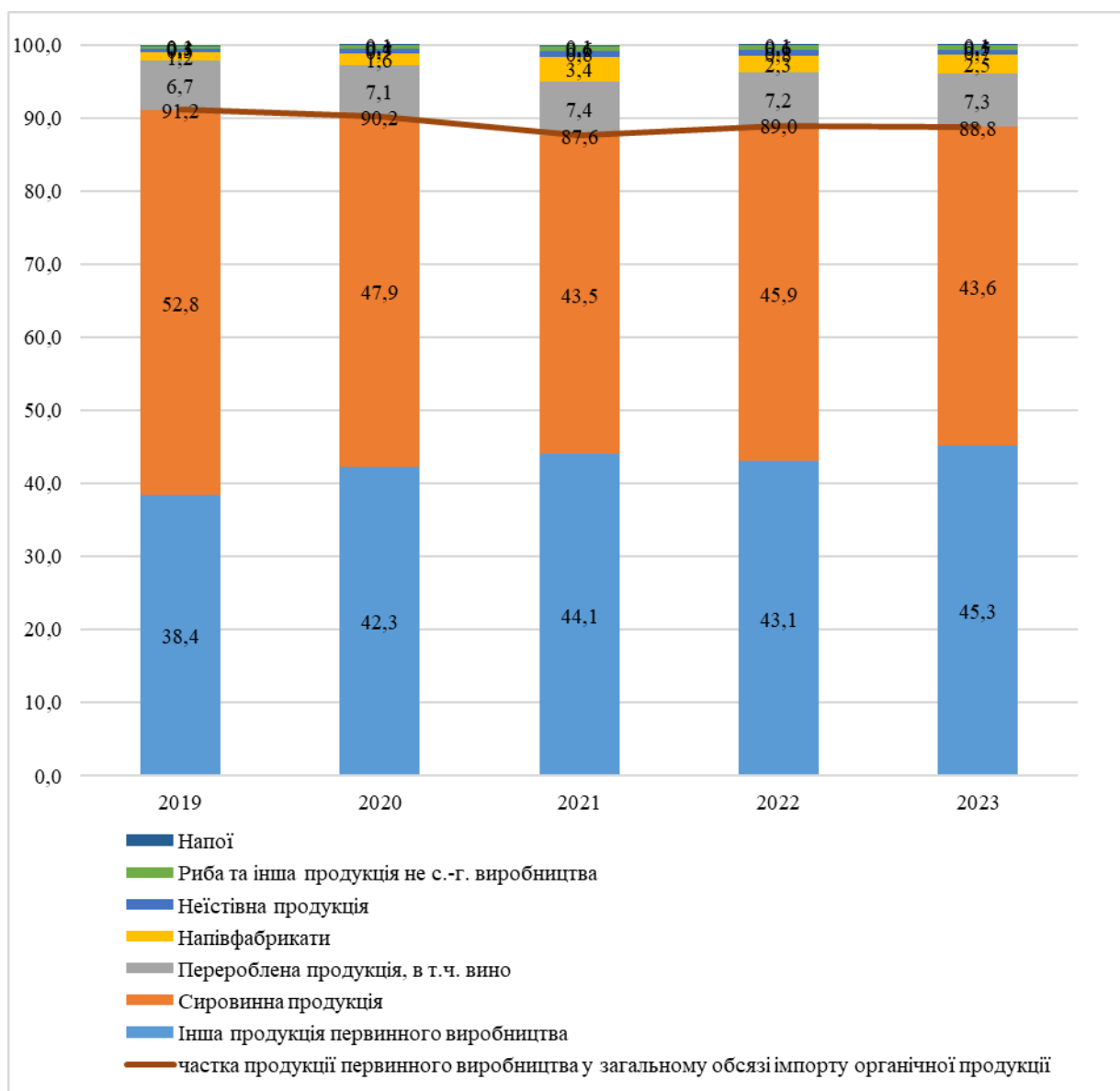

Рис. 2.11. Структура імпорту органічної агропродовольчої продукції до Європейського Союзу з України

Джерело: [37]

Такі тенденції свідчать, що попит на органічну продукцію в ЄС залишається стабільно високим. Це відкриває можливості для виробників, готових адаптуватися до нових умов ринку, забезпечувати якість продукції та вдосконалювати логістичні ланцюги. Для України, яка має великий потенціал у виробництві органічної продукції, це може стати додатковим стимулом для відновлення і розвитку сектора після завершення війни.

Отже, українським виробникам органічної продукції вдалося зберегти позиції на міжнародних ринках, незважаючи на виклики війни. Це стало можливим завдяки адаптації бізнесу, підтримці держави та міжнародних партнерів, таких як Швейцарія, Німеччина і США, а також участі у міжнародних торговельних виставках.

Система підтримки українського експорту активно розвивається завдяки державним ініціативам. Державна установа «Офіс з розвитку підприємництва та експорту» та національний проєкт Дія.Бізнес у співпраці з міжнародними партнерами, зокрема Швейцарією, створюють можливості для українських виробників виходу на міжнародні ринки.

На міжнародній онлайн-конференції «Експорт української органічної продукції під час війни» 15 жовтня 2024 року було визначено ефективні інструменти підтримки бізнесу: освітні програми, маркетингові фінансових можливостей, аналітику ринків та організацію національних стендів на міжнародних виставках [107]. Участь у заходах, як-от BIOFACH, ANUGA та SIAL, надає можливість українським експортерам не лише знаходити нових партнерів, але й зміцнювати довіру до української органічної продукції на світовому ринку. Організація національних павільйонів України сприяє просуванню продукції за кордон, а також стимулює розвиток імпортозаміщення, адже зростання експортного потенціалу українських виробників підтримує внутрішню економіку та знижує залежність від імпорту.

Отже, незважаючи на війну, Україна зберігає статус одного з провідних експортерів органічної продукції до ЄС, демонструючи високий рівень якості і стабільність поставок. Ця галузь сприяє зміцненню міжнародної економічної співпраці та підтримує репутацію України як надійного партнера на світовому ринку. За умови належної державної підтримки, інвестицій у переробні потужності та впровадження інноваційних технологій Україна має всі шанси збільшити свою частку в забезпеченні як внутрішнього, так і зовнішнього ринку агропродовольчою продукцією. Це не лише сприятиме зниженню залежності від імпорту, а й дозволить збільшити експортний потенціал країни.

2.3 Інституційне та нормативно-правове забезпечення управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки України

Інституційне забезпечення управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки є комплексом організаційних, правових та адміністративних механізмів, спрямованих на формування та реалізацію політики заміщення імпортованої агропродукції вітчизняними аналогами. Ефективність функціонування такого механізму залежить від його здатності інтегрувати зусилля різних суб'єктів, включно з державними органами, науковими установами, аграрним бізнесом і громадськими організаціями. Це передбачає створення дієвих інструментів для аналізу ринкових умов, оцінки потенціалу вітчизняного виробництва та визначення пріоритетних напрямів імпортозаміщення. Важливу роль відіграє розробка і впровадження нормативно-правової бази, яка сприятиме стимулюванню інвестицій у розвиток місцевого виробництва, підтримці агровиробників та впровадженню інноваційних технологій. Крім того, необхідною є чітка система моніторингу і контролю за досягненням поставлених цілей, що дозволяє оперативно реагувати на виклики, зокрема зміни клімату, глобальні економічні кризи чи наслідки війни. Загалом, інституційне забезпечення управління імпортозаміщенням є основою для досягнення продовольчої незалежності країни, сприяючи її економічній стабільності та сталому розвитку.

Інституційний базис управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки України наведено у вигляді табл. 2.7.

Дослідження основних інституцій управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки України почнемо із загальнодержавного (стратегічного) рівня. На загальнодержавному рівні гарантом продовольчої безпеки держави є Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України, Президент України, Рада національної безпеки і оборони України. Ці інституції визначають стратегічні напрями політики у сфері

продовольчої безпеки, затверджують законодавчі та нормативно-правові акти, а також забезпечують координацію між різними галузями економіки.

Таблиця 2.7

Інституційний базис управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки України

Рівень управління	Суб'єкти управління
Суб'єкти загальної компетенції управління імпортозаміщенням (загальнодержавний рівень)	Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України, Президент України, Рада національної безпеки і оборони України
Суб'єкти безпосередньої діяльності в сфері управління імпортозаміщенням (загальнодержавний рівень)	Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство економіки України, Державне агентство з управління резервами України
Суб'єкти спеціальної компетенції в сфері управління імпортозаміщенням (загальнодержавний рівень)	Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерство розвитку громад та територій України, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Державне агентство земельних ресурсів України, Державне агентство водних ресурсів України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство України з управління зоною відчуження
Суб'єкти безпосередньої діяльності в сфері управління імпортозаміщенням (місцевий рівень)	Місцеві державні військові адміністрації (місцеві державні адміністрації), територіальні підрозділи органів державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування
Суб'єкти забезпечення підтримки продовольчої безпеки через державні органи загального безпекового спрямування	Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державна прикордонна служба України, Національна поліція України, Національна гвардія України, Міністерство закордонних справ України, Служба безпеки України, Міністерство оборони України
Суб'єкти експертної діяльності наукового супроводження	Наукові установи, діагностичні лабораторії

Джерело: складено автором

Кабінет Міністрів України здійснює оперативне управління і контроль за реалізацією програм імпортозаміщення, визначає пріоритетні напрями розвитку АПК та підтримує національних виробників. Верховна Рада України розробляє й ухвалює закони, спрямовані на створення правових механізмів для ефективного імпортозаміщення і зміцнення продовольчої безпеки. Президент України як гарант національної безпеки сприяє інтеграції продовольчої політики у загальнодержавну стратегію розвитку, особливо в умовах кризових викликів. Рада національної безпеки і оборони України забезпечує оперативне

реагування на загрози у сфері продовольчої безпеки, формує сценарії реагування на потенційні ризики та ініціює заходи для зміцнення стратегічних резервів.

Отже, кожна інституція виконує важливу роль у створенні сталого середовища для розвитку національного АПК і забезпечення продовольчої незалежності країни.

Суб'єктами безпосередньої діяльності в сфері управління імпортозаміщенням (загальнодержавний рівень) є Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство економіки України, Державне агентство з управління резервами України.

Міністерство аграрної політики та продовольства України є ключовим органом у системі центральної виконавчої влади, який відповідає за формування і реалізацію державної аграрної політики, а також політики у сферах сільського господарства та забезпечення продовольчої безпеки країни. Його діяльність спрямовано на розвиток конкурентоспроможного аграрного сектору, підтримку створення інноваційних імпортозамінних технологій і ресурсів, що сприяє зміцненню продовольчої незалежності та стійкості національної економіки [73].

Міністерство економіки України – центральний орган виконавчої влади, який відповідає за розробку і впровадження державної політики, визначеної Урядом України. Його діяльність спрямовано на забезпечення сталого економічного розвитку, формування ефективної макроекономічної стратегії, а також реалізацію ключових ініціатив у сферах зовнішньоекономічної діяльності, інвестиційної політики, регулювання ринку праці та підтримки підприємництва. Міністерство також здійснює постійний моніторинг розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, аналізує ефективність операцій з експорту й імпорту товарів, робіт і послуг. Воно розробляє та впроваджує заходи, спрямовані на оптимізацію і вдосконалення структури зовнішньої торгівлі, а також формує рекомендації для відповідних галузей економіки з урахуванням

кон'юнктурних змін на світовому ринку. Такий підхід сприяє адаптації економіки до глобальних викликів та забезпеченню її стійкого розвитку [69].

Кабінет Міністрів України постановою від 26.09.2024 р. № 1118 створив Державне агентство з управління резервами України. Цей центральний орган виконавчої влади, діяльність якого координується через Першого віце-прем'єр-міністра України – Міністра економіки, відповідає за реалізацію державної політики у сфері державних резервів. Міністерству економіки доручено впродовж трьох місяців подати на розгляд Кабінету Міністрів проект Положення про Державне агентство з управління резервами України, а також внести пропозиції щодо змін до чинних актів законодавства, необхідних для виконання цієї постанови. Державне агентство з управління резервами України здійснюватиме управління державним матеріальним резервом, який не включає мобілізаційний резерв. Основною метою є формування запасів матеріальних цінностей, зокрема сировини, паливно-енергетичних ресурсів, матеріально-технічних засобів, промислових і продовольчих товарів, а також лікарських засобів та медичних виробів. Ці резерви призначено для використання як у мирний час, так і в особливий період.

До суб'єктів спеціальної компетенції в сфері управління імпортозаміщенням (загальнодержавний рівень) належать: Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерство розвитку громад та територій України, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Державне агентство земельних ресурсів України, Державне агентство водних ресурсів України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство України з управління зоною відчуження. Ці інституції відіграють ключову роль у розробці і впровадженні стратегій імпортозаміщення, спрямованих на забезпечення продовольчої безпеки, контролюючи використання природних ресурсів та інфраструктури для розвитку внутрішнього виробництва. Вони координують заходи з охорони навколишнього середовища, безпечності харчових продуктів та ефективного

використання земельних і водних ресурсів для підтримки стабільного продовольчого постачання.

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України здійснює важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки, контролюючи раціональне використання природних ресурсів та охорону земель, що є основою для сталого розвитку аграрного сектора. Воно також відповідає за екологічну і біологічну безпеку, що безпосередньо впливає на якість продовольства та здатність країни задовольняти власні потреби в їжі [74].

Міністерство розвитку громад та територій України відіграє важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки, адже через реалізацію державної регіональної політики і розвиток інфраструктури воно створює умови для стабільного функціонування аграрного сектору, логістики та продовольчого постачання. Розвиток ефективної транспортної системи, відновлення територій та інфраструктури після збройної агресії, а також стимулювання конкурентоспроможності регіонів сприяють покращенню доступу до продовольчих ресурсів і зміцненню продовольчої автономії країни [75].

Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (далі – Держпродспоживслужба) утворена у вересні 2014 р. на базі Державної ветеринарної та фітосанітарної служби з приєднанням Державної інспекції з питань захисту прав споживачів і Державної санітарно-епідеміологічної служби. Держпродспоживслужба є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України та який реалізує державну політику у галузі ветеринарної медицини, сферах безпечності й окремих показників якості харчових продуктів, карантину та захисту рослин, ідентифікації і реєстрації тварин, санітарного законодавства, санітарного й епідемічного благополуччя населення [82]. Держпродспоживслужба координує свою діяльність із Кабінетом Міністрів України та іншими державними органами, забезпечуючи ефективний контроль і моніторинг на всіх етапах виробництва, обігу та споживання харчових продуктів. Її функції полягають не лише у перевірці якості і безпечності

харчових продуктів, але й у впровадженні заходів, спрямованих на забезпечення виконання законодавства у сфері продовольчої безпеки, захист прав споживачів і контроль за дотриманням санітарно-епідеміологічних норм.

Далі розглянемо *місцевий (тактичний) рівень* управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки України, на якому зосереджено механізми реалізації, координації та моніторингу стратегії у цій сфері. На цьому рівні функціонування відповідних інституцій пов'язано з проведенням моніторингу ринкової кон'юнктури, товарних і фінансових інтервенцій, реалізацією аграрної політики, механізмів державної підтримки товаровиробників.

Місцеві органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування, а також територіальні підрозділи органів державної виконавчої влади реалізують державну політику управління імпортозаміщенням та продовольчої безпеки на регіональному рівні, визначаючи механізми формування і розподілу продовольчих ресурсів та забезпечення стабільного продовольчого постачання для населення регіону згідно із затвердженими нормами. Ці інституції впроваджують державні стратегії і програми, орієнтуючись на імпортозаміщення в аграрному секторі, забезпечення продовольчої безпеки та розвиток національного виробництва. Вони координують діяльність підприємств, установ та організацій у галузі продовольчої безпеки на місцевому рівні, розробляють регіональні стратегії, програми і заходи, спрямовані на підтримку продовольчої безпеки в межах регіону, а також відповідають за формування стратегічних регіональних запасів продовольства.

Суб'єкти забезпечення підтримки продовольчої безпеки через державні органи загального безпекового спрямування включають низку установ та організацій, відповідальних за охорону національних інтересів, підтримку правопорядку і забезпечення безпеки в умовах можливих надзвичайних ситуацій. До таких суб'єктів належать:

1. Державна служба України з надзвичайних ситуацій – здійснює моніторинг та реагує на надзвичайні ситуації, що можуть вплинути на

продовольчу безпеку, забезпечує координацію заходів із попередження і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій в аграрному секторі, а також надає підтримку в організації продовольчих запасів у кризових ситуаціях.

2. Державна прикордонна служба України – забезпечує охорону державного кордону, контролює потоки імпорту й експорту продовольчих товарів, запобігає незаконному ввезенню або вивезенню товарів, а також сприяє забезпеченню продовольчої безпеки в прикордонних регіонах.

3. Національна поліція України – відповідає за правопорядок і захист економічних інтересів держави в контексті продовольчої безпеки, бореться з економічними злочинами, такими як контрабанда продовольчих товарів, та забезпечує правову стабільність на ринку.

4. Національна гвардія України – бере участь у забезпеченні публічного порядку та стабільності в умовах кризи або надзвичайних ситуацій, може залучатися до охорони продовольчих складів і забезпечення безпеки критичних продовольчих ресурсів.

5. Міністерство закордонних справ України – координує міжнародну діяльність, пов'язану з імпортом та експортом продовольчих ресурсів, веде дипломатичні переговори для забезпечення доступу до продовольчих ринків і підтримки продовольчої безпеки на міжнародному рівні.

6. Служба безпеки України – забезпечує безпеку продовольчих постачань, виявляє та припиняє загрози з боку терористичних або шкідливих елементів, які можуть впливати на продовольчу інфраструктуру або ресурси країни, а також забезпечує охорону критичної інфраструктури.

7. Міністерство оборони України – в умовах військових загроз відповідає за забезпечення продовольчими ресурсами Збройних Сил України, а також бере участь у формуванні стратегічних запасів продовольства для потреб оборони і підтримки населення в умовах війни або надзвичайного стану. Ці органи активно співпрацюють між собою та з іншими державними інституціями для забезпечення стабільності продовольчої ситуації в країні, ефективно реагуючи на потенційні загрози і кризові ситуації.

Суб'єкти експертної діяльності наукового супроводження у сфері управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки України включають науково-дослідні установи, університети й аналітичні центри, які здійснюють дослідження в галузі АПК, економіки та продовольчої безпеки, а також розробляють науково обґрунтовані стратегії і рекомендації для ефективної реалізації імпортозаміщення та зменшення залежності від зовнішніх постачальників продовольчих товарів [47].

На мікроекономічному рівні механізм управління імпортозаміщенням у системі продовольчої безпеки включає участь торгових, сільськогосподарських, харчових і переробних підприємств, а також оптових ринків сільськогосподарської продукції, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, кредитних спілок, страхових компаній та організацій, таких як виставки й ярмарки. Ці суб'єкти сприяють зменшенню залежності від імпорту, забезпечуючи внутрішнє виробництво та доступність продовольства як в економічному, так і в фізичному сенсі, що є основою продовольчої незалежності держави. Домогосподарства та громадяни через громадські об'єднання активно залучені до формування політики, що забезпечує вільний доступ до продуктів харчування, їх фізичну й економічну доступність на основі імпортозаміщення.

Основні інституції, що забезпечують управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки України, функціонують на державному (стратегічному) і місцевому (тактичному) рівнях. Отже, систематизація інституцій продовольчої безпеки здійснюється відповідно до стратегічного рівня, на якому зосереджено механізми формування стратегії продовольчої безпеки, та тактичного рівня, на якому зосереджено механізми реалізації, координації і моніторингу цієї стратегії. Таке розмежування дозволяє ефективно поєднувати стратегії довгострокового планування з оперативним управлінням, що є критично важливим для забезпечення продовольчої безпеки в умовах імпортозаміщення. Це сприяє розвитку внутрішнього виробництва,

зменшенню залежності від зовнішніх постачальників і зміцненню національної продовольчої автономії.

Нормативно-правове забезпечення є фундаментальною складовою управління процесами імпортозаміщення, формуючи основу для стратегічного планування, координації та контролю в системі забезпечення продовольчої безпеки. Саме через ефективне правове регулювання держава визначає ключові напрями підтримки національних виробників, упроваджує стимули для розвитку локального виробництва і регламентує механізми зниження залежності від імпортних товарів. Водночас нормативно-правові акти є інструментом гармонізації державної політики з міжнародними стандартами, що є важливим у контексті євроінтеграційних процесів України. Ефективність нормативно-правового забезпечення значною мірою визначає здатність країни оперативно реагувати на зовнішні виклики й адаптувати виробничий потенціал до потреб внутрішнього ринку [65].

Поняття продовольчої безпеки закріплено на законодавчому рівні у статті 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» № 1877-IV від 24 червня 2004 року та розуміється як захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається в гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності [85]. Продовольча безпека – соціально-економічне й екологічне становище, за якого всі соціальні та демографічні групи населення стабільно і гарантовано забезпечені безпечним та якісним продовольством у необхідній кількості й асортименті, необхідних і достатніх для фізичного та соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я населення України [80].

Станом на лютий 2022 року система забезпечення продовольчої безпеки України перебувала у збалансованому стані, що підтверджувалося статусом країни як надійного експортера сільськогосподарської продукції. Україна не лише забезпечувала потреби внутрішнього ринку у достатній кількості та

належній якості, але й залишалася важливим гравцем на міжнародному аграрному ринку.

Позитивний вплив на функціонування цієї системи справив Саміт Організації Об'єднаних Націй із продовольчих систем, який відбувся у вересні 2021 року. У результаті саміту було прийнято низку ключових нормативно-правових актів, зокрема Указ Президента України № 41/2022 від 7 лютого 2022 року «Питання національних пріоритетів трансформації продовольчих систем в Україні» [70]. Так, Указом передбачено:

1) визначення національних пріоритетів трансформації продовольчих систем в Україні на період до 2030 року, у тому числі за такими напрямками, як здорове харчування, дружнє до довкілля виробництво, стійкість до ринкової нестабільності та доступність харчових продуктів для всіх груп населення;

2) забезпечення реалізації національних пріоритетів трансформації продовольчих систем в Україні на період до 2030 року, зокрема, під час розроблення проєктів прогностичних і програмних документів та проєктів нормативно-правових актів, насамперед у сферах сільського господарства, з питань продовольчої безпеки, безпечності й якості харчових продуктів;

3) запровадження системи моніторингу реалізації національних пріоритетів трансформації продовольчих систем в Україні на період до 2030 року з обов'язковим оприлюдненням результатів такого моніторингу щороку до 1 березня року, який настає за звітним [70].

На його основі Кабінет Міністрів України розробив план заходів для трансформації продовольчих систем країни на період до 2030 року, спрямований на забезпечення продовольчої безпеки та сталий розвиток аграрного сектору.

Крім того, Постановою Кабінету Міністрів України № 179 від 3 березня 2021 року було затверджено Національну економічну стратегію на період до 2030 року [80]. Цей документ визначив природні ресурси, вигідне географічне положення і високий рівень людського капіталу як стратегічні переваги України. Реалізація положень стратегії може стати основою для сталого

економічного зростання та підвищення ефективності системи продовольчої безпеки, сприяючи зміцненню позицій України на міжнародній арені.

З моменту запровадження правового режиму воєнного стану в Україні Кабінет Міністрів України оперативно ухвалив низку нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення продовольчої безпеки і запобігання продовольчій кризі.

В умовах повномасштабного вторгнення надзвичайно важливим було врегулювання земельних правовідносин у контексті правового режиму воєнного стану. У зв'язку з цим 4 квітня 2022 року набув чинності Закон України № 2145-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» [78]. Цей нормативно-правовий акт, попри свою назву, безпосередньо не пов'язано з продовольчою безпекою. Він сприяє спрощенню процедури отримання земельних ділянок сільськогосподарського призначення в користування, що має стати стимулом для розвитку сільського господарства й агробізнесу, але не регулює порядок відтворення, перевезення чи імпорту продовольства. Цей нормативно-правовий акт переважно регулює правовідносини, пов'язані із земельними ділянками державної, комунальної та приватної власності, ураховуючи особливості, викликані воєнними обставинами.

Зокрема, Закон встановлює, що договори оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію і земельного сервітуту, строк дії яких завершився після введення воєнного стану, автоматично поновлюються на один рік без необхідності волевиявлення сторін і внесення відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Це стосується земель сільськогосподарського призначення: а) державної та комунальної власності, невитребуваних і нерозподілених ділянок, а також земель, які залишилися у колективній власності та передані в оренду органами місцевого самоврядування; б) приватної власності.

Закон також передбачає спрощені правові механізми, спрямовані на забезпечення продовольчої безпеки. Серед них: спрощений порядок передачі в оренду земель сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, що здійснюється органами влади; спрощення процедур передачі таких земель їх постійними землекористувачами й емфітевтами; передача орендарями та суборендарями прав оренди і суборенди земель усіх форм власності для ведення сільськогосподарської діяльності; порядок державної реєстрації договорів на земельні ділянки; використання кваліфікованих електронних підписів для укладення договорів [28]. Ці заходи також сприяють розвитку імпортозаміщення, оскільки стимулюють розширення внутрішнього виробництва сільськогосподарської продукції, знижуючи залежність від імпортних поставок і зміцнюючи продовольчу безпеку країни.

Отже, Закон забезпечує адаптацію правового регулювання земельних відносин до умов воєнного стану, що сприяє підтримці стабільності аграрного сектору і продовольчої безпеки країни.

Також було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану» від 12.05.2022 р. Метою цього нормативно-правового акту є спрощення процедур перевезення, експорту й імпорту сільськогосподарської продукції, а також забезпечення аграріїв необхідними агрохімікатами, пестицидами та іншими ресурсами [78]. Наразі залишається невирішеною проблема недостатності законодавчих умов для забезпечення імпортозаміщення в аграрному секторі, що є ключовим для гарантування продовольчої безпеки під час воєнного стану. Потенційними напрямками для законодавчого врегулювання є: установлення чіткого регулювання державної політики щодо підтримки середніх і малих сільськогосподарських виробників, надання гарантій та можливостей для трудової зайнятості сільського населення, підтримка бізнесу і кооперації, ефективне відновлення земель сільськогосподарського призначення, а також

розвиток локальних продовольчих систем для оптимізації витрат на логістику та транспортування, що сприятиме зменшенню залежності від імпорту [65].

Важливим кроком у забезпеченні продовольчої безпеки держави стало ухвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року і затвердження операційного плану заходів для її реалізації [87]. Стратегію розроблено на виконання Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України № 392/2020 [86], Указу Президента України № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [89], Національної економічної стратегії на період до 2030 року [80] тощо.

Стратегія продовольчої безпеки України на період до 2027 року визначає три ключові цілі:

1. Наповнення ринку агропродукції. Передбачена підтримка виробників, зокрема органічної продукції. Поступове заміщення імпорту і відновлення підприємств харчової промисловості.

2. Забезпечення доступності продовольства для всіх груп населення України. Зменшення частки продовольства в структурі витрат українців.

3. Посилення продовольчої безпеки. Наповнення державних резервів продуктами, створення системи моніторингу продовольчої безпеки, пріоритетне розмінування сільгоспземель, адаптація до змін клімату тощо.

Досягнення цілей, визначених Стратегією, передбачено у два етапи.

Перший етап (2024–2026 роки) – формування та реалізація заходів підтримки виробників, спрямованих на розвиток АПК, зокрема виробників органічної продукції.

Другий етап (2027 рік) – відновлення підприємств харчової промисловості на рівні об'єднаних територіальних громад, адміністративно-територіальних одиниць і держави загалом.

Заходи щодо реалізації Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року орієнтовано на зміцнення національної продовольчої системи та її сталий розвиток, зокрема в умовах поточних економічних викликів. Поєднання завдань розвитку імпортозаміщення і завдань Стратегії продовольчої безпеки

України є важливим кроком у забезпеченні національної продовольчої незалежності (табл. 2.8). Це включає підтримку внутрішнього виробництва, зокрема органічної продукції, а також розширення національних резервів і покращення інфраструктури для зменшення залежності від імпорту. У результаті ці заходи сприятимуть створенню стійкої економічної бази для забезпечення продовольчої безпеки України на довгострокову перспективу.

Таблиця 2.8

Поєднання завдань розвитку імпортозаміщення та завдань Стратегії
продовольчої безпеки України на період до 2027 року

№ з/п	Найменування завдання	Завдання з розвитку імпортозаміщення
Стратегічна мета 1. Наповнення продовольчого ринку шляхом сприяння сталому розвитку виробництва сільськогосподарської продукції та харчових продуктів		
1	Розроблення та здійснення заходів підтримки виробників, спрямованих на розвиток галузей АПК, зокрема виробників органічної продукції, що надасть змогу стимулювати нарощування вітчизняного виробництва, насамперед тих видів продукції, споживання яких населенням країни не забезпечено в достатній кількості	Розвиток інноваційних технологій для локалізації виробництва органічної продукції, стимулювання створення нових потужностей для переробки сільськогосподарської продукції на місці, підтримка механізмів державної субсидії для локальних виробників
2	Посилення співробітництва з державами – членами ЄС та США, Великою Британією та Канадою, розвиток торговельно-економічної співпраці з країнами Азії (з особливим акцентом на розширенні співробітництва в аграрній сфері з Китайською Народною Республікою), Африки та Латинської Америки, зокрема в межах проєктів, спрямованих на подолання викликів глобальній продовольчій безпеці	Пошук нових торгових партнерів та залучення інвестицій для розвитку місцевого виробництва сільськогосподарської продукції з метою зниження залежності від зовнішнього імпорту продовольства
3	Відновлення підприємств харчової промисловості на рівні об'єднаних територіальних громад, адміністративно-територіальних одиниць і держави загалом у межах виконання програм регіонального розвитку	Підтримка ініціатив із розбудови місцевих виробництв харчових продуктів та їхня інтеграція в економічні кластери для покращення доступу до ресурсів і зменшення залежності від імпорту
Стратегічна мета 2. Забезпечення економічної доступності продовольства для всіх груп населення України		
4	Запровадження механізмів реалізації ефективного регулювання ринків сільськогосподарської продукції та харчових продуктів	Сприяння стабільному регулюванню ринку для обмеження коливань цін та створення умов для розвитку внутрішнього виробництва, що дозволить зменшити залежність від імпорту і забезпечити доступність продовольства

Закінчення таблиці 2.8

№ з/п	Найменування завдання	Завдання з розвитку імпортозаміщення
Стратегічна мета 3. Забезпечення безпекової компоненти продовольчої безпеки		
5	Забезпечення формування, розміщення, зберігання та використання у системі державних резервів запасів продовольчих товарів за встановленою номенклатурою для використання у мирний час, а також в особливий період	Формування національних резервів стратегічних продуктів, що дозволить зменшити залежність від зовнішніх постачальників у разі надзвичайних ситуацій і підвищить продовольчу незалежність
6	Забезпечення підвищення стійкості продовольчих систем, відновлення товарних ланцюгів, гарантування доступу до продуктів харчування в умовах надзвичайних ситуацій, захисту від виникнення кризових ситуацій на підприємствах, які сприяють забезпеченню населення харчовими продуктами	Створення надійної внутрішньої інфраструктури для підтримки безперебійного виробництва та доставки продовольчих товарів, що забезпечить стійкість системи в умовах криз
7	Створення систем національного та регіонального моніторингу продовольчої безпеки України	Розвиток внутрішніх механізмів моніторингу і прогнозування потреб у продовольстві для ефективного планування імпортозаміщення та забезпечення продовольчої безпеки
8	Створення системи виявлення та раннього запобігання виникненню загроз продовольчій безпеці	Розробка прогнозних механізмів для оцінки і мінімізації ризиків залежності від імпорту, що дозволить швидко реагувати на загрози продовольчій безпеці та зменшити ризики кризових ситуацій
9	Пріоритетне розмінування земель сільськогосподарського призначення, усунення наслідків ведення бойових дій	Відновлення сільськогосподарських земель з акцентом на збільшення обсягів внутрішнього виробництва та зменшення залежності від імпорту продовольчих товарів
10	Здійснення заходів щодо запобігання й адаптації до зміни клімату	Підтримка розвитку кліматично стійких та адаптованих технологій у сільському господарстві, що дозволить зменшити залежність від імпорту сільськогосподарської продукції в умовах кліматичних змін
11	Удосконалення національного законодавства відповідно до права ЄС і забезпечення його реалізації, зокрема щодо здійснення ефективного державного контролю Держпродспоживслужбою, у сферах безпечності й окремих показників якості харчових продуктів, ветеринарної медицини, здоров'я та благополуччя тварин, карантину і захисту рослин, дотримання вимог біологічної та генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин під час створення, дослідження і практичного використання ГМО	Запровадження ефективних нормативно-правових актів для забезпечення підтримки вітчизняних виробників і зменшення залежності від імпорту ГМО, підвищення безпеки й якості національної продукції

Джерело: систематизовано автором

Проголошені Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року [89], національні пріоритети трансформації продовольчих систем в Україні [70] знаходяться в тісному взаємозв'язку зі Стратегією формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року [88], що забезпечує узгодженість між стратегічними напрямками для досягнення сталого розвитку, адаптації до кліматичних змін і зміцнення продовольчої безпеки.

У межах стратегії виокремлено такі цілі, як проведення оцінки ризиків і вразливості сільського господарства до зміни клімату, розроблення та подання до Кабінету Міністрів України пропозицій щодо програмного документа (документа з питань планування) адаптації сільського господарства до зміни клімату, а також розробка механізмів управління адаптацією аграрного сектора до кліматичних змін. Окрім цього, стратегія передбачає створення ефективних інструментів для інтеграції кліматичної політики у процеси планування й управління в АПК, включно з підтримкою технологічних інновацій та інвестицій в сталий розвиток сільського господарства.

Це підкреслює важливість комплексного підходу до адаптації аграрного сектору до змін клімату, інтеграції кліматичної політики в державні ініціативи і забезпечення сталого розвитку сільського господарства через розробку чітких стратегічних заходів, механізмів та інструментів. Зокрема, акцент на оцінці ризиків і вразливостей дозволяє оперативно реагувати на можливі зміни й ефективно планувати подальші кроки, що сприятиме підвищенню стійкості АПК до майбутніх кліматичних викликів. Це підкреслює необхідність синхронізації адаптаційних заходів до зміни клімату з політикою імпортозаміщення в АПК, оскільки зміни клімату можуть суттєво впливати на виробничі можливості та стабільність внутрішнього постачання продовольства (рис. 2.12).

Розробка програм адаптації до кліматичних змін повинна поєднуватися з ініціативами щодо зміцнення національного виробництва, що включає заміщення імпорту в ключових аграрних секторах. Це дозволить знизити залежність від зовнішніх постачальників і забезпечити сталий розвиток

агросектора, ураховуючи нові кліматичні реалії та зміни в глобальному продовольчому ринку.

Рис. 2.12. Сучасний вектор розвитку політики імпортозаміщення в агропромисловому комплексі

Джерело: запропоновано автором

Отже, в умовах правового режиму воєнного стану Україна, завдяки нинішній системі органів державної влади й управління, а також оперативному впровадженню відповідного законодавства, демонструє достатню дієвість та ефективність у забезпеченні функціонування національної економіки, що сприяє підтриманню збалансованого стану системи продовольчої безпеки держави [59]. Україна опинилася в складних умовах, які продовжують виникати і потребують термінового вирішення, оскільки від цього залежить економічне становище країни.

Аналіз інституційного та нормативно-правового забезпечення управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки України свідчить про важливість комплексного підходу до вирішення цього питання, що включає ефективну координацію між державними органами, розвиток відповідної нормативно-правової бази й активну участь усіх зацікавлених

сторін, включно з наукою та бізнесом. Вітчизняна система забезпечення продовольчої безпеки потребує чіткої інтеграції заходів, спрямованих на підтримку національного виробництва і зменшення залежності від імпорту. Важливим аспектом є адаптація до змін клімату, що також повинна бути врахована в стратегіях імпортозаміщення.

Усі ці аспекти повинні працювати в єдиному механізмі, що забезпечує розвиток інфраструктури, підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, а також реалізацію стратегії сталого розвитку аграрного сектору. Важливою складовою цього процесу є підтримка інновацій, розробка законодавчих ініціатив і заходів, що сприятимуть розвитку вітчизняного виробництва та стимулюванню адаптаційних заходів у контексті змін клімату.

На підставі зазначеного вище можна зробити висновок, що для забезпечення стабільності продовольчої безпеки України необхідно створити чітко визначені інституційні механізми і нормативно-правову базу, яка гарантує ефективне управління процесом імпортозаміщення, створення сприятливих умов для аграрного сектору та забезпечення продовольчої безпеки на національному рівні.

Висновки до другого розділу

Другий розділ дисертаційного дослідження було присвячено аналізу тенденцій агропромислового виробництва України, оцінці імпортозалежності агропродовольчого сектора України, а також дослідженню інституційного та нормативно-правового забезпечення управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки. Основні результати дослідження зводяться до такого:

1. Російська агресія проти України суттєво вплинула на агропромислове виробництво країни, спричинивши загострення продовольчої кризи як усередині країни, так і в багатьох регіонах світу. Україна, яка до війни була

однією з провідних аграрних держав, здатною забезпечувати продовольством до 500 мільйонів людей, наразі зазнає значних викликів у сфері продовольчої безпеки. У Глобальному індексі продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI) Україна опустилася з 58-го місця (2021 рік) на 71-ше (2022 рік) серед 113 країн, посівши останнє місце серед європейських країн.

До війни Україна була серед найбільших експортерів зернових та олії у світі, забезпечуючи значну частину світового ринку пшениці, кукурудзи і соняшnikової олії. У 2023 році експортовано 16,1 млн т пшениці, 26,2 млн т кукурудзи та 5,7 млн т соняшnikової олії. Однак війна значно ускладнила логістику, зруйнувала інфраструктуру і скоротила обсяги виробництва, що вплинуло не лише на Україну, а й на глобальну продовольчу безпеку.

Попри значні втрати, аграрний сектор України демонструє високу стійкість. У 2023 році обсяги збору зернових та олійних культур значно перевищували внутрішні потреби, а врожайність залишалася на високому рівні. Виробництво зернових збільшилось на 10 %, олійних – на 18 %, а цукрових буряків – на 29 % порівняно з 2022 роком. Також збільшилось виробництво овочів, молока і м'ясної продукції, що дозволило скоротити імпорту продовольства та забезпечити внутрішні потреби. Уряд активно підтримує розвиток галузей, таких як садівництво, що сприяло закладенню нових садів попри втрати сільськогосподарських площ.

Значним викликом залишається економічна доступність продуктів. Зменшення виробництва й експорту аграрної продукції, руйнування сільськогосподарської техніки та інфраструктури, збільшення собівартості продукції створюють загрозу для продовольчої безпеки. Загальні збитки аграрного сектора на кінець 2023 року оцінюються у 10,3 млрд доларів. Основні втрати зазнали регіони, де ведуться активні бойові дії. Водночас відновлення сектору потребує значних інвестицій. Оцінено, що для цього необхідно понад 56 млрд доларів упродовж наступного десятиліття.

Держава активно впроваджує державні програми підтримки аграрного сектора для збереження його конкурентоспроможності і забезпечення

продовольчої безпеки. Серед основних ініціатив варто відзначити: програму кредитування аграріїв (у межах програми «Доступні кредити 5-7-9 %» значна увага приділяється підтримці фермерів, зокрема малих і середніх господарств, що дозволяє їм оновлювати техніку, закуповувати насіння та добрива, а також розширювати виробництво); програму «єРобота» із метою надання грантів для розвитку садівництва, ягідництва, виноградарства і тепличного господарства, що сприяє створенню нових робочих місць, залученню нових членів до фермерських господарств, припливу інвестицій у сільське господарство, що може призвести до розвитку нових виробничих потужностей і збільшення експорту агропродукції.

Отже, попри руйнівний вплив війни, український аграрний сектор демонструє значну стійкість і потенціал для відновлення. Збільшення обсягів виробництва, підтримка урядом стратегічних галузей і міжнародна допомога дають підстави для оптимізму щодо подолання кризи та повернення України до провідних позицій на світовому продовольчому ринку.

2. Аналіз імпортозалежності агропродовольчого сектора України свідчить про значний вплив цієї залежності на продовольчу безпеку країни, а також про можливості для розвитку експортного потенціалу. У структурі агропродовольчої торгівлі між Україною та ЄС частка імпорту з України до ЄС у 2023 році склала 11,83 млрд євро (7,5 % від загального імпорту агропродовольчих товарів ЄС). Україна посідає третє місце серед країн-імпортерів до ЄС, демонструючи важливість української продукції для європейського ринку.

При цьому найбільшу частку агроімпорту ЄС у 2023 році займали фрукти і горіхи (14 %), олійні культури (13,4 %), кава, чай, какао та спеції (12,9 %). Для України збільшення попиту на овочі (+15,6 %) є сигналом до розширення виробництва цієї категорії продукції. Водночас зменшення імпорту рослинних олій (-30,6 %) та олійних культур (-17,5 %) вказує на зміну європейських пріоритетів і може слугувати поштовхом для диверсифікації українського експорту.

Товарообіг між Україною та ЄС в агропродовольчому секторі становить 8,9 % від експорту ЄС і 51,8 % від імпорту. Загальна торгівля ЄС з Україною за 2023 рік оцінюється у 39,06 млрд євро, з яких агропродовольча складова займає вагомому частину. Експорт ЄС до України збільшився на 18,3 %, що вказує на збільшення попиту на європейські товари в Україні.

Загальний імпорт агропродовольчих товарів у ЄС у 2023 році склав 158,6 млрд євро, що на 7,5 % менше, ніж у 2022 році. Серед категорій, що демонструють збільшення попиту, окрім овочів, також виокремлюються тютюнові вироби (+27,2 %) і деякі перероблені продукти (+2,1 %). Це свідчить про можливості для українських виробників збільшувати постачання готової продукції з високою доданою вартістю.

Результати аналізу імпорту агропродовольчих товарів ЄС і ролі України як одного з ключових постачальників свідчать про важливість диверсифікації експорту. Україна має потенціал для нарощування експорту продукції, яка відповідає сучасним трендам, зокрема органічної, екологічно чистої продукції, яка все більше цінується європейськими споживачами. Інвестиції в переробну промисловість, упровадження сучасних технологій та адаптація до європейських стандартів допоможуть посилити конкурентоспроможність українського аграрного сектора, сприяти створенню доданої вартості і забезпечити стійкі позиції на ринках ЄС.

3. Інституційне забезпечення управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки України є складною системою організаційних, правових та адміністративних механізмів, які спрямовані на заміщення імпортованої агропродукції вітчизняними аналогами. Ефективність цього процесу безпосередньо залежить від здатності злагоджено інтегрувати зусилля різних суб'єктів, серед яких – державні органи, наукові установи, аграрний бізнес і громадські організації. Завдяки такій інтеграції створюється сприятливе середовище для реалізації стратегій, які націлені на забезпечення продовольчої безпеки країни через розвиток національного виробництва.

Управління імпортозаміщенням у системі продовольчої безпеки України здійснюється на двох рівнях: стратегічному та тактичному. На стратегічному рівні формується загальна політика і довгострокові плани щодо забезпечення продовольчої безпеки, де ключову роль відіграють державні органи, відповідальні за визначення пріоритетів та основних напрямків аграрної політики. На тактичному рівні реалізуються конкретні механізми виконання цієї політики, зокрема через координацію між різними органами влади, підприємствами та іншими зацікавленими сторонами.

Таке розмежування дозволяє ефективно поєднувати довгострокове стратегічне планування з оперативним управлінням, що є надзвичайно важливим для забезпечення стабільної продовольчої безпеки в умовах змінних економічних та екологічних обставин. Це, у свою чергу, сприяє зменшенню залежності від імпорту, розвитку внутрішнього виробництва і підвищенню продовольчої автономії країни.

Аналіз інституційного та нормативно-правового забезпечення управління імпортозаміщенням у системі продовольчої безпеки України свідчить, що для досягнення реального успіху необхідним є комплексний підхід. Цей підхід включає ефективну координацію між державними органами, розвиток відповідної нормативно-правової бази, а також активну участь науки, бізнесу та громадських організацій у формуванні і реалізації політики імпортозаміщення. Важливим елементом є також адаптація аграрного сектору до змін клімату, що має бути інтегровано в стратегії імпортозаміщення для забезпечення його сталого розвитку.

Усі ці компоненти повинні працювати в єдиній, скоординованій системі, що сприятиме розвитку необхідної інфраструктури, підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва, а також реалізації стратегії сталого розвитку аграрного сектору. Підтримка інновацій, створення законодавчих ініціатив та відповідних заходів, що сприятимуть розвитку національного виробництва, є важливою складовою цього процесу. Крім того, стимулювання

адаптаційних заходів до змін клімату дозволить підвищити стійкість аграрного сектору до нових викликів.

Отже, для забезпечення стабільної продовольчої безпеки України необхідно створити чітко визначену інституційну структуру і відповідну нормативно-правову базу, яка гарантуватиме ефективне управління процесом імпортозаміщення. Це забезпечить створення сприятливих умов для розвитку вітчизняного аграрного сектору, зміцнення національної економічної безпеки та продовольчої автономії країни.

Основні наукові результати розділу опубліковано в працях [10; 16; 17].

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯМ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1 Концептуальні підходи до реалізації проєктів імпортозаміщення в агропродовольчому секторі України

Україна як одна з провідних аграрних країн світу відіграє важливу роль у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки. Однак залежність від імпорту певних категорій агропродовольчої продукції і сировини створює серйозні виклики для національної економіки та безпеки. В умовах нестабільної геополітичної ситуації, економічних викликів і кліматичних змін актуальність розробки та впровадження проєктів імпортозаміщення в агропродовольчому секторі набуває ключового значення.

Так, імпорт критично важливих ресурсів, таких як насіння, добрива і ветеринарні препарати, робить Україну вразливою до зовнішніх шоків. Формування стратегічних пріоритетів імпортозаміщення сприятиме зниженню залежності від імпорту, забезпеченню стабільного постачання продукції та захисту національних інтересів. Ефективна політика імпортозаміщення дозволить зменшити відтік валютних коштів, сприяти зростанню доданої вартості в межах країни і розвитку внутрішнього ринку. Це стане важливим чинником для підтримки економіки в умовах глобальної турбулентності.

Розвиток вітчизняного виробництва в стратегічних напрямках, таких як насінництво, виробництво добрив і кормів, сприятиме створенню робочих місць, підвищенню інвестиційної привабливості та стимулюванню інновацій у секторі. У контексті інтеграції України до ЄС необхідно адаптувати національну політику імпортозаміщення до європейських вимог. Це включає

розвиток стандартів якості, сертифікації продукції і створення конкурентоспроможних вітчизняних альтернатив.

Визначення стратегічних пріоритетів імпортозаміщення є необхідною умовою для посилення продовольчої безпеки, розвитку агропродовольчого сектору й економічної стабільності України. Така політика дозволить ефективно використовувати наявні ресурси, знизити залежність від зовнішніх постачальників і забезпечити сталий розвиток аграрної сфери в довгостроковій перспективі.

Однією з політик загального пакету структурної політики є імпортозаміщення. За даними ЮНКТАД, близько третини країн світу включають імпортозаміщення як засіб розвитку внутрішнього виробництва в комплекс більш амбітних стратегій, спрямованих на структурну і технологічну модернізацію та сталий розвиток національної економіки. Так, політику імпортозаміщення може бути успішно інтегровано до окремих програм або стратегій модернізації. Натомість ізольоване її використання швидше за все не принесе бажаного результату.

Основними інструментами політики імпортозаміщення в нашій країні є:

- протекціонізм як комплекс заходів, що обмежують імпорт, встановлюють ввізне мито на імпортовані товари з метою урівноваження цін на внутрішньому ринку та підтримки вітчизняного товаровиробника;

- стимулювання збільшення вітчизняного виробництва конкурентоспроможної продукції світового рівня на новій високотехнологічній основі;

- структурні зміни в економіці з урахуванням потенціалу внутрішнього ринку.

Разом із тим протекціонізм, як вимушена і політично вмотивована стратегія захисту внутрішнього ринку, вступає в протиріччя із завданням технологічної модернізації та підвищення конкурентоспроможності російської економіки.

Ми вважаємо, що імпортозаміщення, яке сьогодні реалізується в національній економіці, є недостатньо ефективним і не сприяє позитивним структурним змінам. Накопичені структурні проблеми (недостатній розвиток малого та середнього бізнесу, висока частка державного сектора, обмежене дотримання світових тенденцій формування нових секторів в економіці) у поєднанні з низькою продуктивністю праці, слабкими інститутами і слаборозвиненою конкуренцією є перешкодами для зростання української економіки. Крім того, чинниками ризику є ослаблення світової економіки та посилення торговельної напруженості.

Низький внутрішній попит продовжує залишатися найсерйознішою перешкодою для економічного зростання. Незважаючи на деяке зростання реальних зарплат, реальні наявні доходи населення продовжують знижуватися. Імпортозаміщення є доцільним і виправданим лише для тих товарів, ціни на які не вище, а якість не гірше, ніж у імпортних аналогів. В іншому випадку переорієнтація на вітчизняні продовольчі товари погіршує економічну доступність населення до продовольства, а досягнення продовольчої незалежності знижує рівень продовольчої безпеки. У зв'язку з цим ключовим завданням імпортозаміщення є підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції.

Справжнє імпортозаміщення є неможливим без підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції, що може бути забезпечено підвищенням продуктивності праці на основі технічного переозброєння і модернізації галузі, упровадженням передових сучасних технологічних змін. Важливу роль у підвищенні цінової конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції відіграють витрати, що формуються за межами агропродовольчого сектору, на які аграрії не мають можливості вплинути:

- високі відсоткові ставки за кредитами, що перевищують рівень багатьох країн Європи, США, Австралії;
- відсутність пільгових цін на паливо;

- завищені ціни на мінеральні добрива, які переважно імпортуються з-за кордону;
- високі витрати на підключення сільгоспвиробників до електромереж і відсутність їх компенсації;
- високі тарифи на електроенергію з перспективою їх подальшого зростання [60].

Тому імпортозаміщення слід розглядати як відтворення конкурентоспроможних галузей у країні і формування нових, здатних насичувати внутрішній ринок та експортувати продукцію світового рівня якості без тривалого використання обмежувальних бар'єрів для імпорту.

Концептуальний підхід до визначення пріоритетних імпортозамінних проєктів в агропродовольчому секторі, включно з обґрунтованим вибором імпортозамінних видів діяльності та виробництв, оцінкою потенціалу імпортозаміщення, моніторингом перебігу виконання імпортозамінного проєкту й оцінкою його ефективності, пропонуємо здійснювати в послідовності, поданій на рис. 3.1.

У міжнародній практиці для *оцінки самозабезпеченості* поширено підхід, основу якого складає підхід, заснований на обчисленні кількості доступних для споживання продовольчих товарів:

$$SSR = \frac{DP}{DS}, \quad (3.1)$$

де DP – обсяг внутрішнього виробництва; DS – обсяг внутрішнього споживання.

При цьому обсяг продовольчих товарів, доступних для споживання, або їх пропозиція розраховується за одним із трьох варіантів:

а) загальний обсяг пропозиції = внутрішнє виробництво + імпорт + зменшення запасів;

б) загальний обсяг пропозиції = внутрішнє виробництво + імпорт + зміна запасів (зменшення або збільшення);

в) загальний обсяг пропозиції = внутрішнє виробництво + імпорт – експорт + зміна запасів (зменшення або збільшення).

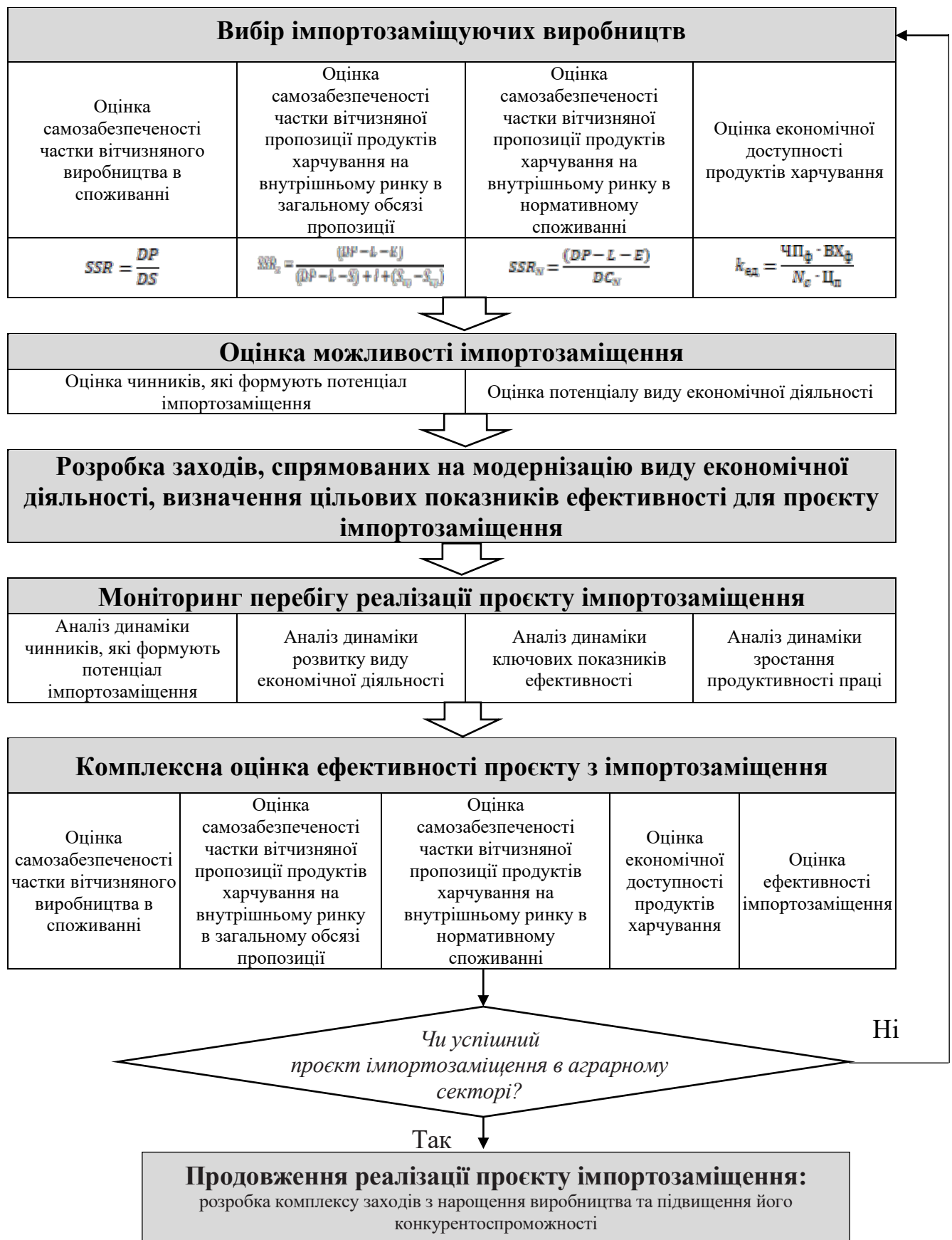

Рис. 3.1. Комплексний підхід до вибору імпортозамінних видів діяльності й оцінки ефективності здійснення проєкту імпортозаміщення в агропромисловому комплексі України

Джерело: запропоновано автором

Під продовольчою самозабезпеченістю (регіону) пропонуємо розуміти такий стан економіки (регіону), при якому вона може обійтися власними продовольчими ресурсами, не вдаючись до потреби в імпорті продукції з інших регіонів.

При цьому рівень самозабезпечення визначається як відношення обсягу місцевого виробництва продовольчих товарів певної товарної групи ($V_{пт}$) до потреби в них, що визначається як сума виробничого споживання (BC), втрат продовольства ($V_{прод}$) і фонду особистого споживання ($ФОС$):

$$PC = \frac{V_{пт}}{BC + V_{прод} + ФОС} . \quad (3.2)$$

Рівень самозабезпеченості розраховується як різниця між нормативним забезпеченням, що розраховується відповідно до рекомендованих норм споживання, і фактичним самозабезпеченням. Для розрахунку фактичного самозабезпечення фактичні значення валового збору відповідної сільськогосподарської культури зменшуються на втрати за рахунок утворення відходів та усушки, а також на технічні цілі на основі експертної оцінки. Підхід має низку недоліків, найбільш суттєвими з яких є: суб'єктивність висновку експертів і висока ймовірність їх помилкового судження про втрати та витрати на технічні потреби в будь-який конкретний період часу на мезорівні і, особливо, на макрорівні, а також ігнорування імпорту й експорту продовольчих товарів при оцінці самозабезпеченості [65].

За останніми оцінками ФАО, близько 30 % світового виробництва продовольства втрачається в ланцюжку поставок між виробниками і споживачами. Втрати можуть бути наслідком проблем зі збором, переробкою, зберіганням, пакуванням або транспортуванням. Прикладами втрати харчових продуктів є нерозвинутість інфраструктури, недосконалість ринків та механізмів ціноутворення або відсутність правової бази. Так томати, розчавлені під час транспортування через неправильну упаковку, або свіжі фрукти, які втратили придатність для споживання людиною через неправильне зберігання, є прикладами продовольчих втрат. Отже, не вся вироблена в країні продукція стає доступною для споживання, а вирішення проблеми зменшення

продовольчих втрат за всім ланцюгом поставок агропродовольчої продукції набуває все більшої актуальності [217].

Як зазначається у звіті ФАО, останніми роками ще однією формою неповноцінного харчування, разом із голодом і недоїданням, які впливають на наявність або відсутність продовольчої безпеки, є надлишкове харчування дорослого населення. Посилаючись на дані Всесвітньої організації охорони здоров'я, ФАО зазначає, що в період з 2000 по 2014 р. кількість дорослих, які страждають на ожиріння, збільшилась на 30 %. Найбільша поширеність ожиріння була виявлена в Південно-Східній Європі, де 26,9 % усього дорослого населення було віднесено до групи людей із надмірною вагою. Зростання рівня ожиріння в регіоні тісно корелює з доходами на душу населення, що дозволяє споживати більш калорійні продукти в поєднанні із сидячим способом життя. Крім того, ожиріння як форма недоїдання також може бути результатом зміни харчових звичок і низьких доходів, пов'язаних із споживанням більш дешевих продуктів з високим вмістом жирів, цукру та інших рафінованих вуглеводів [224].

Отже, огляд літературних джерел свідчить, що, незважаючи на високу актуальність продовольчого забезпечення і доступу до продовольства, до теперішнього часу питання продовольчого самозабезпечення є недостатньо вивченими, а методичні підходи до оцінки її рівня мають низку недоліків, які спотворюють реальну ситуацію.

Відбір імпортозамінних видів діяльності має здійснюватись на основі розрахунку низки показників, серед яких ми пропонуємо використовувати такі: рівень самозабезпечення в пропозиції продовольчих товарів, рівень самозабезпечення в нормативному споживанні й економічна доступність.

Оцінка рівня самозабезпечення в пропозиції продовольчих товарів. З огляду на поширеність і високу значущість міжнародної торгівлі, більш прагматично було б розуміти продовольчу самозабезпеченість як рівень постачання вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників у загальному обсязі постачання продовольчих товарів на національний ринок:

$$SSR_s = \frac{S_D}{S_T}, \quad (3.3)$$

де SSR_s – коефіцієнт самодостатності в постачанні; S_D – обсяг внутрішнього постачання; S_T – загальна пропозиція [222].

Обсяг внутрішнього постачання – це різниця між внутрішнім виробництвом, втратами й експортом. Високий рівень втрат відображає неефективну переробку, транспортування та зберігання харчових продуктів, що безпосередньо впливає на рівень продовольства, яке доступне для внутрішнього споживання. Однак у зв'язку з відсутністю в офіційній статистичній звітності інформації про рівень втрат усіх видів сільськогосподарської продукції за певний період, обрахунок зазначених показників є доволі ускладненим. Крім того, частина продукції, виробленої фермерами, не постачається на внутрішній ринок, а йде на експорт. Коефіцієнт самозабезпеченості SSR розраховується для конкретного товару або товарної групи. Організація ФАО рекомендує, щоб коефіцієнт самозабезпечення не застосовувався до загальної продовольчої ситуації в країні, оскільки він може маскувати випадки, коли країна виробляє надлишкові обсяги одного продовольчого товару і водночас змушена покладатися на імпорту інших продовольчих товарів [147]. У цьому випадку формула коефіцієнта самозабезпеченості трансформується та набуває вигляду:

$$SSR_s = \frac{(DP - L - E)}{(DP - L - S) + I + (S_{np} - S_{kp})}, \quad (3.4)$$

де DP – внутрішнє виробництво; L – рівень втрат окремого виду сільськогосподарської продукції; E – обсяг експорту окремого виду сільськогосподарської продукції; I – обсяг імпорту окремого виду; S_{np} – запаси на початок року; S_{kp} – запаси на кінець року.

Внутрішнє виробництво, імпорту, експорту і запаси можна вимірювати або в обсязі продовольства (тис. т, тис. шт.), або в грошовому вираженні, або в калоріях. Запропонована нами формула усуває недоліки підходу до оцінки самозабезпеченості з точки зору частки вітчизняного виробництва в

споживанні, проте не враховує рекомендованих норм споживання продуктів харчування.

Оцінка самозабезпеченості в нормативному споживанні. Для розрахунку цього показника доцільно здійснювати розрахунок рівня самозабезпеченості за часткою вітчизняної пропозиції у споживанні відповідно до рекомендованих (раціональних) норм продовольчих товарів згідно із сучасними вимогами здорового харчування. Для цього коригуємо коефіцієнт самозабезпечення в пропозиції на ступінь досягнення раціональних норм споживання:

$$SSR_N = \frac{(DP - L - E)}{DC_N}, \quad (3.5)$$

де DC_N – обсяг споживання продуктів харчування згідно з рекомендованими (раціональними) нормами. Цей показник розраховується таким чином:

$$DC_N = DC_\Phi \cdot k_N, \quad (3.6)$$

де DC_Φ – обсяг фактичного споживання основними групами продовольчих товарів; k_N – ступінь досягнення раціональних норм споживання.

Економічна доступність товарів визначається здатністю споживачів придбати товар за його ціною при наявному рівні доходів. Для її розрахунку використовуються кілька підходів. Найбільш поширеним із них є розрахунок коефіцієнту економічної доступності, що базується на співвідношенні ціни товару до середнього доходу споживача. Також враховується частка витрат на товар у доході, яку споживач витрачає на придбання товару [96].

У літературі наявний й інший підхід, що передбачає врахування кількості одиниць товару, які споживач може придбати за свій місячний дохід. Одним із найбільш популярних є індекс купівельної спроможності, який вираховує динаміку цін на товар і рівень інфляції в країні. Іноді враховують також сприйняття доступності товару споживачами через соціологічні опитування, які дають уявлення про те, наскільки люди вважають товар доступним.

Розрахунок економічної доступності залежить від мети аналізу: оцінка для окремого товару, для певної соціальної групи або для економіки загалом. Важливо враховувати, що економічна доступність може бути низькою навіть

при прийнятній ціні, якщо доходи населення є недостатніми. Тому при розрахунку рівня економічної доступності окремих категорій продуктів харчування, на нашу думку, найбільш доцільним є врахування нормативів споживання цих продуктів та порівняння їх із часткою доходів, які можуть бути виділені конкретним споживачем на його придбання. Для розрахунку цього показника пропонуємо використовувати коефіцієнт економічної доступності продуктів харчування, який обчислюється як відношення обсягу фактичних витрат домогосподарств на придбання рекомендованого обсягу групи продовольчих товарів до нормативного обсягу споживання продукту харчування на одного члена родини з урахуванням поточного рівня цін на національному ринку:

$$k_{ед} = \frac{ЧП_{\phi} \cdot BX_{\phi}}{N_c \cdot Ц_n}, \quad (3.7)$$

де $k_{ед}$ – коефіцієнт економічної доступності; $ЧП_{\phi}$ – частка фактичного обсягу споживання продукту харчування в загальному раціоні одного члена сім'ї, %; BX_{ϕ} – фактичні витрати на споживання на одного члена сім'ї; N_c – норматив споживання продукту в раціональному раціоні; $Ц_n$ – поточна середня ціна продажу продукту на внутрішньому ринку.

Такий підхід до розрахунку показника демонструє порівняння того, що фактично витрачає родина на придбання продукту, і необхідні витрати, установлені на основі нормативів споживання. При цьому коефіцієнт економічної доступності може приймати такі значення:

– більше за одиницю (свідчить, що громадяни мають вільний доступ до придбання необхідного продукту і не відчують дефіциту в раціоні споживання);

– дорівнює одиниці (свідчить про повний збіг фактичного і нормативного споживання продукту);

– менший за одиницю (відображає зниження рівня доступності продукту та невідповідність норми його споживання фактичному обсягу внаслідок або дефіциту продукту на ринку, або через високу ціну на внутрішньому ринку).

Такий розрахунок надає можливість або встановити завищені ціни на продукти окремої категорії на національному ринку, або ідентифікувати дефіцит продуктів, які постачаються на внутрішній ринок. За рахунок проведення таких обчислень можна потенційно ідентифікувати види діяльності, в яких доцільно реалізовувати проєкти з імпортозаміщення.

Другий етап передбачає аналіз можливості імпортозаміщення групи продовольчих товарів на основі оцінки чинників, що формують потенціал імпортозаміщення, та оцінки фактичного потенціалу галузі.

Оцінка потенціалу імпортозаміщення в агропромисловому виробництві є системним процесом аналізу і прогнозування можливостей заміщення імпортованої сільськогосподарської продукції та сировини вітчизняними аналогами. Цей процес охоплює вивчення економічних, технологічних, ресурсних, інституційних і соціальних чинників, що впливають на здатність країни зменшувати залежність від імпорту у стратегічно важливих секторах АПК. Перш за все, здійснюється аналіз ринкової структури шляхом вивчення імпортованих товарів, їх обсягів і частки на внутрішньому ринку, на основі чого визначаються стратегічно важливі категорії продукції для імпортозаміщення (насіння, добрива, овочі/фрукти). Після цього переходять до оцінки ресурсної бази. Зокрема, ідентифікують наявність та якість природних (земля, вода) та інших видів ресурсів (технологічні, інформаційні, фінансові, людські), визначаються спроможності забезпечити необхідні обсяги виробництва продукції на основі наявної ресурсної бази [46].

Для ідентифікації потенціалу імпортозаміщення важливим також є врахування технологічних чинників у контексті технологічного розвитку, його доступності для локального виробництва, визначення рівня автоматизації, механізації й ефективності функціонування агропромислових підприємств. Крім того, важливим є порівняння собівартості вітчизняного виробництва та імпортованої продукції і визначення інвестиційної привабливості для розвитку локального виробництва, можливостей транспортування, зберігання та переробки агропродукції.

У контексті забезпечення державної підтримки необхідно здійснити оцінку державної політики щодо субсидій, податкових пільг та інших механізмів стимулювання виробництва, а також проаналізувати митні тарифи і регулювання імпорту.

Оцінка потенціалу виду економічної діяльності в агропромисловому виробництві – це системний процес аналізу, кількісного і якісного вимірювання ресурсних, організаційних, технологічних, економічних, екологічних і соціальних можливостей певного напрямку господарської діяльності в агропромисловому секторі для досягнення сталого розвитку, забезпечення конкурентоспроможності та підвищення ефективності виробництва [45].

Для оцінювання потенціалу виду економічної діяльності в агропромисловому виробництві найбільш доцільним є використання такого комплексу методів:

- SWOT-аналіз, який передбачає виявлення сильних і слабких сторін, можливостей та загроз у процесі імпортозаміщення, а також формування комбінованих стратегій їх поєднання в контексті імпортозаміщуючої діяльності;

- економіко-математичне моделювання, на основі якого здійснюється прогнозування обсягів локального виробництва за різними сценаріями;

- балансовий метод, що передбачає порівняння потреб внутрішнього ринку з обсягами власного виробництва й імпорту;

- індексний метод, використання якого надає можливість визначити вплив окремих чинників на динаміку імпорту за окремими категоріями продукції.

У результаті комплексного застосування зазначених вище методів можна ідентифікувати продукцію з найвищим потенціалом для локалізації та види економічної діяльності в агропромисловому виробництві, які потребують державної підтримки для розвитку.

Оцінка потенціалу імпортозаміщення є невід’ємним етапом стратегічного планування державної політики в агропромисловому секторі. Вона дозволяє зосередити ресурси на розвитку найбільш перспективних напрямів, знизити

ризика залежності від зовнішніх постачальників і забезпечити сталий розвиток АПК України.

Третій етап містить розробку заходів, спрямованих на модернізацію виду економічної діяльності, визначення цільових показників для імпортозаміщуючих виробництв в АПК. Цей етап спрямовано на формування комплексу дій, які дозволяють підвищити ефективність та конкурентоспроможність виробництва в агропромисловому секторі, забезпечуючи заміщення імпоротної продукції місцевими аналогами. Комплекс модернізаційних заходів, які спрямовані на стимулювання визначених на попередньому етапі видів економічної діяльності в агропромисловому виробництві, може охоплювати:

- інвестиції в інфраструктуру й обладнання, оновлення матеріально-технічної бази, упровадження інноваційних технологій, використання цифрових інструментів в агропромисловому виробництві;

- розвиток людського капіталу шляхом організації навчання для впровадження розумних рішень в аграрний сектор, проведення тренінгів, підвищення кваліфікації працівників, залучення молодих фахівців;

- підтримку сільськогосподарського виробництва та переробної сфери за рахунок створення програм кредитування, субсидій, податкових пільг для виробників, які працюють у ключових імпортозаміщуючих секторах;

- удосконалення управлінських практик і впровадження сучасних систем управління, цифровізацію бізнес-процесів, синхронізацію інформаційних потоків та підвищення якості й оперативності ухвалення управлінських рішень;

- зміцнення кооперації в агропромисловому секторі за рахунок розвитку кластерних структур, інтеграцію малих і середніх виробників із великими підприємствами.

Для визначення цільових показників можна використати метод встановлення ключових показників ефективності (Key Performance Indicators, KPI). Для імпортозаміщуючих виробництв в АПК України це кількісні й якісні індикатори, що дозволяють оцінити результативність, ефективність і стійкість

діяльності вітчизняних виробників у процесі заміщення імпортової агропродовольчої продукції. Ці показники спрямовано на вимірювання економічного, соціального, технологічного, екологічного та ринкового впливу реалізації імпортозаміщуючих стратегій, ураховуючи специфіку національного агропромислового сектору. Вони використовуються для моніторингу прогресу, оцінки впроваджених заходів та ухвалення обґрунтованих управлінських рішень. Усі показники має бути адаптовано для конкретного виду економічної діяльності, кількісно й якісно виражено з установленням діапазонів значень.

До системи економічних показників може бути додано: частку продукції вітчизняного виробництва у загальному обсязі пропозиції на внутрішньому ринку; обсяг створеної доданої вартості в процесі виробництва; обсяг виробленої продукції, яка компенсує імпорт; обсяг реалізованої продукції на зовнішніх ринках; порівняння собівартості вітчизняної продукції з імпортними аналогами [39].

Система соціальних показників має відображати: кількість нових робочих місць, створених у межах імпортозаміщуючих виробництв; відсоток зайнятого населення в регіонах, де здійснюється імпортозаміщення; динаміку середньої заробітної плати працівників у галузі.

У свою чергу, технологічні показники повинні мати дані щодо: частки інноваційних технологій, упроваджених у виробництво за час реалізації проекту з імпортозаміщення; ступеня модернізації технічного і технологічного забезпечення виробництв; частки виробничих процесів, автоматизованих у межах підприємств.

Екологічні показники мають відображати: рівень екологічної стійкості в контексті зниження негативного впливу на довкілля за рахунок упровадження екологічно чистих технологій; ресурсоефективність через скорочення обсягу використання води, енергії та сировини на одиницю продукції; рециклінг, зокрема, частку переробки, утилізації або повторного використання відходів виробництва.

Ринкові показники встановлюватимуть ключові дані щодо: частки ринку і позиції вітчизняної продукції у загальному обсязі споживання; динаміки споживчого попиту: зростання попиту на національну продукцію; цінової конкурентоспроможності в контексті порівняння цін на вітчизняну продукцію з імпортними аналогами.

Оцінка цих показників надає можливість визначати ефективність імпортозаміщення, виявляти прогалини та перспективи розвитку, а також коригувати політику підтримки вітчизняного виробництва в АПК України [38].

Наступний етап є одним із найбільш трудомістких і передбачає моніторинг перебігу реалізації проєкту імпортозаміщення. Під час цього етапу здійснюється систематичне спостереження, збір, аналіз та оцінка динаміки зростання продуктивності праці, стану виконання заходів і досягнення цілей, установлених у межах проєкту імпортозаміщення. Його метою є забезпечення контролю за відповідністю фактичних результатів запланованим, виявлення проблемних аспектів реалізації проєкту, оцінка ефективності використання ресурсів і внесення коректив у стратегію виконання для досягнення оптимальних результатів. Цей процес охоплює такі елементи:

- аналіз динаміки чинників, що формують потенціал імпортозаміщення, який охоплює дослідження змін ключових показників та умов, що впливають на здатність національної економіки замінювати імпорт сільськогосподарської продукції і сировини шляхом розвитку вітчизняного виробництва, що дозволяє оцінити поточний стан та визначити тренди у формуванні умов для ефективного імпортозаміщення;

- аналіз динаміки розвитку виду економічної діяльності, що передбачає використання комплексного підходу до вивчення змін і тенденцій у певній галузі або сегменті економіки з метою оцінки її ефективності, стійкості, конкурентоспроможності та впливу на суміжні сектори. Цей аналіз забезпечує ідентифікацію ключових драйверів зростання, оцінки ризиків і розробки стратегій оптимізації діяльності;

– аналіз динаміки ключових показників ефективності реалізації проєкту імпортозаміщення в агропромисловому виробництві, що передбачає системну оцінку зміни основних показників, які характеризують успішність реалізації проєкту в АПК. Цей аналіз дозволяє визначити прогрес у досягненні ключових показників ефективності, цілей імпортозаміщення, оцінити ефективність використаних ресурсів і запропонувати коригувальні заходи для досягнення запланованих результатів. На основі такого аналізу формуються рекомендації для коригування цілей та підвищення результативності проєкту;

– аналіз динаміки зростання продуктивності праці під час реалізації проєкту імпортозаміщення в АПК, що містить оцінку змін у продуктивності праці в АПК на різних етапах реалізації проєкту, спрямованого на заміщення імпортої продукції вітчизняними аналогами. Динамічний аналіз дозволяє визначити, наскільки ефективно використовуються ресурси, та оцінити вплив впроваджених заходів на продуктивність. Такий аналіз є невід’ємною частиною моніторингу й оцінки проєкту імпортозаміщення в АПК. Він дозволяє забезпечити раціональне використання ресурсів, досягнення цільових показників і підвищення конкурентоспроможності АПК.

Комплексна оцінка ефективності проєкту з імпортозаміщення в АПК передбачає багатокритеріальний аналіз, що дозволяє оцінити досягнення запланованих результатів проєкту за економічними, соціальними, екологічними та інноваційними показниками. Вона спрямована на визначення результативності впроваджених заходів, їхнього впливу на розвиток агропромислового сектору і забезпечення продовольчої безпеки. У межах цього етапу здійснюються:

- повторна оцінка самозабезпеченості частки вітчизняного виробництва в споживанні;
- оцінка самозабезпеченості частки вітчизняної пропозиції продуктів харчування на внутрішньому ринку в загальному обсязі пропозиції;
- оцінка самозабезпеченості частки вітчизняної пропозиції продуктів харчування на внутрішньому ринку в нормативному споживанні;

- оцінка економічної доступності продуктів харчування;
- оцінка ефективності імпортозаміщення [119].

Оцінка ефективності імпортозаміщення в агропромисловому виробництві України передбачає аналіз та вимірювання результатів реалізації заходів, спрямованих на зменшення залежності від імпорту сільськогосподарської продукції та сировини, забезпечення продовольчої безпеки, підвищення конкурентоспроможності національного агропромислового комплексу і стимулювання сталого розвитку галузі. Систему показників оцінювання ефективності подано в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Система показників оцінювання ефективності імпортозаміщення
в агропромисловому виробництві України

№ з/п	Група показників	Назва показника	Характеристика показника	Цільова зміна показника
1	Економічна ефективність	Рівень імпорту	Динаміка імпорту сільськогосподарської продукції до і після реалізації проєкту імпортозаміщення	Зменшення
		Обсяг внутрішнього виробництва сільськогосподарської продукції / продуктів харчування	Аналіз обсягів продукції, виготовленої в Україні, для заміщення імпорту внаслідок реалізації проєкту з імпортозаміщення	Зростання
		Рівень інвестицій	Обсяги інвестицій у модернізацію та розвиток імпортозаміщуючих виробництв	Зростання
		Рентабельність виробництв	Порівняльна характеристика рентабельності імпортозаміщуючих видів діяльності до і після реалізації проєкту імпортозаміщення	Зростання
2	Соціальна ефективність	Зайнятість населення	Кількість робочих місць у секторах агропромислового комплексу до і після реалізації проєкту імпортозаміщення	Зростання
		Рівень доходів працівників	Рівень заробітної плати в цільовому секторі до і після реалізації проєкту імпортозаміщення	Зростання
		Забезпечення доступності	Асортимент доступних та якісних вітчизняних товарів до і після реалізації проєкту імпортозаміщення	Розширення

Закінчення таблиці 3.1

№ з/п	Група показників	Назва показника	Характеристика показника	Цільова зміна показника
3	Екологічна ефективність	Ресурсоефективність	Рівень використання земельних, водних та інших ресурсів до і після реалізації проєкту імпортозаміщення	Скорочення
		Вплив на навколишнє середовище	Рівень шкідливого впливу на навколишнє середовище до і після реалізації проєкту імпортозаміщення	Скорочення
		Рециклінг	Рівень переробки та повторного використання ресурсів до і після реалізації проєкту імпортозаміщення	Зростання
4	Інноваційна ефективність	Інноваційна активність	Кількість інноваційних продуктів та інноваційних технологій у цільовому секторі до і після реалізації проєкту імпортозаміщення	Зростання
		Науково-дослідна діяльність	Обсяг фінансування досліджень та розробок у цільовому секторі до і після реалізації проєкту імпортозаміщення	Зростання

Джерело: запропоновано автором

Якщо за результатами оцінки переважна більшість показників демонструє позитивну динаміку, зокрема в контексті мінімізації критичної залежності від імпорту продукції, забезпечення стабільності внутрішнього ринку, покращення умов життя та праці в аграрному секторі і підтримки екологічного балансу й ефективного використання ресурсів, то проєкт з імпортозаміщення визнається ефективним, а його подальша реалізація – доцільною.

Оцінка ефективності імпортозаміщення в агропромисловому виробництві є основою для ухвалення обґрунтованих рішень у сфері державного управління, визначення стратегічних пріоритетів розвитку АПК і забезпечення продовольчої безпеки України. У випадку, якщо зазначені вище показники демонструють негативну динаміку, проєкт визнається недоцільним та згортається.

Отже, завдання досягнення продовольчої безпеки країни, забезпечення населення якісними і безпечними продовольчими товарами в достатній

кількості та розвиток експортного потенціалу є немислими без упровадження новітніх технологій і передових методів управління.

Упровадження технологій четвертої промислової революції надає можливість українському агропродовольчому сектору підвищити конкурентоспроможність і поліпшити свої позиції в міжнародному поділі праці. З іншого боку, високі вимоги до виробничих процесів та якості продукції, прийняті на світових ринках, роблять упровадження новітніх технологій необхідною умовою доступу на ці ринки і розширення експорту [173].

Забезпечення реалізації переваг кожної з форм господарювання за рахунок об'єднання великих агрохолдингів, малих і середніх сільськогосподарських організацій, фермерських господарств та особистих підсобних господарств на основі розвитку договірної форми взаємодії між великим і малим агробізнесом та зняття бар'єрів, що заважають фермерським господарствам ставати ефективними учасниками агропродовольчого ринку, мають сприяти економічному зростанню, досягненню продовольчої самодостатності та підвищенню конкурентоспроможності вітчизняного агропродовольчого сектору.

Отже, розробка концептуальних підходів до реалізації проєктів імпортозаміщення в агропродовольчому секторі України є ключовим кроком для забезпечення продовольчої безпеки, підвищення економічної стійкості і конкурентоспроможності національного АПК. Запропоновані концептуальні підходи базуються на системному аналізі внутрішнього потенціалу галузі, виявленні критичних залежностей від імпорту та визначенні стратегічних пріоритетів для виробництва, що заміщує імпортну продукцію. Реалізація цих підходів сприятиме зменшенню залежності від імпорту критичних товарів, оптимізації використання ресурсів і створенню умов для сталого розвитку агропродовольчого сектору України. У довгостроковій перспективі це дозволить не лише забезпечити потреби внутрішнього ринку, але й посилити позиції української продукції на міжнародних ринках.

3.2 Розвиток кліматично орієнтованого імпортозаміщення для досягнення глобальної продовольчої безпеки

У сучасному світі зміни клімату та глобальні економічні виклики значно впливають на продовольчу безпеку, змушуючи країни шукати нові підходи до стабільного забезпечення своїх громад продовольчими товарами. Кліматично орієнтоване імпортозаміщення є важливим інструментом для адаптації до екстремальних погодних умов, зменшення залежності від зовнішніх поставок і забезпечення сталого розвитку національних аграрних секторів. Урахування кліматичних чинників при плануванні імпортозаміщення дозволяє не лише забезпечити продовольчу безпеку, а й сприяти стійкості виробництва, зменшуючи вплив змін клімату на сільське господарство. Важливість кліматичної адаптації у цьому контексті полягає у створенні більш стійкої та ефективної системи внутрішнього виробництва, здатної подолати виклики глобальної нестабільності і зміни клімату, зберігаючи при цьому продовольчу незалежність країни.

Зміна клімату – це тенденційні зміни температури поверхні Землі та інших кліматичних чинників, які відбувалися впродовж її історії, але ніколи не були такими швидкими, як в останні 30 років. Експерти ООН встановили, що зміна клімату суттєво підвищила частоту екстремальних погодних явищ: посухи, які раніше виникали лише раз на десятиліття, тепер трапляються на 70 % частіше, тоді як інтенсивні зливи, які раніше також спостерігалися раз на 10 років, зараз відбуваються на 30 % частіше [22].

Глобальна зміна клімату, спричинена парниковим ефектом, перетворилася на одну з найважливіших міжнародних і політичних проблем. За оцінками експертів, підвищення середньої глобальної температури на 1°C може призвести до зниження врожайності основних сільськогосподарських культур, що ставить під загрозу продовольчу безпеку, особливо в регіонах, залежних від цих культур. Зокрема, дослідження свідчать, що підвищення середньорічної температури на 1°C може призвести до зниження зернової продуктивності на

21 % [230]. Експерти ООН прогнозують, що якщо до 2050 р. не стримати глобальне потепління, врожаї зернових культур знизяться на 25 %, а потім знизяться ще більше.

Сільське господарство, яке значною мірою страждає від наслідків зміни клімату, одночасно є вагомим джерелом викидів парникових газів і, таким чином, сприяє їхньому утворенню. Зокрема, процеси тваринництва та рослинництва супроводжуються викидами вуглекислого газу, метану й оксиду азоту. За даними звітів, поданих урядами до Секретаріату Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату, близько 15 % глобальних викидів парникових газів припадає саме на сільське господарство [33]. У свою чергу, ці викиди спричиняють зміну клімату, що негативно впливає на сільськогосподарське виробництво. При цьому частка сільського господарства у світовому ВВП становить лише близько 4 %, що свідчить про значну вуглецеву інтенсивність цієї галузі, тобто високий обсяг викидів на одиницю виробленої продукції.

Сьогодні сільське господарство, яке є одним з основних джерел викидів парникових газів, що сприяють глобальному потеплінню, стикається із серйозними викликами. Викиди парникових газів мають місце на кожному етапі аграрного циклу, оскільки виробництво як тваринництва, так і рослинництва супроводжується викидами вуглекислого газу, метану й оксиду азоту. Згідно з даними Міжурядової групи експертів із питань зміни клімату, тваринництво є джерелом 39 % антропогенних викидів метану та 65 % викидів оксиду азоту. Загалом сільське господарство відповідає за майже 11 % світових викидів парникових газів. За різними прогнозами, до 2050 року цей показник може зрости до 30 % (рис. 3.2).

Продовольча безпека буде все більше залежати від очікуваних змін клімату. За соціально-економічними сценаріями прогнозуються зростання цін на зернові на 1–29 % до 2050 року через зміну клімату, що вплине на споживачів у всьому світі через вищі ціни на їжу; регіональні ефекти будуть варіюватися. За даними Національного кадастру викидів парникових газів, в Україні частка сектору сільського господарства у загальних викидах

парникових газів (без урахування сектору землекористування, зміни в землекористуванні та лісове господарство) у 2021 році склала 14,4 % (проти 12,1 % у 2017 році) (рис. 3.3) [33; 55].

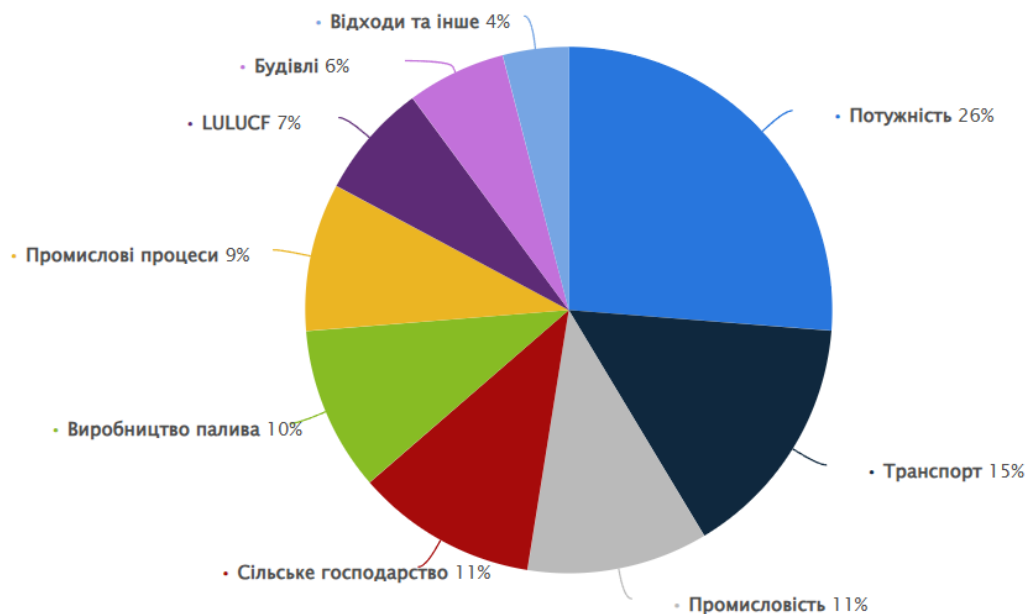

Рис. 3.2. Розподіл викидів парникових газів у світі у 2023 році за секторами

Джерело: [150]

Сектор «землекористування, зміни в землекористуванні та лісове господарство» включає як викиди, так й абсорбції вуглекислого газу, а також викиди метану та закису азоту. Зокрема, ліси є чистими поглиначами вуглецю і можуть поглинати до 10 % загальних річних викидів парникових газів в Україні. Разом із цим, рослинництво є найбільшим джерелом викидів у цьому секторі та в останні досліджувані роки здійснює більші викиди, ніж металургія. Значний вплив на рівень викидів парникових газів мають площі, врожайність і структура зібраних із цих земель культур, а також внесені добрива. Основними джерелами викидів у сільськогосподарському секторі є кишкова ферментація та сільськогосподарські ґрунти (15,0 % та 80,0 % від загального обсягу викидів у секторі у 2021 році відповідно).

В умовах глобальних і внутрішніх викликів, таких як збройна агресія Російської Федерації та зміни клімату, Україна стикається із серйозними

загрозами для своєї продовольчої безпеки. Ці чинники спричиняють значні економічні й екологічні наслідки, що погіршують ситуацію в аграрному секторі. Військові дії руйнують сільськогосподарські землі, інфраструктуру і логістичні ланцюги, ускладнюючи доступ до ресурсів, необхідних для виробництва продовольства, а зміна клімату додає непередбачуваності, знижуючи врожайність та якість сільськогосподарської продукції.

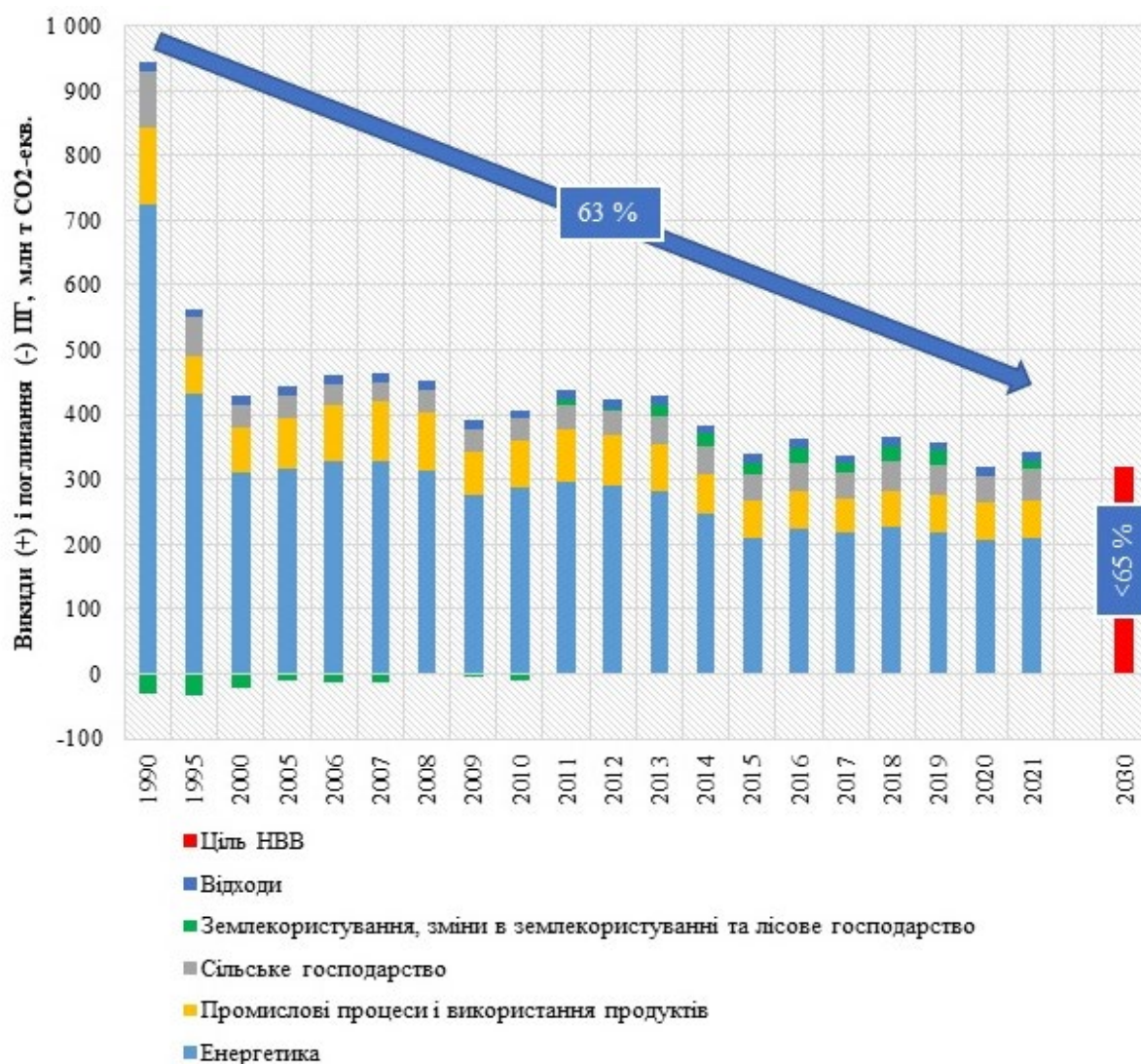

Рис. 3.3. Динаміка та структура викидів парникових газів в Україні

Джерело: [55]

В умовах таких викликів імпортозаміщення стає надзвичайно важливим інструментом для забезпечення продовольчої безпеки, оскільки воно дозволяє зменшити залежність від зовнішніх постачальників і посилити внутрішню самодостатність. За оцінками Світового банку, загальна сума збитків у сільському господарстві становить 10,3 млрд доларів, а втрати – 69,8 млрд

доларів. Ці цифри включають збитки та втрати від руйнування Каховської греблі [8].

Упродовж останніх 30 років середня річна температура в Україні зросла майже на $1,5^{\circ}\text{C}$. Потепління розподіляється нерівномірно за сезонами: хоча міжрічна мінливість температури є невеликою, найбільші коливання спостерігаються взимку. Одночасно відбувається зміна динаміки опадів, що веде до зниження їх ефективності для сільського господарства. Спостерігається зростання нерівномірності розподілу опадів упродовж року – із підвищенням їхньої кількості в холодний період і зменшенням у теплий. Частота екстремальних високих температур зростає, водночас як екстремально холодні дні трапляються рідше. Це призводить до подовження періодів спеки, зниження кількості та погіршення якості водних ресурсів, що негативно впливає на розвиток економіки і соціальні умови. За останнє десятиліття значно збільшилася кількість посушливих днів, що поєднується з підвищенням температури та зростанням ризику пожежної небезпеки в Україні [79].

Компанія Bayer ініціювала проведення глобального опитування «Голос фермера», доручивши агентству Kekst CNC організацію незалежних інтерв'ю. У межах дослідження було опитано 2000 фермерів із восьми країн світу, включно з Австралією, Бразилією, Німеччиною, Індією, Кенією, Китаєм, Україною та США [155]. Учасники представляли як великі агрохолдинги, так і малі фермерські господарства. Це дослідження стало першим у своєму роді, зосередженим на особистих поглядах фермерів щодо впливу кліматичних змін на сільське господарство. Також увагу приділили викликам, з якими стикаються фермери, їхньому досвіду роботи та можливим шляхам вирішення нагальних проблем аграрного сектору. Згідно з опитуванням 75 % опитаних фермерів уже відчули вплив зміни клімату на свою ферму, 61 % уже відчули значну втрату доходу через погодні явища, що вийшли за межі норми [20; 180].

Наслідки зміни клімату для сільського господарства України і фермерських господарств є складними та неоднозначними. Потепління може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Зокрема, підвищення температури

на $2\text{--}2,5^{\circ}\text{C}$ має потенціал для збільшення врожайності багатьох сільськогосподарських культур, зокрема пшениці, із деякими регіональними відмінностями. Однак, якщо потепління перевищить ці межі, урожайність усіх культур знизиться. В Україні середнє підвищення температури вже становить $1\text{--}1,5^{\circ}\text{C}$ та наближається до 2°C . Це веде до майже повної відсутності територій з обмеженими тепловими ресурсами для вирощування теплолюбних культур, таких як кукурудза і соя. Однак надмірне накопичення тепла може скорочувати вегетаційний період, прискорюючи досягання культур та знижуючи їхню врожайність. Крім того, останніми роками збільшується територія з недостатньою кількістю опадів у теплий період (менше 400 мм), необхідних для вирощування сільськогосподарських культур [33].

Хоча підвищений рівень CO_2 може бути корисним для продуктивності врожаю при незначному підвищенні температури, він прогнозується як чинник, що знижує поживну якість (наприклад, пшениця при 546–586 ppm CO_2 має на 5,9–12,7 % менше білка, 3,7–6,5 % менше цинку та 5,2–7,5 % менше заліза) [215]. Розповсюдження шкідників і хвороб зміниться, що негативно вплине на виробництво у багатьох регіонах. З огляду на збільшення екстремальних подій та взаємозалежності ризику зривів у продовольчих системах зростають.

Безперечно позитивним наслідком зміни клімату є суттєве потепління зимових місяців та, відповідно, зменшення ризиків вимерзання озимих культур. Зимовий період скоротився майже на місяць і це створює умови для більш ранньої сівби ярих культур. Період активної вегетації сільськогосподарських культур уже подовжився на 10 днів і більше. Це додаткові можливості для вирощування всіх видів теплолюбних сільськогосподарських культур. Вегетаційний період для вирощування сільськогосподарських культур буде наставати раніше і триватиме довше, що сприятиме збільшенню продуктивності рослинництва [33].

Для ефективного використання сприятливих аспектів змін клімату, таких як збільшення теплових ресурсів, що дозволяє розширити асортимент вирощуваних культур та їх сортів, необхідною є всебічна адаптація до

кліматичних змін. Це адаптування має відбуватися на всіх рівнях – від окремих фермерських господарств до держави загалом.

Зміна клімату, знижуючи рівень продовольчої безпеки, особливо в умовах війни в Україні, ставить під загрозу виконання національних і міжнародних планів, спрямованих на досягнення Цілей сталого розвитку. Воєнні дії значно ускладнюють адаптацію до кліматичних змін, створюючи додаткові загрози для аграрного сектору. Попри можливе збільшення продуктивності сільського господарства в окремих регіонах, кліматичні зміни у поєднанні з руйнівним впливом війни призводять до посилення ризиків для сільськогосподарського виробництва.

За таких умов реагувати на зміни клімату та їхні наслідки стає дедалі складніше. Антропогенне навантаження на агроєкосистеми, посилене військовими діями, руйнуванням інфраструктури і мінуванням територій, разом із катастрофічними природними явищами створює негативний синергетичний ефект. Це призводить до «каскадування» ризиків, які виявляються як на локальному, так і на глобальному рівнях.

Зокрема, нестача стабільного виробництва сільськогосподарської продукції, руйнування транспортної інфраструктури, перешкоди в логістичних процесах та нестабільність постачання продуктів харчування, викликані кліматичними змінами, ускладнюються некліматичними чинниками, такими як:

- знищення орних земель через воєнні дії;
- деградація ґрунтів через їхнє надмірне екстенсивне використання;
- опустелювання земель унаслідок недоступності ресурсів для їхнього відновлення;
- виведення продуктивних земель під забудову чи для військових потреб.

Ця взаємодія кліматичних і некліматичних чинників в умовах війни потребує невідкладного впровадження адаптаційних заходів, спрямованих на захист продовольчої безпеки та відновлення агросектору.

З урахуванням наведеного вище, актуальним стає впровадження кліматично орієнтованого імпортозаміщення як стратегії, спрямованої на

зміцнення продовольчої безпеки України в умовах війни і зміни клімату. Такий підхід дозволяє зосередитися на розвитку внутрішнього виробництва, яке враховує екологічні виклики, водночас мінімізуючи залежність від імпорту ключових продовольчих ресурсів. Кліматично орієнтоване імпортозаміщення передбачає:

- упровадження передових агротехнологій, які зменшують вуглецевий слід та адаптують сільське господарство до кліматичних змін;
- відновлення деградованих і зруйнованих війною земель для подальшого ефективного використання;
- розвиток переробних потужностей, що забезпечить виробництво продукції з високою доданою вартістю;
- створення стійких логістичних ланцюгів, адаптованих до воєнних та поствоєнних умов.

Цей підхід також сприяє збереженню природних ресурсів, стимулюванню місцевих виробників і створенню нових робочих місць, які є важливими компонентами для відновлення економіки країни. Водночас кліматично орієнтоване імпортозаміщення стане базисом для інтеграції України в міжнародні екологічні ініціативи та посилення її конкурентоспроможності на глобальних ринках.

Відповідно до зазначеного, можемо сформулювати визначення дефініції «кліматично орієнтоване імпортозаміщення» як стратегії розвитку національної економіки, спрямованої на зменшення залежності від імпорту сільськогосподарської продукції та продовольства шляхом упровадження екологічно сталих технологій і практик, які враховують кліматичні виклики та сприяють забезпеченню продовольчої безпеки країни. Ця концепція охоплює розвиток локального виробництва, адаптацію аграрного сектору до змін клімату, зниження вуглецевого сліду у виробничих процесах, а також стимулювання інновацій у сфері переробки та зберігання продукції для гарантування доступності, якості й екологічної безпечності продуктів харчування для населення.

Кліматично орієнтоване імпортозаміщення сприятиме євроінтеграції України, оскільки воно відповідає принципам Європейського зеленого курсу, що передбачає сталий розвиток, декарбонізацію та збереження природних ресурсів. Реалізація цієї стратегії допоможе гармонізувати українське законодавство і практики з європейськими стандартами, створюючи передумови для глибшої економічної інтеграції.

У світлі змін клімату та необхідності адаптації агросектору України до нових умов важливо розглянути можливості і загрози, які виникають у процесі кліматично орієнтованого імпортозаміщення для забезпечення продовольчої безпеки країни. Така адаптація вимагає комплексного підходу, зокрема розвитку нових технологій, упровадження інновацій у сільське господарство, а також підтримки ефективних механізмів державного та приватного партнерства.

Оцінка сильних і слабких сторін, можливостей та загроз (SWOT-аналіз) допоможе сформулювати стратегію для покращення продовольчої безпеки в умовах змін клімату і забезпечить сталий розвиток аграрної галузі. На табл. 3.2 відображено основні стратегічні напрями для розвитку кліматично орієнтованого імпортозаміщення, яке сприятиме забезпеченню продовольчої безпеки в Україні, з урахуванням як сильних сторін, так і можливих загроз та викликів для аграрного сектору.

Отже, до основних кліматичних загроз для аграрного сектору України можна віднести [60]:

- підвищення середньої річної температури повітря;
- збільшення кількості днів з аномально високими температурами, що негативно впливають на стан рослин і тварин;
- збільшення кількості посух, особливо у поєднанні з екстремально високими температурами;

Таблиця 3.2

SWOT-аналіз кліматично орієнтованого імпортозаміщення для забезпечення продовольчої безпеки в Україні

	Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
	Розширення асортименту сільськогосподарської продукції для експорту на світовий ринок. Підвищення ефективності агробізнесу через упровадження новітніх технологій (зрошення, цифрові технології, інтенсивні методи вирощування). Упровадження кластерних ініціатив і державно-приватного партнерства для спільного використання ресурсів та інвестицій в інноваційні технології. Розвиток нових досліджень і технологій для вирощування культур із високими вимогами до теплових ресурсів. Створення нових ринків збуту за рахунок вирощування нових видів культур, які раніше не вирощувались в Україні	Екстремальні погодні явища, такі як посухи, заморозки, гради, що можуть призвести до великих втрат у врожаєх. Невизначеність у довгостроковому прогнозуванні змін клімату та їхніх впливів на аграрний сектор. Конкуренція з іншими країнами, які також адаптуються до зміни клімату і змагаються за світові ринки. Збільшення ризиків для продовольчої безпеки через втрату виробничих потужностей унаслідок катастроф чи природних катастроф. Відсутність належної підтримки від держави в умовах війни, що може заважати стабільному розвитку агросектору
Сильні сторони (Strengths)	<i>Стратегії СіМ (Сильні сторони та Можливості) Strategies (SO)</i>	<i>Стратегії СіЗ (Сильні сторони та Загрози) Strategies (ST)</i>
Розширення можливостей для вирощування нових сільськогосподарських культур. Зростання теплових ресурсів для вегетації та дозрівання сільськогосподарських культур. Збільшення експортного потенціалу за рахунок нових культур. Подовження вегетаційного періоду, що сприяє виробництву більшої кількості продукції впродовж року. Можливість розробки та впровадження нових сортів і	– розширення можливостей для вирощування нових сільськогосподарських культур: використання зростаючої теплової енергії для вирощування нових культур, що дозволить не лише збільшити внутрішнє виробництво, а й значно покращити експортні можливості України; – збільшення експортного потенціалу за рахунок нових культур: прогнозування попиту на нові види сільськогосподарської продукції на світовому ринку, що забезпечить Україні конкурентні переваги на глобальному ринку продовольства; – упровадження інноваційних технологій для підвищення ефективності агробізнесу:	– подолання екстремальних погодних явищ: розробка та впровадження технологій адаптації до екстремальних погодних явищ (посухи, заморозки), що допоможе мінімізувати ризики для врожайності і забезпечити продовольчу безпеку; – зміцнення спільних ініціатив з іншими країнами: створення стратегічних партнерств з іншими країнами, які мають досвід адаптації до зміни клімату, що дозволить уникнути конкуренції за ринки та сприятиме розвитку загального експортного потенціалу; – посилення ресурсної підтримки агросектору:

Закінчення таблиці 3.2

Сильні сторони (Strengths)	<i>Стратегії СiМ (Сильні сторони та Можливості) Strategies (SO)</i>	<i>Стратегії СiЗ (Сильні сторони та Загрози) Strategies (ST)</i>
гібридів сільськогосподарських культур, адаптованих до змін клімату	використання новітніх технологій зрошення та цифрових інструментів, які сприятимуть підвищенню продуктивності і сталості виробництва; – розвиток нових досліджень для адаптації до кліматичних змін: розробка нових сортів та гібридів сільськогосподарських культур, що будуть здатні адаптуватися до змін клімату, зокрема підвищення температур і посух	створення механізмів для залучення інвестицій і надання підтримки агробізнесу з боку держави та міжнародних партнерів для стабільного розвитку в умовах змін клімату і загроз природних катастроф
Слабкі сторони (Weaknesses)	<i>Стратегії СлiМ (Слабкі сторони та Можливості) Strategies (WO)</i>	<i>Стратегії СлiЗ (Слабкі сторони та Загрози) Strategies (WT)</i>
Розширення можливостей для вирощування нових сільськогосподарських культур. Зростання теплових ресурсів для вегетації та дозрівання сільськогосподарських культур. Збільшення експортного потенціалу за рахунок нових культур. Подовження вегетаційного періоду, що сприяє виробництву більшої кількості продукції впродовж року. Можливість розробки та впровадження нових сортів і гібридів сільськогосподарських культур, адаптованих до змін клімату	– покращення умов для виробництва нових культур: розвиток нових сортів культур, здатних адаптуватися до підвищення температури і зміни кліматичних умов, щоб забезпечити стабільне виробництво та зростання аграрного потенціалу; – використання інноваційних технологій для боротьби з нестачею ресурсів: упровадження технологій збереження водних ресурсів і зрошення для оптимізації витрат та підвищення ефективності агровиробництва в умовах кліматичних змін; – розвиток інфраструктури для підтримки експорту: створення умов для розвитку нових каналів збуту сільськогосподарської продукції, урахування зростання попиту на нові культури і продукцію, адаптовану до змін клімату	– зменшення вразливості агробізнесу до катастроф: упровадження заходів для посилення стійкості аграрних підприємств до природних катастроф та екстремальних погодних умов через розробку систем управління ризиками і страхування; – диверсифікація джерел постачання ресурсів: розвиток альтернативних джерел водопостачання та ресурсозбереження для зменшення залежності від кліматичних чинників і природних катастроф; – підвищення державної підтримки агросектора: створення програм державної підтримки для забезпечення стабільного розвитку агробізнесу в умовах змін клімату і воєнних загроз, сприяючи більшій соціальній та економічній стабільності агросектора

Джерело: запропоновано автором

- різкі температурні коливання між сезонами та впродовж місяців, що знижують стійкість багатьох сільськогосподарських культур;

- збільшення кількості стихійних погодних явищ у теплий період року, таких як сильні дощі, грози, смерчі, шквали і град;

- зміни у частоті та інтенсивності опадів, що ускладнює накопичення ґрунтової вологи, погіршує умови збирання врожаю і підвищує ризики повеней та підтоплень;

- нерівномірний розподіл атмосферних опадів, що впливає на водозабезпечення;

- відсутність стійкого снігового покриву, що підвищує ризик вимерзання озимих культур при різкому зниженні температури;

- сприятливі умови для розмноження шкідників і хвороб, що можуть знизити продуктивність основних сільськогосподарських культур на 20–30 %;

- збільшення ймовірності виникнення пожеж, що порушує стійкість агроєкосистем та знижує адаптаційний потенціал галузі до кліматичних змін.

Збереження поточних тенденцій на фоні подальших змін клімату може призвести до загострення низки проблем, зокрема таких:

- підвищення рівня розораності сільськогосподарських угідь в усіх регіонах України;

- подальша монокультуризація сільськогосподарського виробництва, вирощування технічних та олійних культур, які, хоч і є менш ресурсозатратними, збільшують екологічне навантаження на земельні ресурси;

- зростання потреби у великих капітальних інвестиціях для запровадження інноваційних технологій вирощування сільськогосподарських культур та введення нових видів рослин для підвищення ресурсного потенціалу екосистем і забезпечення продовольчої безпеки;

- посилення конкуренції серед сільськогосподарських виробників, що залежить від родючості земельних ресурсів та доступу до водних ресурсів у зонах недостатнього природного зволоження.

Глобальні і регіональні зміни клімату для сільського господарства України можуть мати такі наслідки:

- зміщення зон вирощування деяких культур на північ (наприклад, цукрові буряки та соя вже перемістилися на 150 км північніше), збільшення вегетаційного періоду, створення нової агрокліматичної зони на півдні України;
- зміщення зон розташування і розвитку інфраструктури зберігання та первинної переробки сільськогосподарської продукції відповідно до нових регіональних умов;
- зниження продуктивності сільськогосподарського виробництва через відсутність інноваційних ресурсозберігаючих технологій в умовах змін клімату;
- посилення деградації ґрунтів і втрати їх родючості внаслідок поширення посух;
- вимушена зміна структури продукції рослинництва через упровадження посухостійких сортів і відмову від вирощування деяких вологолюбних культур;
- збільшення збитків від хвороб та шкідників завдяки сприятливим умовам для їхнього розвитку, зокрема через підвищення зимових температур;
- зниження виробництва традиційних кормових культур і потреба у вирощуванні нетрадиційних культур (сорго, тритикале тощо);
- непридатність сучасних систем підтримки мікроклімату для утримання тварин в умовах нових кліматичних змін.

Глобальне потепління також відкриває нові перспективи для агросектора України, оскільки зміни клімату можуть забезпечити певні сприятливі умови для розвитку сільського господарства. Зокрема, зростання температурних ресурсів може створити можливості для вирощування нових культур, їх сортів та гібридів, що дозволить розширити асортимент сільськогосподарської продукції. Однак для ефективного використання цих можливостей і водночас зниження негативного впливу змін клімату агросектор України повинен адаптуватися до нових умов на всіх рівнях – від індивідуальних фермерських господарств до національного агрокомплексу. Така адаптація сприятиме задоволенню економічних, соціальних та екологічних інтересів країни.

Зокрема, на національному рівні це дозволить покращити стан природних ресурсів, що використовуються у сільському господарстві, збільшити експортний потенціал завдяки виробництву екологічно чистої продукції; на громадському рівні – задовольнити потреби у чистому навколишньому середовищі й якісних продуктах; а на підприємницькому рівні – забезпечити зростання дохідності та підвищити соціальну відповідальність агробізнесу.

Основні можливості, які відкриваються для аграрного сектору через зміни клімату, охоплюють [66]:

- вирощування нових сільськогосподарських культур. Зміна клімату дозволяє вирощувати культури, які раніше не були характерними для цієї території. Це розширить асортимент експортних поставок на світовий ринок і надасть можливість аграрним країнам виробляти нетипову для їхнього регіону сільськогосподарську продукцію. Збільшення середньорічного теплового періоду дозволить підвищити кількість врожаю на рік;

- подовження вегетаційного періоду. Це надає змогу виробляти озимі зернові культури в північних регіонах України. Зокрема, з'являється можливість ефективного використання пізньостиглих сортів і гібридів, що потребують більших теплових ресурсів, а також покращення умов для перезимівлі культур і багаторічних трав;

- розвиток технологій зрошування. Збільшення потреби у зрошенні веде до значного попиту на відповідну техніку й обладнання. Це відкриває можливості для як великих агрохолдингів, так і для дрібних фермерських господарств, що використовують дощувальні системи для підвищення продуктивності;

- розвиток інноваційних агротехнологій. Зміни клімату стимулюють наукові дослідження та розробку нових інтенсивних технологій вирощування культур і систем основного обробітку ґрунту з урахуванням регіональних особливостей, зокрема із застосуванням дистанційних та цифрових технологій для оптимізації процесів сільськогосподарського виробництва;

– партнерство між державою й агробізнесом. Створення кластерних ініціатив і форм державно-приватного партнерства надасть можливість оптимізувати використання природних та фінансових ресурсів. Спільна робота між державою й агробізнесом сприятиме апробації та впровадженню інноваційних технологій у сільському господарстві, що адаптовані до нових кліматичних умов.

Аналіз сильних і слабких сторін, а також можливостей та загроз, які були виявлені в SWOT-аналізі кліматично орієнтованого імпортозаміщення для забезпечення продовольчої безпеки в Україні, дозволяє чітко визначити стратегічні напрями, на яких слід зосередитися для досягнення максимальних результатів. Ураховуючи виявлені можливості (такі як розширення асортименту сільськогосподарської продукції, збільшення експортного потенціалу та впровадження інноваційних технологій) і загрози (зокрема, екстремальні погодні явища та конкуренція на світових ринках), стає очевидною необхідність у системному плануванні і координації дій на всіх рівнях АПК. Зважаючи на це, створення детальної Дорожньої карти розвитку кліматично орієнтованого імпортозаміщення стає ключовим етапом для ефективного управління ресурсами, адаптації до кліматичних змін і забезпечення продовольчої безпеки в країні. Цей документ стане основою для стратегічного розвитку агросектора, визначаючи конкретні кроки, ресурси та механізми реалізації національних інтересів у контексті викликів і можливостей, що збільшуються (табл. 3.3).

Крім того, Дорожня карта узгоджується із Стратегією продовольчої безпеки України на період до 2027 року [87], Стратегією формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року [88], Указом Президента України № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [89] та іншими нормативно-правовими актами у цій сфері. Такий підхід забезпечить узгодженість між державними ініціативами і сприятиме ефективному використанню національних ресурсів для досягнення сталого розвитку АПК в умовах глобальних змін.

Таблиця 3.3

Дорожня карта розвитку кліматично орієнтованого імпортозаміщення
для забезпечення продовольчої безпеки в Україні до 2027 року

Мета	Кроки	Термін виконання	Відповідальні органи	Очікуваний результат
1. Підвищення національного виробництва та нарощування потенціалу АПК на засадах сталого розвитку	1.1. Підтримка та розвиток органічного виробництва через субсидії на техніку і сертифікацію	2025–2027	Мінагрополітики, місцеві органи влади	Збільшення виробництва органічної продукції, покращення екологічних стандартів виробництва
	1.2. Розвиток глибокої переробки сільськогосподарської продукції	2025–2027	Мінекономіки, Мінагрополітики	Створення нових робочих місць, зростання обсягів переробки та приріст доданої вартості
	1.3. Відновлення сільськогосподарських підприємств у постраждалих регіонах через державні програми	2025–2027	Мінагрополітики, обласні державні адміністрації	Відновлення сільського виробництва, стабілізація продовольчого забезпечення в постраждалих регіонах
	1.4. Розробка і впровадження програм для підтримки імпортозаміщення в галузі сільськогосподарського машинобудування	2025–2027	Мінагрополітики, Мінекономіки	Збільшення внутрішнього виробництва сільськогосподарської техніки, зменшення залежності від імпорту
2. Законодавче забезпечення та розвиток інфраструктури	2.1. Модернізація законодавства для підтримки імпортозаміщення та сільськогосподарських виробників	2025–2026	Верховна Рада України, Мінагрополітики	Створення сприятливого законодавчого середовища для розвитку сільського господарства
	2.2. Модернізація логістичної інфраструктури для ефективного постачання сільськогосподарської продукції	2025–2027	Мінінфраструктури, Мінагрополітики	Підвищення ефективності транспортування сільськогосподарської продукції, зниження витрат
3. Підвищення економічної доступності продовольства	3.1. Урегулювання цін на продовольчі товари через механізми попиту та пропозиції	2025–2026	Мінекономіки, Антимонопольний комітет	Стабілізація цін на продовольчі товари, зменшення спекуляцій на ринку
	3.2. Розвиток мережі роздрібних і гуртових ринків для покращення доступу до вітчизняних продуктів	2025–2027	Мінагрополітики, обласні державні адміністрації	Покращення доступності вітчизняних продуктів для споживачів, стимулювання попиту на місцеву продукцію
	3.3. Підтримка вітчизняних виробників через державні субсидії на виробництво стратегічних продуктів	2025–2027	Мінагрополітики, Мінекономіки	Збільшення виробництва стратегічних продуктів, зниження залежності від імпорту

Закінчення таблиці 3.3

Мета	Кроки	Термін виконання	Відповідальні органи	Очікуваний результат
4. Підвищення стійкості продовольчої системи	4.1. Створення систем моніторингу загроз продовольчій безпеці	2025–2026	Мінагрополітики, Служба безпеки України	Реалізація системи попередження та реагування на загрози продовольчій безпеці
	4.2. Відновлення критичної інфраструктури для забезпечення безперебійного постачання продуктів	2025–2027	Мінекономіки, обласні державні адміністрації	Відновлення стабільного постачання продуктів, навіть у кризових ситуаціях
	4.3. Упровадження системи страхування агропродукції для забезпечення стабільності поставок в умовах кліматичних змін	2025–2027	Мінагрополітики, страхові компанії	Забезпечення стабільності продовольчого забезпечення в умовах природних катастроф
5. Розвиток міжнародних відносин і стратегічних партнерств	5.1. Розвиток співпраці з країнами ЄС та США для залучення технологій та інвестицій	2025–2027	МЗС України, Мінекономіки	Залучення інвестицій і передових технологій для розвитку агропромисловості
	5.2. Розширення співпраці з країнами Азії і Латинської Америки для збільшення експорту продукції	2025–2027	МЗС України, Мінекономіки	Збільшення обсягів експорту сільськогосподарської продукції в нові регіони
	5.3. Укладання двосторонніх угод із партнерами для сприяння імпортозаміщенню в агропродукції	2025–2027	МЗС України, Мінекономіки	Поглиблення економічних відносин та сприяння розвитку внутрішнього виробництва
6. Адаптація до зміни клімату та екологічних викликів	6.1. Упровадження зелених технологій в агропродукцію для зменшення екологічного сліду	2025–2027	Мінагрополітики, Міндовкілля	Зменшення впливу сільськогосподарського виробництва на навколишнє середовище
	6.2. Розвиток систем зрошення і відновлення деградованих земель для підвищення продуктивності	2025–2027	Мінагрополітики, обласні державні адміністрації	Збільшення врожайності, відновлення деградованих земель і покращення водних ресурсів
	6.3. Розробка та підтримка проєктів із відновлення земель за допомогою місцевих ресурсів і технологій	2025–2027	Мінагрополітики, обласні державні адміністрації	Відновлення деградованих земель через підтримку місцевих ініціатив та технологій

Примітки: Мінагрополітики – Міністерство аграрної політики та продовольства України; Мінекономіки – Міністерство економіки України; Міндовкілля – Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України; Мінінфраструктури – Міністерство розвитку громад та територій України; МЗС України – Міністерство закордонних справ України

Джерело: запропоновано автором

Дорожня карта розвитку кліматично орієнтованого імпортозаміщення для забезпечення продовольчої безпеки в Україні до 2027 року є важливим інструментом для досягнення стійкості АПК в умовах глобальних змін. Вона охоплює ключові напрямки, що дозволяють не лише зміцнити національне виробництво, але й стимулювати розвиток інфраструктури, знижувати залежність від імпорту і підвищувати економічну доступність продовольства. Акцент на інноваціях, розвитку глибокої переробки, законодавчих ініціативах та екологічних рішеннях сприятиме створенню стійкої і конкурентоспроможної агропромислової системи.

Ключовим моментом є інтеграція заходів щодо адаптації до кліматичних змін та збереження екологічної рівноваги, що дозволить забезпечити продовольчу безпеку не лише в межах країни, а й на зовнішніх ринках. Втілення цієї Дорожньої карти дозволить не лише забезпечити продовольчу безпеку країни, але й створить нові можливості для сталого економічного розвитку, зменшення зовнішньої залежності та посилення національної економічної стабільності.

Завдяки скоординованим зусиллям державних органів, місцевих адміністрацій і приватного сектору, Дорожня карта стане основою для досягнення сталого розвитку АПК України, підвищення його здатності реагувати на виклики війни, економічної кризи та кліматичних змін. Для ефективного розвитку кліматично орієнтованого імпортозаміщення в АПК у системі продовольчої безпеки слід запропонувати інституційну модель, що забезпечує інтеграцію зусиль між державними органами різного рівня (рис. 3.4).

Створення Міжвідомчого центру розвитку кліматично орієнтованого імпортозаміщення в агропромисловому комплексі є необхідним кроком для забезпечення продовольчої безпеки країни в умовах змін клімату. Такий центр стане ключовим механізмом для координації зусиль різних державних органів, що працюють у сфері аграрної політики, екології, економіки та безпеки продовольства.

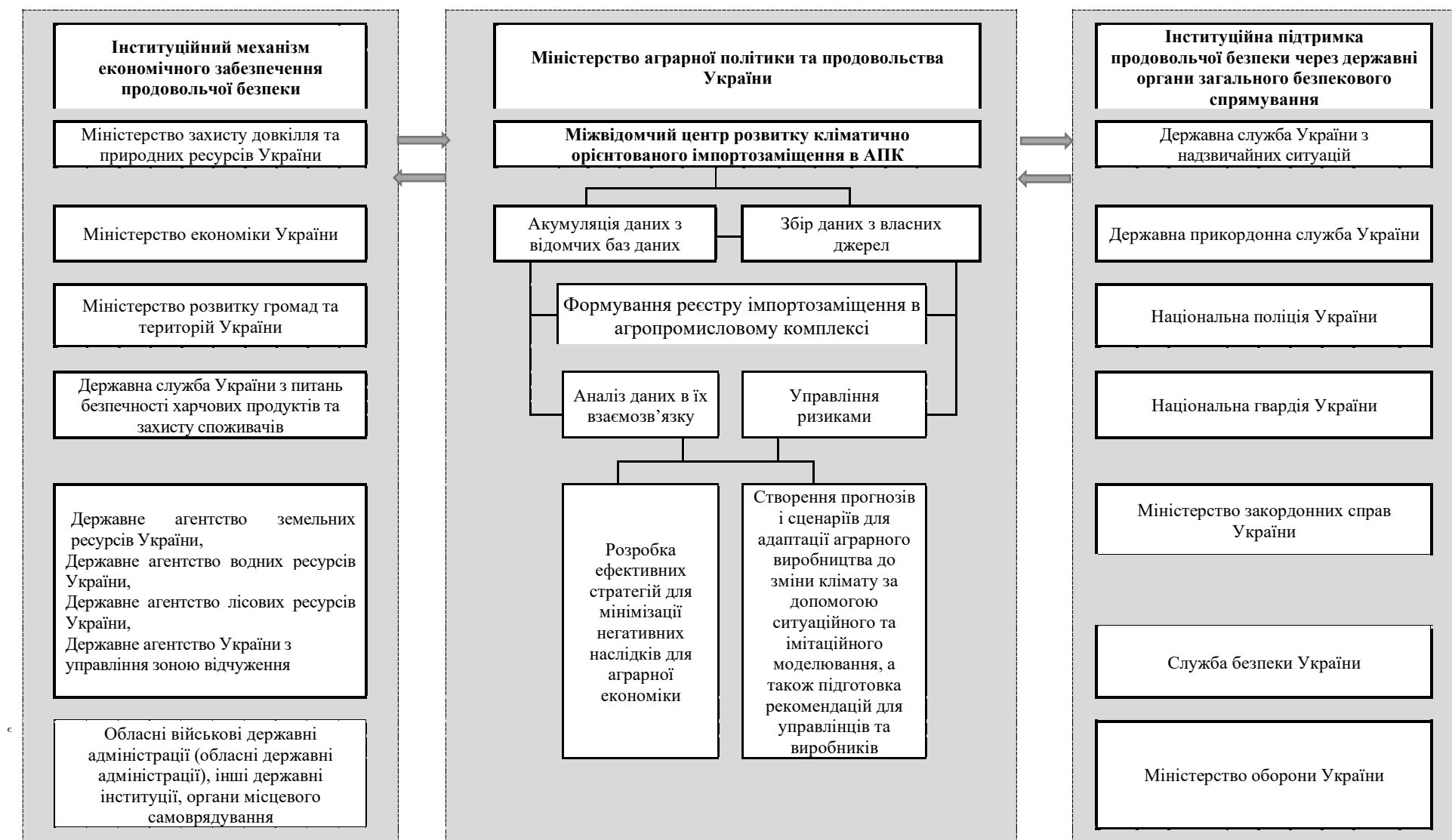

Рис. 3.4. Інституційний механізм розвитку кліматично орієнтованого імпортозаміщення в агропромисловому комплексі в системі продовольчої безпеки

Він дозволить розробляти і впроваджувати стратегії, спрямовані на адаптацію аграрного виробництва до нових кліматичних умов, зокрема через упровадження технологій та методів, що забезпечують ефективне імпортозаміщення. Крім того, міжвідомча співпраця дозволить ефективно моніторити й оцінювати результати імплементації політик у галузі кліматично орієнтованого розвитку. Це надасть змогу своєчасно коригувати стратегії і забезпечити сталий розвиток агропромислового комплексу відповідно до вимог продовольчої безпеки.

Міжвідомчий центр розвитку кліматично орієнтованого імпортозаміщення в агропромисловому комплексі виконує ключові функції, спрямовані на адаптацію аграрного сектору до кліматичних змін та забезпечення продовольчої безпеки:

1) акумуляція і збір даних – централізований збір інформації з відомчих баз даних, наукових установ та інших джерел для формування єдиного інформаційного простору щодо кліматичних змін та аграрного виробництва;

2) формування реєстру імпортозаміщення – систематизація і збір інформації про можливості та виробничі потужності для заміни імпортованої сільськогосподарської продукції на національну з метою зміцнення продовольчої безпеки і зниження залежності від зовнішніх постачальників;

3) аналіз даних в їх взаємозв'язку – інтеграція та глибокий аналіз отриманих даних для оцінки взаємозв'язків між змінами клімату, аграрними процесами й ефективністю стратегій імпортозаміщення;

4) управління ризиками – розробка і впровадження ефективних механізмів управління ризиками, пов'язаними з кліматичними змінами, що впливають на стабільність аграрного виробництва та продовольчу безпеку;

5) розробка ефективних стратегій адаптації формування і впровадження стратегій для мінімізації негативних наслідків кліматичних змін на аграрну економіку, зокрема через адаптацію виробництва, технології та інвестиції;

6) прогнозування та створення сценаріїв – розробка прогностичних моделей і сценаріїв для адаптації АПК до зміни клімату за допомогою

ситуаційного імітаційного моделювання та підготовка практичних рекомендацій для управлінців і виробників.

Міжвідомчий центр розвитку кліматично орієнтованого імпортозаміщення в агропромисловому комплексі може стати ключовою платформою для об'єднання зусиль держави, науки та бізнесу у вирішенні кліматичних викликів. Його діяльність спрямовано на створення стратегій, що забезпечать продовольчу безпеку і стійкість аграрного сектору.

Формування реєстру імпортозаміщення в АПК є важливим кроком для організації ефективної заміни імпортованих товарів та послуг на національні продукти, що сприятиме зниженню залежності від зовнішніх постачальників і зміцненню продовольчої безпеки. Реєстр має включати інформацію про наявні в Україні виробничі потужності, можливості для заміщення імпорту, а також дані щодо потенційних галузей та підприємств, здатних виробляти необхідні сільськогосподарські продукти.

Основними етапами формування реєстру є:

1) збір даних про імпортовані товари – аналіз імпортних потоків сільськогосподарської продукції і послуг для виявлення категорій товарів, що можуть бути заміщені на національному рівні;

2) оцінка виробничих потужностей – збір інформації про підприємства, які можуть збільшити обсяги виробництва та перейти до заміщення імпорту в аграрному секторі;

3) ідентифікація можливих галузей для імпортозаміщення – визначення ключових напрямків, в яких Україна має потенціал для виробництва конкурентоспроможної продукції і зниження залежності від імпорту;

4) визначення необхідних ресурсів та інвестицій – аналіз потреб у фінансових і матеріальних ресурсах для розвитку нових виробничих потужностей, а також оцінка потреби в державній підтримці;

5) аналіз правових та економічних бар'єрів – оцінка наявних обмежень для впровадження імпортозаміщення, таких як регулювання, податкова політика, інвестиційні бар'єри тощо;

б) розробка стратегій для імплементації реєстру – створення плану дій для підтримки розвитку внутрішнього виробництва і заміщення імпорту, включно із заходами щодо залучення інвестицій, модернізації підприємств та розвитку інфраструктури.

Формування такого реєстру дозволить оперативно реагувати на зміни в ринку та сприяти розбудові ефективної і стійкої економіки в умовах кліматичних та економічних викликів.

Сьогодні варто розробити та впровадити у практику механізм формування і ведення Державного реєстру імпортозаміщення та кооперації у системі забезпечення продовольчої безпеки України на основі прикладу досвіду Державного реєстру імпортозаміщення та кооперації у стратегічних галузях промисловості [83]. Подібна база даних слугуватиме меті оптимізації процедур імпортозаміщення і сприяння розвитку кооперації підприємств та організацій у системі забезпечення продовольчої безпеки України і стане базою даних користувачів агропромислової продукції, поставки якої на територію України повністю або частково зупинені або щодо якої є потреба в імпортозаміщенні. Зрозуміло, що під час провадження діяльності, пов'язаної з формуванням та веденням Реєстру, повинні виконуватись вимоги законодавства про державну таємницю і доступ до публічної інформації. Ведення подібного реєстру має бути віднесено до компетенції Міністерства аграрної політики та продовольства України. Ведення Реєстру в електронній формі має передбачати: порядок внесення відомостей до Реєстру; форми й умови надання відомостей з Реєстру; процедури оновлення інформації, що міститься у Реєстрі. Загалом надання відомостей для включення до Реєстру повинно здійснюватись на добровільних засадах відповідно до вимог додержання законодавства про охорону державної таємниці.

Функціонування Реєстру забезпечить можливість швидкого реагування на дефіцит певних видів продукції, спричинений порушенням імпорту чи іншими кризовими чинниками, шляхом залучення локальних виробників і створення нових виробничих потужностей. Реєстр стане базою даних для аналізу

поточного стану забезпечення продовольством, ідентифікації слабких місць у ланцюгах постачання та формування ефективної державної політики в сфері продовольчої безпеки.

Окрім цього, Реєстр дозволить інтегруватися з міжнародними системами моніторингу продовольства, що сприятиме підвищенню прозорості і довіри до українського аграрного ринку. Його впровадження сприятиме також створенню сприятливих умов для інвестицій у сферу агропромисловості, розвитку інноваційних рішень та впровадженню сучасних технологій у виробництво.

Загалом, функціонування Реєстру стане основою для підвищення стабільності і незалежності продовольчого забезпечення держави, формування більш гнучкої та стійкої системи управління аграрним сектором, що є надзвичайно важливим в умовах зростаючих викликів глобального ринку та воєнного стану.

Отже, у сучасних умовах кліматично орієнтоване імпортозаміщення стає ключовим інструментом державного управління для забезпечення продовольчої безпеки і стійкості аграрного сектору України. Стратегія охоплює впровадження сталих агротехнологій, адаптацію сільського господарства до кліматичних змін, розвиток переробної інфраструктури та відновлення зруйнованих земель. Це дозволить зменшити залежність від імпорту, стимулювати внутрішнє виробництво, створювати робочі місця і підтримувати економічне відновлення. Для реалізації цих завдань запропоновано створення Міжвідомчого центру розвитку кліматично орієнтованого імпортозаміщення в агропромисловому комплексі, який займатиметься збором даних, розробкою стратегій адаптації, управлінням ризиками та прогнозуванням. Центр стане платформою для консолідації зусиль держави, науки і бізнесу, сприяючи сталому розвитку агропромислового комплексу та інтеграції до європейських стандартів.

3.3 Перспективи впровадження цифровізації в агропродовольчому секторі України як чинника зміцнення його експортного потенціалу

Наразі різні сектори економіки (як і суспільство загалом) зазнають цифрової трансформації, і агропромисловий комплекс не є винятком [129]. Необхідність розуміння основних аспектів цифрової трансформації в АПК, розробки практичних методів її реалізації (як на рівні окремих компаній, так і для всього АПК загалом, зокрема в межах державних стратегічних програм) та виявлення потенціалу різних цифрових технологій призвела до появи значної кількості теоретичних і прикладних публікацій, в яких розглядаються актуальні проблеми цифровізації. Тим не менш, у науковій літературі є важливі прогалини, присвячені цифровим технологіям АПК.

Ключовою з них, на нашу думку, є відсутність узагальнюючих робіт, які б вивчали вплив цифрових технологій в АПК не на ефективність окремих підприємств, а на модель функціонування всього АПК загалом з урахуванням як переваг цифрової економіки, так і пов'язаних із нею ризиків, а також можливостей нарощення експортного потенціалу. Очевидно, що відсутність комплексного підходу до сутності цифрової трансформації в АПК, по-перше, не дозволяє описати повну картину всіх процесів, пов'язаних із цифровізацією процесів агропромислового виробництва, а, по-друге, перешкоджає ухваленню зважених рішень щодо впровадження цифрової трансформації в АПК (особливо це важливо для державних програм).

У зарубіжній науковій літературі розглядаються різні види технологій та їхня цифрова інтеграція у сферу сільського господарства (Big Data, IoT, доповнена реальність, робототехніка, датчики, 3D-друк, системна інтеграція, безперервний зв'язок, штучний інтелект, цифрові двійники і блокчейн). Активне впровадження цифрових рішень впливає на виробничі та соціальні аспекти агровиробництва, зміни в регіональних агропромислових системах, мережевих партнерствах та процесі створення цінності від виробника до споживача. Аналіз наукових досліджень надає можливість виокремити кілька

актуальних напрямів, які спрямовані на оцінювання розвитку сільського господарства в цифровому середовищі:

1) упровадження, використання й адаптація цифрових технологій у виробничих системах різної складності: підприємствах, концернах, фермерських господарствах;

2) вплив цифровізації на організацію малого та середнього бізнесу в регіонах, автоматизацію і підвищення якості умов праці в сільському господарстві;

3) позитивні ефекти й обмеження, пов'язані з цифровізацією систем сільськогосподарського виробництва і ланцюжків доданої вартості;

4) вплив цифрових рішень й інноваційних систем на формування нового наукового, виробничого та управлінського досвіду;

5) економіка й управління цифровими системами сільськогосподарського виробництва та оптимізація витрат.

Упровадження технологій у сфері аграрного виробництва сприяє виникненню нових напрямів наукових досліджень, пошуку ефективних ринкових та інституційних механізмів на рівні країни, регіонів і місцевих громад, сприяючи отриманню позитивного соціально-економічного ефекту на різних територіальних та виробничих рівнях [239].

Важливим є прогнозування соціальних, економічних і демографічних наслідків розвитку сільськогосподарського виробництва, формування ефективних систем контролю якості продовольства та сировини, що використовується в промисловості. Сучасне виробництво багато в чому залежить від кількості й якості інформації, яка використовується та забезпечує її продуктивну реалізацію в технічних і технологічних процесах. Формується новий інформаційний тип економічного зростання.

Як свідчать результати роботи зарубіжних та вітчизняних фахівців, цифрову трансформацію не слід розуміти як просте впровадження передових інформаційних і комп'ютерних технологій (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Обмеженість підходів до вивчення цифрової трансформації
агропромислового комплексу в науковій літературі

Тип обмежень	Сутність обмежень	Перспективні напрями наукових досліджень
За змістом цифрових технологій	Акцент зроблено на технологічну складову цифрових технологій без аналізу організаційних ефектів	Виявлення впливу впровадження цифрових технологій на бізнес-моделі аграрних підприємств і на їхні організаційні взаємодії
Про взаємозв'язок цифрових технологій	Вивчаються в основному окремі цифрові технології, а не їх комплексне застосування	Розробка рекомендацій щодо комплексного використання цифрових технологій
За рівнем використання цифрових технологій	Проаналізовано застосування цифрових технологій на мікрорівні (для окремих підприємств)	Розробка рекомендацій щодо використання цифрових технологій на рівні окремих секторів АКП та всього агропромислового комплексу загалом
За характером наслідків	Цифрова трансформація розглядається, насамперед, як інструмент підвищення ефективності	Комплексне вивчення всіх наслідків цифрової трансформації для окремих підприємств, галузей і всього АКП загалом

Джерело: систематизовано автором

Цифрова трансформація – це перехід до нового технологічного порядку, який передбачає глибокі зміни в моделях економічної діяльності, зокрема:

– зростання автономності виробничих систем, здатних виконувати більшість функцій без залучення як фізичних, так і інтелектуальних людських ресурсів [136]. Таке збільшення автономності досягається за рахунок упровадження технологій розумної автоматизації та Інтернету речей, які забезпечують зв'язок між виробничим обладнанням, оброблюваними об'єктами і диспетчерськими центрами [202]. Що стосується сільського господарства, то можна говорити про моделі «Розумна ферма», «Розумна теплиця», зростання використання безпілотних транспортних засобів (комбайнів і тракторів), активне використання роботів у харчовій промисловості, віртуалізацію тощо. У торгівлі ця тенденція знайшла своє втілення в електронній комерції, у харчовій промисловості – у все більшому використанні цифрових двійників виробничого процесу;

– цифрова інтеграція, що дозволяє об'єднати окремі об'єкти (промислове обладнання, підприємства, продукцію, споживачів тощо) в єдину систему. Це

підвищує якість управління цими об'єктами та розширює обсяг наявної інформації про них;

– упровадження нових промислових технологій на основі інноваційних ресурсів або інноваційної моделі їхнього використання. У випадку з АПК можна говорити про виробництво харчових і кормових добавок з комах, а також про розширення виробництва м'яса та замінників молока з рослинної сировини. Ці технології є надзвичайно важливими в сучасних умовах. Використання нових джерел білка надає можливість знизити собівартість виробництва продуктів харчування і підвищити їхню доступність (з урахуванням зростання населення планети). Замінники м'яса не лише задовольняють зростаючу потребу в вегетаріанському харчуванні, але й усувають потребу в розведенні великої рогатої худоби як джерела м'яса (тобто замінники м'яса та молока виробляються безпосередньо з рослинної сировини). У майбутньому, з розвитком відповідних технологій, це може усунути конкуренцію між людиною і тваринами за продукцію рослинництва (за рахунок поступової ліквідації тваринництва), а також збільшить кількість доступної населенню їжі (про це поки рано говорити, оскільки рослинні аналоги продуктів із тваринного білка коштують дорожче). Ще одним прикладом нетрадиційного використання ресурсів є виробництво палива на основі рослинної сировини в межах зеленої енергетики. Також необхідно відзначити і можливості використання адитивних технологій (3D-друк) для виробництва харчових продуктів [157];

– зміна моделі функціонування господарюючого суб'єкта. Якщо раніше підприємства прагнули володіти всіма виробничими активами, необхідними для забезпечення повного виробничого циклу, то в умовах цифрової трансформації з'явилися екосистеми та платформи, які не володіють ресурсами, а лише координують діяльність їх власників з виробництва кінцевого продукту [231]. Ці інноваційні форми економічних суб'єктів можна охарактеризувати як метафірми або хмарні підприємства. Використання метафірм в агропромисловому комплексі почалося досить давно, коли на зміну

вертикально інтегрованим підприємствам почали приходити вертикально узгоджені агропродовольчі ланцюги, але лише перехід на цифрові технології дозволив зробити цю модель масовою;

– прагнення підвищити комфорт для споживачів. Використання виробу повинно бути максимально зручним і не вимагати додаткових зусиль. Для агропродовольчого ланцюга прикладом може бути швидке зростання різних служб доставки їжі та готових до вживання страв, що усуває потребу споживачів робити покупки і готувати власні страви;

– дбайливе ставлення до навколишнього середовища. Продукція повинна вироблятися, споживатися й утилізуватися з мінімальною шкодою для навколишнього середовища. З цією метою в АПК розвивається органічне землеробство, здійснюється озеленення ланцюгів постачання, перехід на «зелений» продовольчий ритейл, мінімізація виробництва харчових відходів тощо;

– підвищення доступності даних на всіх етапах ланцюжка створення вартості – від виробника до кінцевого споживача. Існує можливість збору, обробки та зберігання великих обсягів даних, що надає змогу оптимізувати виробничі процеси, гнучко реагувати на зміни зовнішнього середовища і формувати адаптовані під специфіку потреб конкретного споживача пропозиції (що підвищує ймовірність успіху продукту на ринку).

У наукових дослідженнях виокремлюють три рівні цифрової трансформації, що подані на рис. 3.5.

Докладне вивчення публікацій українських дослідників свідчить про те, що фахівці обмежуються вивченням діджиталізації. Проблеми організаційних перетворень не розглядаються в наявних працях (навіть в тих, у назвах яких міститься прохання вивчити зміни в бізнес-моделі).

У сукупності інновації, пов'язані з цифровою трансформацією, кардинально змінюють як моделі організації діяльності окремих економічних суб'єктів, так і економіку загалом. У деяких випадках наслідком цих змін є

підвищення ефективності діяльності організацій. Однак вони тягнуть за собою і низку ризиків. Більшість із них зосереджено на чотирьох типах загроз:

– ризики для працевлаштування. Використання роботів для заміни людської праці та перехід до гнучких моделей зайнятості (зумовлених упровадженням різних онлайн-платформ) призводять до поступового зникнення традиційної моделі зайнятості, що характеризується довгостроковими трудовими контрактами, гарантованою заробітною платою і соціальним захистом працівників. Це позбавляє людей джерел доходу, кар'єрних перспектив та впевненості в завтрашньому дні, що, у свою чергу, створює значні загрози соціальній стабільності. Додатковим ризиком є те, що змінюється характер роботи та її зміст, унаслідок чого раніше набуті компетенції знецінюються, що ускладнює пошук роботи для людей;

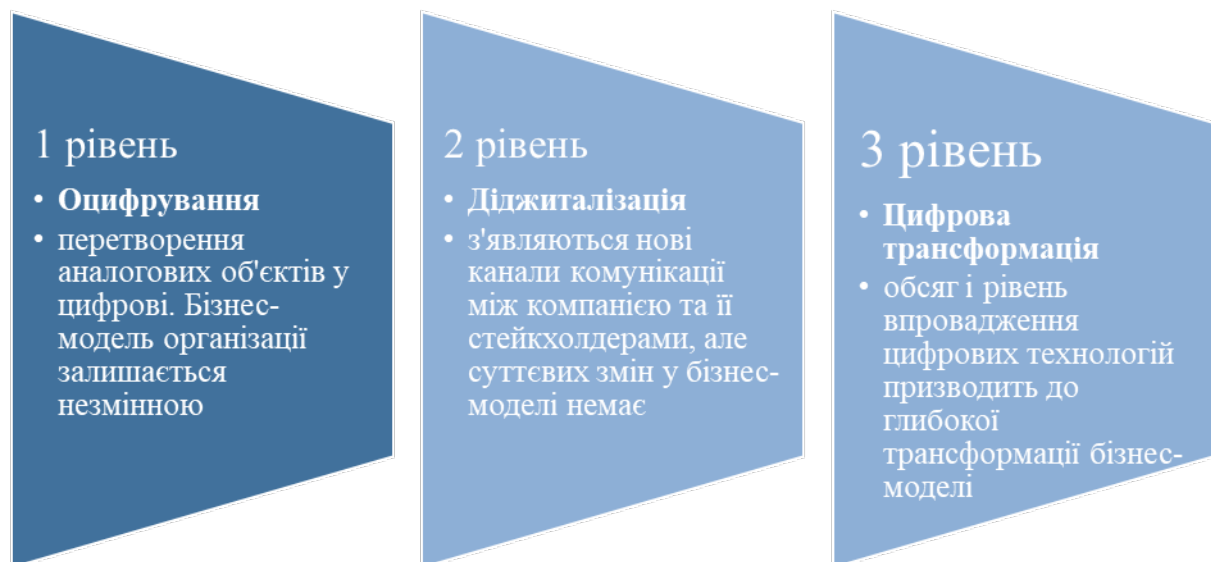

Рис. 3.5. Рівні цифрової трансформації

Джерело: систематизовано автором

– ризики зникнення окремих галузей. Цей ризик є характерним не лише для цифрової революції, але й для всіх великих технологічних змін загалом. Перехід на нові технології викликає різке старіння колишніх виробничих систем і заміну їх новими. Як приклад можна навести практично повне зникнення морського пасажирського транспорту та заміну його авіаційним транспортом (морський пасажирський транспорт вижив лише в сфері круїзів, а також для поромних перевезень, тобто, по суті, у вантажопасажирському

форматі). Очевидно, що ці ризики мають великі загрози для тих країн і регіонів, де застарілі технології є важливими для економіки. Крім того, ці ризики є причиною додаткового тиску на зайнятість: зникнення виробництв призводить до звільнення працівників, зайнятих у них, та до відсутності компетенцій на ринку праці. Їм доводиться шукати нову роботу (у нових галузях), пристосовуючись до іншого змісту своєї професійної діяльності і, часто, до більш низької заробітної плати. Слід зазначити, що, за деякими оцінками, цифрова революція, на відміну від попередніх технологічних перетворень, створює менше робочих місць, ніж знищує;

– ризики монополізації ринків. Перехід від традиційних фірм до цифрових платформ та екосистем призводить до того, що провідна платформа (екосистема) стає основним гравцем ринку, а всі інші учасники змушені приймати її правила. Разом із тим, традиційне антимонопольне законодавство не може запобігти цій загрозі, оскільки в ньому відсутні такі поняття, як платформа й екосистема;

– ризики небажаного використання інформації. Люди та організації сьогодні залишають в інтернеті велику кількість інформації, яка може бути використана в цілях, що суперечать інтересам тих, хто її залишив (кіберзагрози, цифровий контроль тощо).

Слід підкреслити, що ці ризики аналізуються або щодо економіки і суспільства загалом, або щодо інших секторів економіки, крім АПК. Разом із тим, специфіка вияву цифрової трансформації в АПК із точки зору породжених нею загроз досі не є вивченою. Аналіз основних напрямків, в яких відбувається цифрова трансформація економіки, надає можливість говорити про специфічні ризики її вияву в АПК, які подано на рис. 3.6.

Отже, розкриємо виокремлені нами ризики докладніше. Значна частина господарської діяльності АПК реалізується у сільській місцевості, яка відрізняється значними економічними і соціальними особливостями та є значною частиною культурного різноманіття нашої країни. Однією з таких специфічних особливостей є нерозривний зв'язок між населенням і землею. На

відміну від працівників промисловості та сфери послуг, де робоче місце відокремлено від місця проживання, а особистий час – від робочого місця, на селі ці поняття є близькими, а в деяких випадках – і нерозділеними. Завдяки цьому сільське населення має велику відповідальність перед місцем свого проживання і зміцненням соціальних зв'язків. Індустріалізація завдала важкого удару по сільському укладу життя (особливо відчутного у зв'язку із заходами, які застосовувалися для проведення індустріалізації), практично знищивши селянство і викликавши зникнення багатьох сіл. Тим не менш, селу вдалося певною мірою зберегти свою специфіку.

Рис. 3.6. Загрози, зумовлені цифровою трансформацією в агропромисловому комплексі

Джерело: систематизовано автором

Цифрова трансформація, при якій робоча сила активно замінюється автоматизацією [231], зменшує потребу в постійному сільському населенні та призводить до подальшої депопуляції сіл. Зайнятість, яка зберігається, стає тимчасовою. Великим аграрним компаніям простіше і дешевше ввозити працівників (із необхідними цифровими компетенціями) на тимчасовій основі, ніж наймати місцевих жителів. Як наслідок, село як специфічна форма економічної та соціальної організації може зникнути.

Слід зазначити, що зазначені ризики становлять загрозу не лише соціальній стабільності (через позбавлення сільського населення джерел доходу та примушування його до міграції в інші регіони), а й національній безпеці. Відмова від постійного проживання населення на значній частині території країни може стати джерелом небажаної міграції з-за кордону, що може становити загрозу цілісності держави в майбутньому [141].

Цікаво підкреслити, що глибокої трансформації може зазнати і міське середовище, в якому сьогодні розвиваються специфічні форми землеробства, зокрема, вертикальні ферми. Результатом може стати подальше розмивання меж між міськими та сільськими територіями (із точки зору як способу життя людей, так і спеціалізації). Сільські простори будуть індустріалізовані та заселятимуться за рахунок найманих робітників (а не постійного сільського населення), а в містах, навпаки, будуть формуватися специфічні моделі сільськогосподарського виробництва, спрямовані на задоволення місцевих потреб.

Зникнення галузі тваринництва (або, принаймні, її значне скорочення) може бути пов'язано з переходом на вегетаріанську дієту та відмовою від тваринного білка. Як свідчить теперішня ситуація, тенденція до відмови від споживання тваринної їжі є стійкою. Стримуючими чинниками є висока вартість продуктів-замінників та їхні недостатні смакові якості, а також відносно вузький асортимент (аналоги існують не для всіх видів продуктів тваринного походження), що заважає тим людям, які в принципі готові відмовитися від тваринної їжі, але хотіли б мати її аналог (а не просто перейти на рослинну їжу), перейти на вегетаріанську модель споживання. Проте, розвиток технологій призводить до підвищення якості аналогічних продуктів із рослинного білка (хоча, на думку дієтологів, вони не відповідають потребам людського організму, однак їхні смакові характеристики постійно поліпшуються). При збільшенні обсягів виробництва такої продукції можна очікувати зниження її собівартості.

У цій ситуації потреба в розведенні молочної і м'ясної худоби значно знижується. Рослинна сировина може бути перероблена в аналог продуктів тваринного походження без використання тварин. Теоретично така пряма переробка може бути навіть ефективнішою, ніж традиційне виробництво м'яса та молока (оскільки втрати рослинної сировини використовуються для підтримки життєдіяльності тварин), що може стати додатковим джерелом зниження витрат. Це також дозволить вивільнити значні площі орних земель, які зараз використовуються для випасу худоби для рослинництва, що може збільшити доступність продовольства і, як наслідок, покращити якість життя населення.

Разом із тим, це також призведе до падіння потреби в інфраструктурі, створеній для задоволення потреб тваринництва, та до знецінення інвестицій у неї. Це потребуватиме підтримки як приватного бізнесу у тваринницькій галузі, так і регіонів, де тваринництво відіграє провідну роль в економіці.

Частково це послаблення ролі тваринництва може бути компенсовано розвитком нових галузей в АПК, таких як виробництво тваринного білка на новій технологічній основі (зокрема, з комах), а також безпосереднє виробництво аналогів тваринного білка з рослинної сировини. Крім того, активно розвивається виробництво палива з рослинної сировини. Отже, зникнення старих галузей буде супроводжуватися виникненням і розвитком нових видів.

Ризики виходу малого бізнесу з ринку пов'язано з тим, що, по-перше, він не має достатніх ресурсів для проведення цифрової трансформації власними силами, а, по-друге, у низці видів діяльності він є менш ефективним порівняно з великими підприємствами. Загалом сьогодні виявляються тенденції щодо нарощення кількості великих агропромислових холдингів і є велика ймовірність, що цифрова трансформація АПК буде супроводжуватися подальшою консолідацією аграрного бізнесу.

Це негативно впливає на національну продовольчу безпеку, забезпечення якої в умовах війни має велике значення для нашої держави. Концентрація

агропромислового виробництва в невеликій кількості великих компаній, хоча і дає можливість мобілізувати ресурси для інвестицій, стає джерелом залежності національної продовольчої безпеки від функціонування цих підприємств. Банкрутство одного з них може створити загрозу вилучення з ринку значної частини сільськогосподарської продукції (із відповідними наслідками для продовольчого забезпечення населення). З цієї причини необхідно підтримувати місцевий бізнес.

Також малі сільськогосподарські підприємства інвестують у розвиток нішевих галузей, орієнтованих на потреби конкретних груп клієнтів. Ліквідація таких підприємств призведе до усереднення продовольчого асортименту та до погіршення потреб нішевих споживачів. Однак, хоча цифрова трансформація потребує значних ресурсів (доступ до яких мають лише великі агропромислові холдинги), вона також надає малому бізнесу інструменти для розвитку. Малі підприємства можуть співпрацювати на основі цифрових платформ та об'єднувати свої ресурси (причому робити це більш ефективно порівняно з традиційними формами партнерства, такими як кооперація). Завдяки цьому вони мають можливість як протистояти великим холдингам (формуючи власні екосистеми), так і співпрацювати з цими холдингами, виконуючи частину своїх функцій в їх інтересах. Водночас, як свідчить світова практика співробітництва малих підприємств, їм складно самотійно інвестувати в створення капіталомістких активів. Саме тому державі необхідно підтримувати такі інвестиції в інтересах малого бізнесу (зокрема, на засадах державно-приватного партнерства).

Перехід на відновлювану та низьковуглецеву енергетику може призвести до посилення конкуренції за рослинну сировину між харчовою промисловістю й енергетичною галуззю. Наслідком цього стане зростання цін на продукти харчування (альтернативна енергетика вже робить певний тиск на ціни на продукти харчування). Як наслідок, доступність продуктів харчування для соціально вразливих груп населення може знизитися, що, у свою чергу, може негативно позначитися на соціальній стабільності в низці країн світу. Однак

скорочення ролі тваринництва може частково усунути цей ризик, у результаті чого буде ліквідовано конкуренцію за рослинні ресурси між тваринницькою галуззю і населенням.

Виходячи з нашого аналізу, можна сказати, що в результаті цифрової трансформації суттєво зміниться агропромисловий комплекс. Ці зміни стосуватимуться як структури сільського господарства, так і моделей організації сільськогосподарського виробництва, а також співвідношення АПК та інших галузей в економіці і суспільстві загалом, зокрема:

1) відбудеться перебудова АПК із точки зору його секторальної структури. Деякі галузі (у першу чергу тваринництво) можуть суттєво знизити свою роль в АПК, але при цьому будуть виникати нові види діяльності (виробництво аналогів тваринного білка з рослинної сировини, а також виробництво тваринного білка з альтернативних ресурсів);

2) в АПК, як і в інших секторах економіки, домінуватимуть платформи й екосистеми. Водночас існує висока ймовірність виникнення екосистем і платформ, організованих дрібними виробниками;

3) існує загроза остаточного зникнення села як окремої соціально-економічної структури. Разом із тим, можуть відбутися значні зміни і в організації міського життя, в яких з'являться нові характерні виключно для міста форми сільського господарства (вертикальні ферми тощо). У результаті цілком ймовірно, що можна буде говорити про новий синтетичний спосіб життя, в якому у випадку сприятливого розвитку подій будуть поєднуватися елементи як міського, так і сільського способу життя;

4) сільське господарство стане постачальником енергоресурсів, що трансформує структуру світового попиту на продукцію рослинництва. Це може призвести до зростання цін на продовольство (через конкуренцію між енергетичною та харчовою промисловістю за продукцію рослинництва). Однак перехід на виробництво аналогів тваринного білка з рослинної сировини, а також альтернативних джерел живого білка дозволить збільшити виробництво рослинних ресурсів.

Ці зміни демонструють як можливості, так і загрози цифрової трансформації (табл. 3.5). Важливим завданням при розробці стратегії цифрової трансформації агропромислового комплексу є збалансування цих можливостей та загроз.

Таблиця 3.5

Напрями цифрової трансформації агропромислового комплексу

Напрями цифрової трансформації	Загрози	Можливості
Подальша індустріалізація села	Зникнення села як самостійної соціально-економічної структури	Формування нової синтетичної соціально-економічної структури на основі розвитку специфічних міських форм сільського господарства
Трансформація галузевої структури АПК	Зникнення або скорочення низки галузей (тваринництво, кормовиробництво)	Поява нових галузей промисловості (виробництво аналогів тваринного білка, використання альтернативних джерел білка тощо). Зростання використання непродовольчих товарів сільськогосподарського виробництва (енергетика)
Перехід на нову модель організації бізнесу	Ризик домінування великих платформ та екосистем, що організовується провідними холдингами з подальшим витіснення дрібних виробників	Можливість об'єднання дрібних виробників у межах їх самоорганізованих екосистем. Можливість підвищити ефективність дрібних фермерських господарств шляхом їхньої інтеграції в зовнішні екосистеми
Зміни технологічних процесів в АПК	Використання продукції рослинництва для отримання енергії, що може призвести до зростання цін на продовольство	Зниження ролі тваринництва, що може призвести до збільшення виробництва рослинних ресурсів і поліпшення їх доступності для населення

Джерело: систематизовано автором

Розвиток агропромислового виробництва повинен враховувати ключові стратегії, пов'язані з інноваціями, які успішно розробляються та впроваджуються розвиненими країнами, а також оцінювати позитивний досвід і можливості його імплементації в Україні. Аналіз цифровізації агропромислового сектору країни довів, що невелика частка від загальної кількості виробників може впроваджувати технології на систематичній основі через високі ризики та збитковість. Основною проблемою впровадження

інновацій у діяльність сільськогосподарських підприємств є незрілість інституційного ринкового середовища і внутрішнього організаційного середовища підприємств до суттєвої трансформації, що торкнеться всіх функціональних сфер діяльності та потребуватиме значних витрат.

Спрямованість змін у місцевому виробництві пов'язано з позитивними і негативними ефектами від упровадження цифрових інноваційних технологій (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Ефекти й обмеження впровадження технологій
в агропромисловому виробництві

Назва	Зміст (приклад)	Переваги запровадження	Недоліки використання
Прецизійне (точне) землеробство	Використання сучасних технологій (дрони, GPS, сенсори) для точного управління сільськогосподарськими операціями (контроль вмісту азоту в ґрунті для точного внесення добрив)	– зменшення витрат на добрива та пестициди через точне внесення; – підвищення врожайності завдяки точному контролю за станом ґрунту і рослин; – екологічність – скорочення використання шкідливих речовин	– високі початкові витрати на обладнання; – необхідність технічного навчання працівників; – залежність від доступу до якісного інтернету в полі
Інтернет речей (IoT) у сільському господарстві	Використання сенсорів для збору даних у реальному часі (вологість ґрунту, температура, стан обладнання) (автоматизоване управління системами поливу)	– миттєвий доступ до інформації для прийняття обґрунтованих рішень; – економія ресурсів завдяки автоматизованому поливу та моніторингу; – зниження витрат через зменшення людського чинника	– ризики збоїв у роботі обладнання чи втрати даних; – значні витрати на встановлення систем та обслуговування; – потреба у кваліфікованому персоналі для налаштування й обслуговування
Big Data та аналітика	Аналіз великих обсягів даних (погодні умови, ринкові тренди, урожайність) для покращення процесів планування (прогноз врожайності на основі кліматичних даних)	– покращене прогнозування врожайності та управління ризиками; – оптимізація витрат через точний аналіз даних; – ефективне управління ланцюгами постачання	– потреба у складному програмному забезпеченні; – залежність від точності вихідних даних; – висока ціна послуг з обробки великих обсягів даних

Закінчення таблиці 3.6

Назва	Зміст (приклад)	Переваги запровадження	Недоліки використання
Роботизація й автоматизація	Використання роботів для виконання рутинних завдань: посадка, збирання врожаю, обробка ґрунту (автоматизовані трактори або роботи-збирачі)	– скорочення потреби в ручній праці; – висока точність виконання завдань; – можливість працювати у складних умовах (уночі, при негоді)	– високі інвестиції у закупівлю роботів; – технічне обслуговування і ремонт можуть бути вартісними; – можливість втрати робочих місць у традиційних галузях
Цифрові платформи та блокчейн	Використання платформ для автоматизації операцій і блокчейну для прозорості ланцюгів постачання (платформи для відстеження походження насіння, агропродукції)	– підвищення довіри завдяки прозорості виробничих процесів; – спрощення обліку та моніторингу постачань; – швидший обмін інформацією між учасниками ринку	– складність інтеграції нових систем у наявні процеси; – високі вимоги до інфраструктури; – ризики кібербезпеки (несанкціонований доступ до даних)
Агроінформаційні системи	Геоінформаційні системи і супутниковий моніторинг для аналізу стану полів, урожайності, ерозії ґрунтів тощо (супутникові дані для створення карт урожайності)	– детальна інформація про стан полів і потенційні проблеми; – полегшення планування сільськогосподарських робіт; – зменшення впливу людського чинника на прийняття рішень	– залежність від точності супутникових даних; – значні витрати на системи та їхню підтримку; – вразливість до погодних умов, що можуть спотворювати супутникові зображення

Джерело: складено автором

Цифрові технології в АПК надають можливість зробити галузь більш продуктивною, екологічною й адаптованою до змін клімату. Однак їхнє впровадження вимагає великих початкових витрат, розвитку інфраструктури та навчання персоналу. Державна підтримка і співпраця між усіма учасниками АПК можуть значно прискорити цифрову трансформацію.

Ефективність управління технологічною модернізацією АПК та сільського господарства на місцевому рівні залежить від платформних рішень, які є єдиною цифровою базою для збору, обробки і систематизації інформації про стан та тенденції розвитку виробництва, забезпечення взаємодії суб'єктів споживчого ринку, сільськогосподарського виробництва, органів влади та інших структур, пов'язаних із функціонуванням галузі.

Технологічна платформа у сфері АПК і сільського господарства – це комунікаційна платформа, яка забезпечує співпрацю на проєктній основі

суб'єктів галузі, суміжних видів економічної діяльності й органів влади. Ми пропонуємо впровадити модель хмарної екосистеми для агропромислових виробників на рівні регіону, що забезпечує інтеграцію цифрових технологій для оптимізації процесів агровиробництва, управління ресурсами та взаємодії між учасниками ринку. Ця екосистема охоплює кілька рівнів, які підтримують ефективність управління і надають доступ до сучасних інструментів через хмарні сервіси (рис. 3.7).

Хмарна модель дозволяє обмінюватися даними користувачів, віддалено працювати над спільними проєктами, вносити оперативні дані в єдині аналітичні системи. В агропромисловому виробництві ці дані можуть бути пов'язані з погодними умовами, підготовкою землі до посадки, кількістю внесених добрив і площею обробки тощо.

Упровадження платформних рішень у сфері АПК дозволить досягти таких результатів:

- підвищити інтерес агробізнесу до інноваційних розробок і технологій за рахунок доступності та комфорту користування послугами для вирішення практичних прикладних завдань;

- збільшити кількість інноваційних технологічних продуктів і рішень у сфері сільського господарства та розвинути потенціал високотехнологічної продукції;

- забезпечити підвищення конкурентоспроможності АПК у технічному, управлінському, продуктовому аспектах;

- підвищити ефективність державної і регіональної інноваційної та науково-технічної політики в аграрному секторі економіки.

Аналіз світового досвіду свідчить, що впровадження цифрових платформ здійснюється в різних видах економічної діяльності. На сьогодні у багатьох країнах світу вже є успішні приклади побудови екосистеми в агропромисловому секторі. Наприклад, у Бразилії використання блокчейн-технологій для контролю насіння й ідентифікації виробників покращило якість продукції, а також довіру громадськості до екосистеми.

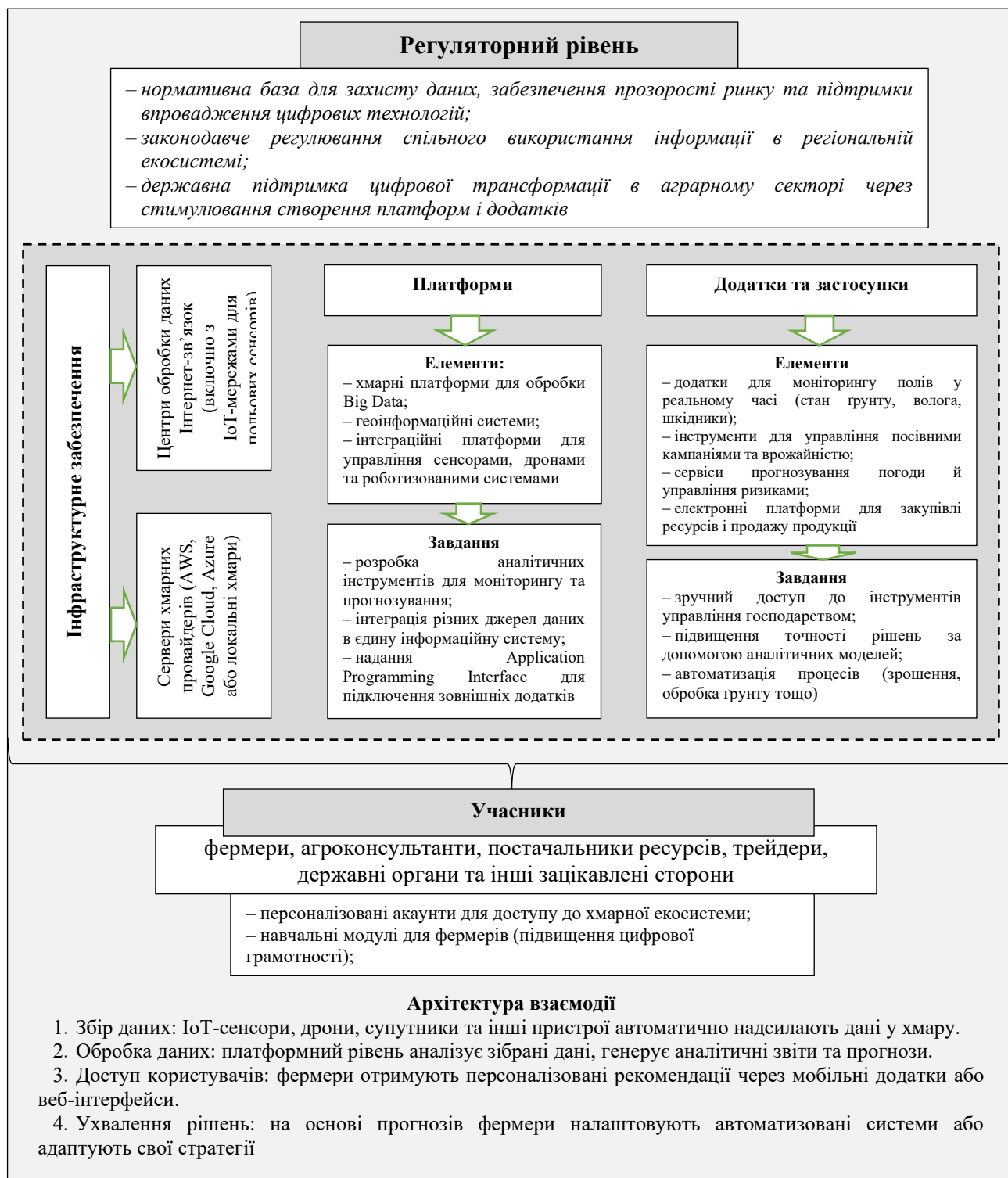

Рис. 3.7. Модель хмарної екосистеми для агропромислових виробників на рівні регіону

Джерело: запропоновано автором

Отже, цифрова трансформація в АПК не лише підвищить ефективність функціонування окремих підприємств, а й призведе до глибоких змін у моделі організації АПК. Ці зміни стануть джерелом важливих економічних і

соціальних перетворень. На нашу думку, на національному рівні з метою зміцнення експортного потенціалу аграрного сектору економіки має бути розроблено стратегію цифрової трансформації АПК, яка повинна враховувати такі аспекти:

- розроблення соціально-економічних і демографічних заходів, спрямованих на збереження постійного населення в районах сільськогосподарського виробництва;

- адаптація міського середовища до особливостей сільського господарства в умовах нового технологічного порядку. Зокрема, при організації нової міської забудови та при рекультивації старих промислових будівель необхідно планувати організацію вертикальних ферм. Це дозволить підвищити якість міського середовища і створити умови для забезпечення міського населення якісною сільськогосподарською продукцією;

- розвиток альтернативних галузей сільського господарства (виробництво аналогів тваринного білка з рослинної сировини, альтернативних джерел тваринного білка, енергії тощо), зокрема для експортних цілей;

- розроблення заходів щодо підтримки галузей і регіонів, що зазнають структурної трансформації АПК. Це дозволить цим галузям та регіонам відносно безболісно адаптуватися до ведення бізнесу в цифровому середовищі;

- формування нормативно-правової бази регулювання нових секторів АПК, нових моделей організації господарської діяльності (платформ та екосистем) і нової моделі міського середовища. Особлива увага має бути приділена розробці вимог до контролю за біобезпекою інноваційних галузей промисловості (зокрема, виробництва харчових продуктів з комах) та до якості нових продуктів харчування, а також торгівлі ними. З наукової точки зору необхідно розвивати товарознавство інноваційних видів продовольчих товарів (досі, наскільки ми можемо судити, таке завдання навіть не ставилося);

- інфраструктурна підтримка екосистем, спрямована на обслуговування потреб малого бізнесу. Через обмеженість ресурсів малому бізнесу буде складно самостійно розвивати екосистеми, а тому державі необхідно

створювати умови для запуску таких екосистем і платформ (зокрема, можливо, на основі державно-приватного партнерства).

Висновки до третього розділу

Третій розділ дисертаційного дослідження присвячено розробці концептуальних підходів до реалізації проєктів імпортозаміщення в агропродовольчому секторі України, визначенню перспектив розвитку кліматично орієнтованого імпортозаміщення для досягнення глобальної продовольчої безпеки та впровадженню цифровізації в агропродовольчому секторі України як чинника зміцнення його експортного потенціалу. Основні результати дослідження зводяться до такого:

1. Визначено, що політика імпортозаміщення є ключовим інструментом для розвитку національної економіки та забезпечення продовольчої безпеки. Україна є однією з провідних аграрних держав світу, і розвиток її власного виробництва в стратегічно важливих галузях дозволяє зменшити відтік валютних коштів, створити робочі місця та сприяти сталому економічному розвитку. Це має особливе значення в умовах геополітичної нестабільності й економічних викликів. Формування стратегічних пріоритетів імпортозаміщення забезпечить стабільність продовольчого ринку та розвиток внутрішнього потенціалу.

Розроблено концептуальний підхід до визначення пріоритетних імпортозамінних проєктів в агропродовольчому секторі, включно з обґрунтованим вибором імпортозамінних видів діяльності та виробництв, оцінкою потенціалу імпортозаміщення, моніторингом перебігу виконання імпортозамінного проєкту й оцінкою його ефективності. Запропоновано здійснювати відбір імпортозамінних видів діяльності на основі розрахунку низки показників, серед яких: рівень самозабезпечення в пропозиції

продовольчих товарів, рівень самозабезпечення в нормативному споживанні й економічна доступність.

Опрацьовано систему ключових показників ефективності для імпортозаміщуючих виробництв в агропромисловому комплексі України, які дозволяють оцінити результативність, ефективність і стійкість діяльності вітчизняних виробників у процесі заміщення імпортової агропродовольчої продукції та спрямовані на вимірювання економічного, соціального, технологічного, екологічного і ринкового впливу реалізації імпортозаміщуючих стратегій, ураховуючи специфіку національного агропромислового сектору. Запропоновані концептуальні підходи, засновані на системному аналізі та інноваційних рішеннях, сприятимуть досягненню економічної стійкості і створенню сприятливих умов для розвитку внутрішнього ринку. Це, у свою чергу, дозволить не лише знизити залежність від імпорту, а й підвищити конкурентоспроможність України на глобальному продовольчому рівні.

2. Відзначено, що у сучасних умовах глобальних змін клімату та економічної нестабільності кліматично орієнтоване імпортозаміщення стає ключовим інструментом забезпечення продовольчої безпеки України. Ця стратегія передбачає впровадження екологічно сталих агротехнологій, адаптацію сільського господарства до кліматичних викликів, розвиток переробних потужностей та відновлення зруйнованих війною земель. Такий підхід спрямовано на зменшення залежності від імпорту і стимулювання внутрішнього виробництва, що дозволяє створювати додаткові робочі місця та сприяти економічному відновленню країни. Водночас урахування сприятливих аспектів змін клімату, таких як розширення теплових ресурсів, надає змогу збільшити продуктивність і різноманіття вирощуваних культур. Реалізація Дорожньої карти розвитку кліматично орієнтованого імпортозаміщення узгоджується зі стратегічними цілями сталого розвитку та міжнародними екологічними ініціативами. Цей комплексний підхід сприятиме підвищенню конкурентоспроможності аграрного сектору України на світових ринках та інтеграції до європейських стандартів. Отже, кліматично орієнтоване

імпортозаміщення є важливою складовою стратегії забезпечення стійкості агросектору в умовах сучасних викликів.

Запропоновано створити Міжвідомчий центр розвитку кліматично орієнтованого імпортозаміщення в агропромисловому комплексі, який сприятиме адаптації аграрного сектору до кліматичних змін і зміцненню продовольчої безпеки. Основними завданнями Центру є акумуляція та систематизація даних для формування єдиного інформаційного простору, створення реєстру імпортозаміщення, комплексний аналіз впливу клімату на аграрні процеси, розробка ефективних механізмів управління ризиками, стратегій адаптації, а також прогнозування і моделювання сценаріїв для сталого розвитку аграрного виробництва. Міжвідомчий центр може стати ключовою платформою для консолідації зусиль держави, наукових установ і бізнесу у вирішенні кліматичних викликів, забезпечуючи інтегровані підходи до впровадження інновацій та стійкого розвитку агропромислового комплексу.

Запропоновано створення і функціонування Державного реєстру імпортозаміщення та кооперації, що спеціалізуватиметься на потребах продовольчої безпеки України. Використання аналогічного досвіду з реєстрами у стратегічних галузях промисловості дозволить розробити унікальний інструмент, орієнтований на агропромисловий сектор. Реєстр стане ключовою платформою для оптимізації імпортозаміщення, сприяння кооперації між виробниками та користувачами агропромислової продукції, поставки якої потребують відновлення чи заміщення.

3. Визначено, що цифрова трансформація агропромислового комплексу є ключовим чинником його модернізації та підвищення ефективності в умовах глобальних викликів. Аналіз літератури та світового досвіду свідчить, що цифрові технології значно розширюють можливості для оптимізації виробничих процесів, управління ресурсами, прогнозування ризиків і розвитку нових галузей сільськогосподарського виробництва. Упровадження цифрових інструментів, таких як Big Data, IoT, штучний інтелект і блокчейн, сприяє

підвищенню продуктивності й якості продукції, зниженню витрат і покращенню екологічної стійкості.

Доведено, що одним з основних викликів цифровізації є нерівномірність її впровадження через високі витрати на обладнання, брак кваліфікованих кадрів і слабку інфраструктурну базу, особливо в сільській місцевості. Для подолання цих обмежень важливо розвивати інституційну підтримку, створювати умови для інтеграції цифрових технологій на рівні регіонів та розробляти стратегічні програми. Такі ініціативи можуть базуватися на платформних рішеннях, які забезпечують зручний доступ до інструментів управління виробництвом і сприяють інтеграції всіх учасників ринку в єдину екосистему.

Також цифрова трансформація породжує нові виклики, зокрема ризики депопуляції сіл, скорочення робочих місць у традиційних галузях, посилення монополізації ринків і конкуренції за ресурси між продовольчою й енергетичною галузями. Зміни в структурі агропромислового комплексу передбачають поступову заміну тваринництва альтернативними джерелами білка, такими як рослинна сировина або продукти, отримані з комах, що відкриває нові можливості для диверсифікації виробництва та зменшення негативного впливу на довкілля. У цьому контексті важливо забезпечити баланс між можливостями і загрозами цифрової трансформації. Основними завданнями мають стати розвиток нормативно-правової бази для регулювання інноваційних галузей, створення інфраструктури для підтримки малого бізнесу, стимулювання співпраці через цифрові платформи й екосистеми, а також адаптація соціально-економічних умов до нових реалій. Це дозволить забезпечити сталий розвиток агропромислового комплексу та зміцнити його експортний потенціал.

Загалом цифрова трансформація є не лише викликом, а й можливістю для аграрного сектору. Ефективна імплементація цифрових технологій здатна не лише підвищити конкурентоспроможність окремих підприємств, а й створити нову модель організації АПК, що відповідає вимогам сучасної глобальної

економіки. Отже, Україна має всі шанси стати лідером у впровадженні інноваційних рішень у сільському господарстві, якщо зосередить зусилля на підтримці цифровізації, розвитку інфраструктури та інтеграції до міжнародних ринків.

Основні наукові результати розділу опубліковано в працях [12; 13; 14].

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні виконано теоретичне узагальнення та запропоновано авторське вирішення актуального наукового завдання, яке полягає у формулюванні науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення державного управління розвитком імпортозаміщення в системі забезпечення продовольчої безпеки України. Сформульовані автором висновки і пропозиції, спрямовано на вирішення окресленого завдання, основні з яких зводяться до такого:

1. Аналіз наукової літератури та відкритих джерел дозволив визначити, що імпортозаміщення – це сукупність методів та інструментів державної політики, спрямованих на скорочення залежності від імпорту через розвиток власного виробництва товарів і послуг, які раніше ввозилися з-за кордону. Основна мета цієї стратегії – підтримка національної економіки, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників і зменшення впливу зовнішніх економічних ризиків. Запропоновано авторське визначення дефініції «державне управління імпортозаміщенням у системі забезпечення продовольчої безпеки» як сукупності методів, інструментів і засобів впливу, які реалізуються органами державної влади для зменшення залежності країни від імпортованих продуктів харчування шляхом стимулювання внутрішнього виробництва, підтримки національних аграрних виробників та формування самодостатності в забезпеченні продовольством для забезпечення продовольчої безпеки. Таке управління спрямовано на досягнення продовольчої незалежності держави, зменшення ризиків, пов'язаних із зовнішніми економічними та політичними чинниками, і забезпечення економічної стабільності та соціального добробуту завдяки розвитку локального аграрного сектору.

2. Встановлено, що ефективна політика імпортозаміщення має враховувати не лише зменшення залежності від імпорту, а й інтеграцію у глобальну економіку. Жорсткий протекціонізм та економічна ізоляція можуть

негативно вплинути на довгостроковий розвиток, адже сучасна економіка вимагає відкритості, співпраці і технологічного обміну. Успішні країни поєднують імпортозаміщення з експортною орієнтацією, забезпечуючи баланс між внутрішнім розвитком і зовнішньоекономічною діяльністю. Протекціонізм залишається дієвим інструментом захисту національних інтересів, зокрема через митні тарифи, квоти чи технічні бар'єри, особливо в умовах криз та зростаючої конкуренції. Однак надмірне обмеження зовнішніх ринків може спричинити ізоляцію і зниження стратегічних перспектив.

Четверта промислова революція створює нові можливості для імпортозаміщення. Інноваційні технології, як-от роботизація, 3D-друк і штучний інтелект, сприяють створенню конкурентоспроможної продукції з високою доданою вартістю. Вони також підтримують повернення виробництва до національних кордонів (решоринг), зменшуючи залежність від глобальних ланцюгів постачання. У США та ЄС активно впроваджують програми, що підтримують імпортозаміщення, створюючи нові робочі місця та зміцнюючи економічну незалежність. Для країн, що розвиваються, ключовими викликами є структурна відсталість і низький рівень технологічного розвитку. Політика імпортозаміщення в таких умовах має стимулювати інновації, розвивати людський капітал та орієнтуватися на експортний потенціал.

Неопротекціонізм, що зосереджений на захисті споживачів та якості ринку, стає важливим елементом сучасної політики. В агропродовольчому секторі він передбачає інноваційні підходи, такі як підтримка локального виробництва і стратегічно важливих галузей. Для України імпортозаміщення в цій сфері є важливим інструментом економічної стійкості, особливо в умовах війни, коли залежність від імпорту загрожує стабільності. Високий рівень продовольчої самодостатності України відкриває перспективи для розвитку експорту.

3. Систематизація зарубіжного досвіду імпортозаміщення у продовольчій безпеці свідчить, що підходи залежать від економічних умов, ресурсів і державних пріоритетів. Розвинені країни, як-от США, Німеччина, Японія та

Великобританія, ефективно поєднують імпорт з експортом продукції з високою доданою вартістю, балансуючи між внутрішнім розвитком і міжнародною торгівлею. Водночас країни з нижчим рівнем ВВП, такі як Індія чи держави Африки, стикаються з викликами через брак інфраструктури, технологій та інвестицій.

Самозабезпечення продовольством є спільною метою багатьох країн. Важливими засобами її досягнення є модернізація аграрного сектору, технологічний розвиток, нові методи переробки і зберігання продукції. Наприклад, в Японії популярними є вертикальні ферми, а Сінгапур зосереджується на інноваціях в агропромисловості. Хоча імпортозаміщення сприяє зміцненню економіки та створенню робочих місць, надмірний протекціонізм може обмежити ринковий розвиток і погіршити економічну ситуацію. Серед глобальних загроз продовольчій безпеці виокремлюються зростання населення, зміни клімату, деградація земель, зниження біорізноманіття й економічна нерівність. Їх подолання вимагає інтеграції екологічних ініціатив, технологій і підтримки малого та середнього бізнесу.

Україні слід урахувати цей досвід, модернізуючи агропромисловий комплекс, упроваджуючи інновації і розвиваючи експортний потенціал. Це забезпечить продовольчу безпеку й економічну стійкість. Водночас необхідно уникати крайнощів протекціонізму, акцентуючи увагу на конкурентоспроможності національної продукції. Успішність імпортозаміщення залежить від зваженої державної політики, інвестицій у локальне виробництво та раціонального використання міжнародної торгівлі.

4. Російська агресія серйозно вплинула на агропромислове виробництво України, спричинивши значні втрати в сфері продовольчої безпеки як в Україні, так і в усьому світі. Через війну Україна втратила свою позицію серед провідних експортерів агропродукції, зокрема зернових та олійних культур, що негативно позначилось на глобальній продовольчій безпеці. Незважаючи на труднощі, аграрний сектор України продовжує демонструвати стійкість, зберігаючи високі показники врожайності та перевищуючи внутрішні потреби

за основними культурами. Однак економічна доступність продуктів залишається серйозною проблемою через зростання собівартості, руйнування інфраструктури і зниження обсягів експорту. Оцінені втрати аграрного сектору на кінець 2023 року становлять 10,3 мільярда доларів, що вимагає значних інвестицій для відновлення галузі. Відновлення аграрного сектору потребує інвестицій в розмірі понад 56 мільярдів доларів упродовж наступного десятиліття.. Уряд України активно впроваджує: програми підтримки аграріїв, зокрема через доступне кредитування і гранти для розвитку садівництва та інших стратегічних галузей; програму «Доступні кредити 5-7-9 %», що допомагає малим і середнім господарствам оновлювати техніку та розширювати конкурентоспроможне виробництво. Загалом, попри значні втрати, аграрний сектор України має потенціал для відновлення і повернення на провідні позиції на світовому ринку завдяки підтримці держави та міжнародним зусиллям.

5. Оцінка імпортозалежності агропродовольчого сектора України та її впливу на продовольчу безпеку свідчить про важливість стратегічного підходу до формування політики імпортозаміщення і стимулювання експорту. Аналіз товарної структури торгівлі між Україною та ЄС виявляє значний потенціал для посилення позицій української продукції, зокрема у сегментах, які демонструють стабільний або зростаючий попит. Крім того, збільшення попиту на екологічно чисті та стійкі продукти підкреслює необхідність розширення органічного виробництва в Україні.

Україна залишається одним із ключових постачальників агропродовольчої продукції до ЄС, займаючи значну частку у загальному імпорті цієї категорії товарів. Торговельний баланс між Україною та ЄС у сфері сільськогосподарської продукції демонструє перевагу імпорту з України, що свідчить про стратегічну важливість збереження і посилення цих позицій. Водночас збільшення експорту з ЄС до України підкреслює необхідність гармонізації українських стандартів з європейськими та підвищення якості продукції, що відповідає вимогам споживачів.

Отже, імпортозалежність агропродовольчого сектора України може бути знижена за рахунок ефективного використання потенціалу агропромислового комплексу, упровадження сучасних технологій і розширення експортних можливостей. Особлива увага має бути приділена розвитку переробки зернових культур, виробництва готових харчових продуктів та органічної продукції, що відповідає сучасним тенденціям екологічності і сталого розвитку. Гармонізація стандартів із вимогами ЄС, розвиток виробництва продукції з високою доданою вартістю й акцент на екологічність є ключовими чинниками підвищення продовольчої безпеки України та зміцнення її позицій на міжнародних ринках.

6. Установлено, що інституційне забезпечення управління імпортозаміщенням у системі продовольчої безпеки України є складною системою організаційних, правових та адміністративних механізмів, спрямованих на заміщення імпортованої агропродукції вітчизняними аналогами. Це забезпечує інтеграцію зусиль державних органів, наукових установ, аграрного бізнесу і громадських організацій для формування сприятливого середовища розвитку національного виробництва. Державне управління здійснюється на стратегічному рівні, де визначаються пріоритети аграрної політики, та на тактичному рівні, який забезпечує реалізацію конкретних механізмів. Таке розмежування дозволяє поєднувати довгострокове планування із швидкою реакцією на змінні економічні й екологічні умови, сприяючи зменшенню залежності від імпорту та зміцненню продовольчої автономії. На сьогодні існує базове нормативно-правове забезпечення, яке регулює діяльність аграрного сектору в контексті продовольчої безпеки, однак воно потребує вдосконалення для врахування кліматичних викликів, стимулювання адаптаційних заходів і підтримки інновацій у сфері імпортозаміщення. Однак, для ефективного функціонування цієї системи потрібен комплексний підхід, що охоплює координацію між державними органами, розробку відповідної нормативно-правової бази та залучення науки, бізнесу і громадськості. Важливим елементом є інтеграція адаптації аграрного сектору до змін клімату, розвиток інфраструктури, стимулювання інновацій та

підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Створення чіткої інституційної структури і відповідної законодавчої підтримки забезпечить стабільну продовольчу безпеку, сталий розвиток аграрного сектору, зміцнення економічної безпеки та продовольчої автономії країни.

7. Доведено, що політика імпортозаміщення є важливим інструментом розвитку національної економіки і забезпечення продовольчої безпеки. Як провідна аграрна держава, Україна має значний потенціал для зміцнення внутрішнього виробництва, що сприяє зменшенню валютних витрат, створенню робочих місць та сталому економічному зростанню. Це особливо актуально в умовах геополітичної нестабільності. Визначення стратегічних пріоритетів імпортозаміщення забезпечить стабільність продовольчого ринку і розвиток внутрішніх ресурсів.

Розроблено концептуальний підхід до визначення пріоритетних імпортозамінних проєктів в агропродовольчому секторі, включно з обґрунтованим вибором імпортозамінних видів діяльності та виробництв, оцінкою потенціалу імпортозаміщення, моніторингом перебігу виконання імпортозамінного проєкту й оцінкою його ефективності. Для відбору видів діяльності запропоновано використовувати показники рівня самозабезпечення продовольством, відповідності нормативам споживання й економічної доступності. Сформовано систему ключових показників ефективності для імпортозаміщуючих виробництв, яка оцінює економічний, соціальний, технологічний, екологічний та ринковий вплив. Запропоновані концепції базуються на системному аналізі й інноваційних рішеннях, спрямованих на економічну стійкість і розвиток внутрішнього ринку. Це дозволяє не лише зменшити залежність від імпорту, а й підвищити глобальну конкурентоспроможність України.

8. Установлено, що у сучасних умовах кліматично орієнтоване імпортозаміщення – це стратегія розвитку національної економіки, спрямована на зменшення залежності від імпорту сільськогосподарської продукції та продовольства шляхом упровадження екологічно сталих технологій і практик,

які враховують кліматичні виклики та сприяють забезпеченню продовольчої безпеки країни. Концепція кліматично орієнтованого імпортозаміщення охоплює розвиток локального виробництва, адаптацію аграрного сектору до змін клімату, зниження вуглецевого сліду у виробничих процесах, а також стимулювання інновацій у сфері переробки та зберігання продукції для гарантування доступності, якості й екологічної безпечності продуктів харчування для населення.

Для реалізації цієї стратегії запропоновано концептуальні основи Дорожньої карти розвитку кліматично орієнтованого імпортозаміщення для забезпечення продовольчої безпеки в Україні до 2027 року. Унікальність підходу полягає в інтеграції заходів з адаптації до кліматичних змін із ключовими національними стратегіями, що забезпечує синергію між державними ініціативами та сприяє ефективному використанню національних ресурсів. Зокрема, передбачається створення Міжвідомчого центру розвитку кліматично орієнтованого імпортозаміщення в агропромисловому комплексі і Державного реєстру імпортозаміщення та кооперації. Центр займатиметься систематизацією даних, аналізом кліматичних ризиків, розробкою адаптаційних стратегій й інтеграцією зусиль держави, бізнесу та науки. Реєстр стане платформою для оптимізації процесів імпортозаміщення, сприяючи кооперації між виробниками і користувачами агропродукції. Застосування цих інструментів сприятиме створенню конкурентоспроможної та стійкої агропромислової системи, здатної забезпечувати продовольчу безпеку на національному і міжнародному рівнях.

9. Цифрова трансформація агропромислового комплексу є ключовим чинником модернізації та підвищення ефективності в умовах глобальних викликів. Використання цифрових технологій, таких як Big Data, IoT, штучний інтелект і блокчейн, відкриває можливості для оптимізації виробництва, управління ресурсами, прогнозування ризиків та підвищення екологічної стійкості. Це сприяє зростанню продуктивності, якості продукції і зниженню витрат. Основними перешкодами цифровізації залишаються високі витрати на

обладнання, брак кваліфікованих кадрів і слабка інфраструктура, особливо в сільській місцевості. Для їх подолання важливо створювати інституційну підтримку, стратегічні програми впровадження технологій та інтегрувати учасників ринку в єдину цифрову екосистему.

Разом із можливостями цифровізація породжує нові виклики: депопуляцію сіл, скорочення робочих місць у традиційних галузях, монополізацію ринків і конкуренцію за ресурси. Перспективними напрямками трансформації є заміна тваринництва альтернативними джерелами білка, такими як рослинна сировина або продукти з комах, що зменшує екологічний вплив та сприяє диверсифікації виробництва. Для сталого розвитку АПК необхідно збалансувати можливості і ризики цифровізації. При цьому основними завданнями є: розвиток нормативно-правової бази для інноваційних галузей; створення інфраструктури для малого бізнесу; стимулювання співпраці через цифрові платформи; адаптація соціально-економічних умов до нових реалій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 44,8 мільярдів гривень отримали 8,5 тисяч агрогосподарств цього річ за програмою «Доступні кредити 5-7-9». URL: <https://minagro.gov.ua/news/448-miliardiv-hryven-otrymaly-85-tysiach-ahrohogospodarstv-tsohorich-za-prohramoiu-dostupni-kredyty-5-7-9>
2. Адміністративне право України / за заг. ред. д. ю. н., проф. Т.О. Коломоєць. URL: <http://radnuk.info/pidrychnuku/admin-pravo/41-kolomoets/524-4-.html>
3. Босак О.З. Публічне управління як нова модель управління у державному секторі. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10bozuds.pdf>
4. Валовий внутрішній продукт (у поточних цінах, млн грн). URL: https://www.ukrstat.gov.ua/imf/arhiv/nr/nr_pot_u.htm
5. Васільєва Л.М., Бондарчук Н.В., Міньковська А.В. Стратегічне управління інноваційним розвитком аграрного підприємства для забезпечення його фінансово-економічної безпеки. *Підприємництво та інновації*. Випуск 23. 2022. С. 37-42.
6. Вплив війни на прибутковість сільськогосподарського виробництва», проведене Міністерством аграрної політики та продовольства України за підтримки Глобального фонду зі зменшення ризиків катастроф і відновлення (GFDRR), який адмініструється Світовим банком, та у співпраці з Українським клубом аграрного бізнесу (УКАБ). URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/viyni-na-pributkovistsilskogospodarskogo-virobnitstvavipusk-2.pdf>
7. Вплив війни рф проти України на стан глобальної продовольчої безпеки. *Ukraine Invest. Your Investment Matters* URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/uk/news/19-04-22/>
8. Вплив кліматичних змін на сільське господарство та продовольчу безпеку країни потребує впровадження адаптаційних заходів на різних рівнях – від національного до місцевого/ URL: <https://mepr.gov.ua/vplyv-klimatychnyh->

zmin-na-silske-gospodarstvo-ta-prodovolchu-bezpeku-krayiny-potrebuye-vprovadzhennya-adaptatsijnyh-zahodiv-na-riznyh-rivnyah-vid-natsionalnogo-domistsevogo/?utm_source=chatgpt.com

9. Гавриляк А.С., Стеців І.С., Маслак Т.О., Подра О.П., Гнилянська Л.Й., Сай Л.П., Завербний А.С., Маслак О.О. Держава, галузі, підприємства, бізнес: реалії і тенденції економічного, інформаційного та технічного розвитку: колективна монографія. Дніпро: Пороги, 2020. 456 с.

10. Гамалій С. В. Вплив політики імпортозаміщення на рівень продовольчої безпеки України. *Сучасні аспекти реформування системи публічного управління в умовах воєнного часу*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Переяслав, 27 жовтня 2023 р.) / Університет Григорія Сковороди в Переяславі. Переяслав, 2023. С. 45–47.

11. Гамалій С. В. Зарубіжний досвід використання політики імпортозаміщення в продовольчому секторі. *Публічне управління та адміністрування в Україні: євроінтеграційний поступ*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю (м. Івано-Франківськ, 31 травня 2024 р.) / Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Івано-Франківськ, 2024. С. 333–336.

12. Гамалій С. В. Кліматично орієнтоване імпортозаміщення: шлях до зміцнення продовольчої безпеки в умовах глобальних викликів. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 1(41). С. 36–47.

13. Гамалій С. В. Концептуальні підходи до реалізації проєктів імпортозаміщення в агропродовольчому секторі України. *Суспільство та національні інтереси*: електрон. наук. журн. 2025. № 1(9). С. 379–391.

14. Гамалій С. В. Цифрова трансформація агропродовольчого сектора України як фактор зміцнення його експортного потенціалу. *Наукові перспективи (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»)*. 2024. № 11(53). С. 126–139.

15. Гамалій С. В., Довгань В. І. Зарубіжний досвід використання політики імпортозаміщення в системі забезпечення продовольчої безпеки. *Успіхи і досягнення у науці (Серія «Право», Серія «Освіта», Серія «Управління та адміністрування», Серія «Соціальні та поведінкові науки»)*. 2024. № 10(10). С. 390–402.

16. Гамалій С. В., Довгань В. І. Інструменти державної підтримки рещорингу. *Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 21–22 січня 2022 р.) / Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. Хмельницький, 2022. С. 44–48.

17. Гамалій С. В., Довгань В. І. Нормативно-правове регулювання продовольчої безпеки України в умовах воєнного стану. *Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 21 листопада 2024 р.) / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2024. С. 859-862.

18. Глубіш, Л.Я. Економічні важелі механізму державного регулювання виробничої складової продовольчої безпеки. *Економічний форум*. 2013. №3. С. 9-18. URL: <http://surl.li/pdbnx>

19. Головка К., Левченко С., Дубинський О. Суб'єкти державного управління: реформування концепції в Україні. *Baltic Journal of Economic Studies*. №6. С. 35-41. 2020. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-1-35-41>

20. «Голос фермера»: 77 % українських агровиробників відчують значний вплив зміни клімату на їхні господарства. *Пропозиція - Головний журнал з питань агробізнесу*. URL: <https://propozitsiya.com/ua/golos-fermera-77-ukrayinskyh-agrovyrobnykiv-vidchuvayut-znachnyy-vplyv-zminy-klimatu-na-yihni>

21. Гранти на сади та теплиці. URL: https://public.tableau.com/app/profile/fsuw/viz/_16687835152330/Dashboard1

22. Далі буде гірше: вчені NASA розповіли про посилення стихійних лих через глобальне потепління. URL: <https://zn.ua/ukr/technologies/dali-bude-hirshe-vcheni-nasa-rozpovili-pro-posilennja-stikhijnikh-likh-cherez-hlobalnepoteplinnja.html>

23. Деякі питання надання грантів бізнесу: Постанова КМУ від 20.06.2022р. № 738 . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-%D0%BF#n200>

24. Дідок Ю. В. Особливості системи контролю і моніторингу безпечності та якості продовольчої продукції в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2016. №3. С. 101-106. URL: <http://surl.li/sifed>

25. Дудар Т. Проблеми забезпечення якості сільськогосподарської продукції та продовольства у системі агробізнесу. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2014. Вип. 3. С. 37-48. <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/4703>

26. Жнива-2023: В Україні намолочено 79,2 млн т нового врожаю / Міністерство аграрної політики та продовольства України. 2023. 29 груд. URL: <https://minagro.gov.ua/news/zhniva-2023-v-ukrayini-namolocheno792-mln-tonn-novogo-vrozhayu>

27. За 2024 рік грантову допомогу на розвиток садів та теплиць отримали 111 агровиробників на суму 477,2 млн грн. URL: <https://ck-oda.gov.ua/novyny-cherkaskoyi-oblasti/za-2024-rik-grantovu-dopomogu-na-rozvitok-sadiv-ta-teplic-otrimali-111-agrovirobnikiv-na-sumu-4772-mln-grn/>

28. Закон про продовольчу безпеку в умовах воєнного стану : роз'яснення щодо застосування. Офіційний веб-сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. 08.04.2022. URL: <https://minagro.gov.ua/news/zakonpro-prodovolchu-bezpeku-v-umovah-voyennogo-stanu-rozjasnennya-shchodo-zastosuvannya>.

29. Залізнюк В. Ефективність державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки. *Наукове видання. Наукові перспективи*. 2021. №3 (9) С. 69-75. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/176>

30. Залізнюк В. П. Механізми забезпечення продовольчої безпеки: досвід для України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. №7. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1250>
31. Зеленська О.О. Система продовольчої безпеки: сутність та ієрархічні рівні. *Вісник ЖДТУ*. 2012. № 1 (59). С.108-112
32. Зима І. Я. Теоретичні підходи до визначення та формування механізмів державного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 15. С. 85–89. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6777&i=12>
33. Зміна клімату та сільське господарство в Україні: що варто знати фермерам? URL: <https://climateadapt.enefcities.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/zmina-klimatu-ta-silske-gospodarstvo-v-ukrayini.pdf>
34. Зовнішня торгівля України за розрізом галузей: 2021, 2022, 2023. URL: <https://me.gov.ua/view/7f0fc92e-3531-4aa8-be10-90c2c35168c5>
35. Зубар І. В., Онищук Ю. В. Стратегія продовольчої безпеки в умовах війни. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2023. № 2(37). С. 78-82. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/5898>
36. Івченко В. М., Зірнзак О. С., Солошонок А. Л., Полонська О. М. Інформаційний бюлетень щодо моніторингу цін на основні продукти харчової та переробної промисловості на продуктових ринках України станом на 11 липня 2023 року. К.: НДІ «Укراгропромпродуктивність», 2023. 18 с.
37. Імпорт органічної агропродовольчої продукції до ЄС: Аналітичний огляд. Ключові досягнення 2023. URL: https://organicinfo.ua/wp-content/uploads/2023/08/eu-organic-imports-brief-2022_ua.pdf
38. Клименко Н. Забезпечення продовольчої та екологічної безпеки на деокупованих територіях в умовах післявоєнного відновлення. *Вісник Хмельницького національного університету* 2023, № 4. С. 379-383. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2024/02/320-56.pdf>
39. Климчук О.В. Продовольча безпека України в контексті ведення воєнних дій. *Наукові перспективи*. 2024. № 11(53) С. 216-222. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-11\(53\)-216-222](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-11(53)-216-222)

40. Коваленко О., Бокій О. Засоби підтримки населення України для забезпечення продовольчої безпеки в умовах сучасних викликів. *Вісник аграрної науки*. 2023. №101(11), С. 77-86.
https://www.agrovisnyk.com/index.php/agrovisnyk/article/view/2023_11_10
41. Круглов В. Державна політика розвитку «зеленої» економіки в Україні: тенденції та проблеми. *Науковий вісник: Державне управління*. 2023. №2(14). С 259-278. URL: <https://nvdu.undicz.org.ua/index.php/nvdu/article/view/330>
42. Крушельницька Т., Ралдугін Є. Деякі аспекти моніторингу діяльності органів державної влади щодо співпраці з інститутами громадянського суспільства в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2009. 1. С. 245-257.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2009_1_33
43. Куйбіда В. С., Білинська М. М., Петроє О. М. 2018. Публічне управління : *термінол. слов.* Київ : НАДУ. 224 с. URL: https://www.dut.edu.ua/uploads/1_888_37081450.pdf.
44. Курман Т. В. Агробізнес та продовольча безпека: загрози та проблеми правового забезпечення в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. №3. С.122-126. URL:<http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/264923>(дата звернення: 3.12.2022)
45. Лазор О.Д. Імпортозалежність вітчизняного агропромислового виробництва в сучасних умовах. *Успіхи і досягнення у науці*. Серія «Управління та адміністрування». 2024. № 9(9) (2024):С. 620-626. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-9\(9\)-620-626](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-9(9)-620-626)
46. Лазор О.Д., Климчук О.В. Стратегічні пріоритети державної політики імпортозаміщення в агропродовольчому секторі. *Суспільство та національні інтереси. СЕРІЯ «Публічне управління та адміністрування»*. № 8(8) (2024). С. 687-693 DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-8\(8\)-687-693](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-8(8)-687-693).
47. Лазор О.Д., Яременко О.І. Державна політика імпортозаміщення в аграрному виробництві. *Успіхи і досягнення у науці*. Серія «Управління та

адміністрування». 2024. № 8(8) (2024):С. 410-419. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-8\(8\)-410-419](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-8(8)-410-419)

48. Лозинська Т. М. Методи державного регулювання продовольчого ринку України. Державне будівництво. 2007. №1(1). URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/DeBu_2007_1\(1\) 17.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/DeBu_2007_1(1) 17.pdf)

49. Майстро С.В. Оцінка результативності державної політики розвитку агропродовольчої сфери в контексті створення зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом. *Вісник Національного університету цивільного захисту України : зб. наук. пр. Х. : Вид-во НУЦЗУ, 2019. Вип. 1 (10). С. 217 – 226.*

50. Макроекономічні показники. Сільське господарство. URL: https://bank.gov.ua/files/macro/Agric_y.xlsx

51. Малиновський В.Я. Державне управління: Навчальний посібник. 3-тє вид. переробл. та допов. К. : Атіка, 2009. 608 с.

52. Масюк О.П., Заїка О.В. Публічне управління продовольчою безпекою в Україні під час війни. *Вісник Херсонського національного технічного університету. 2022. №4(83). С. 165-171. URI: https://journals.kntu.kherson.ua/index.php/visnyk_kntu/article/view/28(дата звернення: 3.12.2022)*

53. Міненко М.А. Трансформація системи державного управління в сучасні моделі регулювання суспільства. *Державне управління: удосконалення та розвиток. Електронне фахове видання. 2016. №6 URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=581*

54. Молочно-товарні ферми вийшли на довоєнні рівні виробництва молока в 2023 році. АВМ. 2024. 16 січ. URL: <https://avm-ua.org/uk/post/molocno-tovarni-fermi-vijsli-na-dovoenni-rivni-virobnictva-moloka-v-2023-roci>

55. Національний кадастр антропогенних викидів із джерел та абсорбції поглиначами парникових газів 2023 року подання. URL: <https://bit.ly/3PTG29F>

56. Нейтер Р., Зоря С., Муляр О. Збитки, втрати та потреби сільського господарства через повномасштабне вторгнення. Центр досліджень продовольства та землекористування Київської школи економіки, 2024 URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/02/RDNA3_ukr.pdf?utm_source=chatgpt.com

57. Нова аграрна політика. URL: <http://www.vin.gov.ua/images/doc/vin/Dep-APK-2022/Prezentatsia.pdf>

58. Овочі «борщового набору» в Україні: дефіциту не очікується, проте імпорт можливий. Kurkul. 2023. 6 груд. URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/1523-ovochi-borschovogo-naboru-v-ukrayini-defitsitu-ne-ochikuyetsyaprote-import-mojliviу>

59. Ольховська А.М., Білоусов Є. Нормативно-правове забезпечення продовольчої безпеки в умовах правового режиму воєнного стану (постановка проблеми). *Право та інновації*/ 2023/ (2 (38), 27–34. URL:[https://doi.org/10.37772/2518-1718-2022-2\(38\)-3](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2022-2(38)-3)

60. Особливості функціонування сільського господарства в умовах кліматичних змін. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/osoblyvosti-funktsionuvannya-silskoho-hospodarstva-v-umovakh-klimatychnykh>

61. Павловська І. Світовий досвід управління ризиками продовольчої безпеки: аналіз та перспективи впровадження в Україні в повоєнний час. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Економіка*. 2023. №15(30). URL:[https://doi.org/10.33296/2707-0654-15\(30\)-02](https://doi.org/10.33296/2707-0654-15(30)-02)

62. Пархоменко-Куцевіл О.І. Концептуалізація підходів до продовольчої безпеки у сучасному світі: проблеми та перспективи вирішення. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія «Державне управління»: журнал*. 2024. № 10(28). С.188-199. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-10\(28\)-188-198](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-10(28)-188-198). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/15481/15552>

63. Пархоменко-Куцевіл О.І. Теоретичні засади забезпечення продовольчої безпеки в умовах глобалізаційних викликів. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Управління та адміністрування»*. 2024. № 10(38).

С. 77-88. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/15395/15465>
[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10\(38\)-77-87](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10(38)-77-87).

64. Пархоменко-Куцевіл О.І. Світовий досвід забезпечення продовольчої безпеки в сучасних умовах. *Наукові перспективи*. 2024. № 9(51). С. 309-319. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/15161/15231> [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-9\(51\)-309-319](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-9(51)-309-319).

65. Пащенко О. М. Проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 283–291. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.50>

66. Перспективи розвитку аграрного сектора України в умовах кліматичних змін: *Аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут кліматично орієнтованого сільського господарства*. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-07/ad_klimagrosector_03_07_24_zminena.pdf

67. Пилипишин В. П. Поняття та основні риси державного управління. *Юридична наука і практика*. 2011. №2. С. 10-14. URL: <https://cutt.ly/fXPjlsZ>

68. Погорєлова О. Державне регулювання аграрного сектору економіки в контексті забезпечення завдань сталого розвитку. *Сталий розвиток економіки*. 2024. №1(48). С. 129-143. URL: <https://www.economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/894>.

69. Питання Міністерства економіки: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF#Text>

70. Питання національних пріоритетів трансформації продовольчих систем в Україні: Указ Президента України № 41/2022 від 7 лютого 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/41/2022#Text>

71. Подольчак Н. Ю., Стеців І. С. Нормативно-правове забезпечення економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині доступності пільгового продовольства. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. №3(21) С.385-396 <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/issue/view/219>

72. Подольчак Н. Ю., Стеців І. С. Удосконалення системи управління ризиками митного контролю суб'єктів АПК як напрям підвищення ефективності державного управління продовольчою безпекою. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. Випуск 7. С. 113-122. URL: <https://www.nauka.com.ua/index.php/investplan/article/view/1333>

73. Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 124 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2021-%D0%BF#n11>

74. Положення про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 р. № 614. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-%D0%BF#Text>

75. Положення про Міністерство розвитку громад та територій України: постанова Кабінету Міністрів України від 30 червня 2015 р. № 460. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-2015-%D0%BF#Text>

76. Польща поставила в Україну в 2023 продовольства майже на мільярд доларів. URL: <https://www.agroperspectiva.com/ru/news/191118>

77. Пономаренко І. Екологічні наслідки війни в Україні та перспективи зеленої реконструкції за участі США. *Розвиток економіки України в нових реаліях міжнародних відносин*: зб. матеріалів студентської наук. практ. Інтернет-конф., (7 грудня 2022 р., м. Київ). Київ, 2022. С. 95-96. URI: https://kneu.edu.ua/userfiles/Zbirnik_Conference_07.12.2022/22_5737_2022.pdf#page=95

78. Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 р. № 2246-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-20#Text>

79. Про затвердження Методичних рекомендацій для здійснення оцінки ризиків та вразливості соціально-економічних секторів та природних складових до зміни клімату : Наказ Міндовкілля від 03.06.2023 р. № 386. URL: mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/4_Metodychni-rekomendatsiyi-dlya-

zdijsnennya-otsinky-ryzykiv-ta-vrazlyvosti-sotsialno-ekonomichnyh-sektoriv-ta-prirodnyh-skladovyh-do-zminy-klimatu.pdf

80. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. №179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>.

81. Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах та енергії: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 03.09.2017 №1073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17#Text>

82. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. №667. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text>

83. Про затвердження Порядку формування і ведення Державного реєстру імпортозаміщення та кооперації у стратегічних галузях промисловості: Постанова Кабінет Міністрів України від 30 січня 2019 р. №127 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127-2019-%D0%BF#Text>

84. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV (втратив чинність) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>

85. Про продовольчу безпеку України : проект Закону України від 22.12.2011 р. № 8370-1. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF6GI01G>.

86. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 №392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

87. Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 липня 2024 р. № 684-р URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2024-%D1%80#n161>

88. Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2026 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 травня 2024 р. № 483-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2024-%D1%80#Text>

89. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

90. Продовольча безпека України і світу в умовах війни: як посилити можливості права для її забезпечення? URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/prodovolcha-bezpeka-ukrayiny-i-svitu-v-umovah-vijny-yak-posylyty-mozhlyvosti-prava-dlya-yiyi-zabezpechennya/>

91. Рекомендації комітетських слухань на тему: «Державна підтримка аграрного сектору 2024. Державні та недержавні фонди і механізми». URL: <https://komagropolit.rada.gov.ua/print/75427.html>

92. Риковська О., Фраєр О., Михайленко О. Аналіз стану сільського господарства України та імплементація нормативно-правових актів ЄС, дотичних до аграрних та довкіллевих питань; за ред. М. Белкіна, А. Даниляк. Київ: ГО «Екодія», 2024. 22 с. URL: <https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/analiz-stanu-sg-ua-ta-implement-es2024.pdf>

93. Родінова Н., Дергач А., Гудзь Г. Світова продовольча криза як наслідок російсько-української війни. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 40. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-25>

94. Русан В. М., Жураковська Л. А. Аграрний сектор України у 2023 році. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-02/az_agrosektor_15022024.pdf

95. Сизоненко О.В. Теоретичні підходи до формування механізмів державного управління сталим розвитком територій. *Молодий вчений*. 2018. №11 (2). С. 987—992. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_11\(2\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_11(2))

96. Сичевський М. П. Харчова промисловість як основа продовольчої

безпеки та розвитку держави. Київ: Аграр. наука. 2019. 388 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1jB_Rnm4nw7-KhgDsEL2owfmxsSB9q9y/view

97. Сільське господарство в умовах воєнного часу: другий рік боротьби за виживання. УКАБ. 2023. 08 груд. URL: https://www.ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/silske_gospodarstvo_v_umovakh_voennogo_chasu_drugiy_rik_borotbi_za_vizhivannya

98. Скидан О.В., Микитюк В.М., Ковальчук О.Д. Законодавче регулювання продовольчої безпеки. Розробити та обґрунтувати стратегічні напрями і пріоритети формування конкурентоспроможного аграрного сектора економіки Північно-Західного регіону України : проміжний звіт з наук.-дослід. теми. Житомир : ЖНАЕУ, С. 9–13. URL: <http://ir.polissiauniver.edu.ua/handle/123456789/5396>

99. Скриньковський, Р., Горбонос, Ф., Цюх, С., Хмиз, М. Я., Процевят, О., Князь, С. Тенденції і питання продовольчої безпеки України в умовах війни. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Економічні науки». 2022. № 8. URI: <https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/38633/1/16606724216807.pdf>

100. Стеців І. С. Законодавче регулювання економічного механізму державного управління продовольчою безпекою: оптимізація пропозиції та ланцюгів поставок. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 4(32). С.176-186. <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/10457>

101. Стеців І. С. Законодавче регулювання економічного механізму державного управління продовольчою безпекою в частині підтримки розвитку сільського господарства в умовах війни в Україні. *Публічне управління та місцеве самоврядування*. 2024. №1. <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/public/homepage>

102. Стеців І. С. Моделювання індикативної системи моніторингу економічного механізму державного управління продовольчою безпекою України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. Вип. 10. <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/authors>

103. «Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів» м. Івано-Франківськ 2022р. URL: <http://surl.li/rxrmf>

104. Технологічні інновації для покращення продовольчої безпеки: впровадження та ефекти. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2024. Випуск 39. С.186-190. URL: <https://pag-journal.iei.od.ua/39-2024>

105. У цьому році фермери зібрали 29 млн тонн овочів. У лідерах Житомирщина та Дніпропетровщина: Міністерство аграрної політики та продовольства України. 2023. 22 лист. URL: <https://minagro.gov.ua/news/u-comu-roci-fermeri-zibrali-29-mln-tonn-ovochiv-u-liderah-zhitomirshchina-tadnipropetrovshchina>

106. У цю гру можна грати удвох. Як Польща заробляє на експорті агропродукції в Україну. URL: tps://epravda.com.ua/weeklycharts/2024/02/21/710207/?utm_source=chatgpt.com

107. Україна на світовій арені органічної агропродовольчої продукції: виклики та перспективи. URL: <https://agroelita.info/ukraina-na-svitoviy-areni-orhanichnoi-ahroprodovolchoi-produktsii-vyklyky-ta-perspektyvy/>

108. Україна цьогоріч експортувала до Польщі агропродукції на \$1,2 мільярда, імпортувала - на \$688 мільйонів. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3936978-ukraina-cogoric-eksportuvala-do-polsi-agroprodukcii-na-12-milarda-importuvala-na-688-miljoniv.html?utm_source=chatgpt.com

109. Україна цьогоріч збільшила експорт агропродукції на 15% – УКАБ. Укрінформ. 2023. 30 груд. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3806895-ukraina-cogoric-zbilsila-eksport-agroprodukcii-na-15-ukab.html>

110. Федорчак О. Класифікація механізмів державного управління. Демократичне врядування. *Науковий вісник*. 2008. Вип. 1. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/jan/26465/ofedorchak.pdf>

111. Філатова О.М. Проблеми функціонування та шляхи вдосконалення розвитку харчової промисловості України. *Приазовський економічний вісник*.

2021. Випуск 5(28). URL: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2021-5-4>

112. Хаєцька О.П., Лояніч В.О. Забезпечення продовольчої безпеки України в умовах війни. *Ефективна економіка*. 2023. №6. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/1723/1736>

113. Шебаніна О. В. Формування і ефективний розвиток продовольчого підкомплексу АПК: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2007. 368с

114. Шестаковська Т. Л. Виклики та можливості у сфері державного управління продовольчою безпекою. *Держава та регіони*. 2023. №2. С.171-176. URL: <http://pa.stateandregions.zp.ua/issue-2-2023>

115. Шестаковська Т. Л. Стратегічне планування державного управління продовольчою безпекою. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2023. Випуск 33. С.274-279. URL: <https://pag-journal.iei.od.ua/33-2023>

116. Щекович О.С. Формування пріоритетів та розвиток аграрної політики України. Київ: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. 278 с.

117. Якименко Ю., Мельник О., Юрчишин В. Міжнародна підтримка України у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки. URL: https://razumkov.org.ua/images/2024/06/11/IS_to_Ukraine_ukr.pdf

118. Яременко О.І. Державне регулювання імпорту харчових продуктів в контексті забезпечення продовольчої безпеки. *Наукові перспективи*. № 11(53) 2024. С. 453-459.

119. Яременко О.І., Климчук О.В. Імпортозалежність вітчизняного агропромислового виробництва в сучасних умовах. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 12(40). С. 204-210 DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12\(40\)-204-210](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12(40)-204-210)

120. A National Food Strategy for Sweden – more jobs and sustainable growth throughout the country Short version of Government bill 2016/17:104 URL: https://www.government.se/498282/contentassets/16ef73aaa6f74faab86ade5ef239b659/livsmedelsstrategi_n_kortversion_eng.pdf

121. A Stronger European Industry for Growth and Economic Recovery. *Industrial Policy Communication EC*. URL:

<https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0582:FIN:EN:PDF>

122. Agricultural international trade. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/international/agricultural-trade_en

123. Agricultural Statistics 1955–1968. Paris: OECD, 1969.

124. Agri-Food Trade Statistical Factsheet European Union - Extra EU27. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/document/download/98c0d1eb-4fb9-4b8c-87c7-8034c17b1e82_en?filename=agrifood-extra-eu27_en.pdf

125. Agro-processing can reduce dependency on food imports. – URL: <https://neweralive.na/posts/agro-processing-can-reduce-dependency-on-food-imports>

126. Allan J.A. Virtual Water: An Essential Element in Stabilizing the Political Economies of the Middle East. New Haven. *Yale University Forestry & Environmental Studies Bulletin*. 1998. N103. P. 141–149.

127. Ambler-Edwards S., Bailey K., Kiff A., Lang T. Food Futures: Rethinking UK Strategy. The Royal Institute of International Affairs, Chatham House. URL: <http://www.chathamhouse.org.uk/publications/papers/view/-/id/695/>.

128. Amsden A. Asia's next giant: South Korea and late industrialization. New York: Oxford U.Press, 1989.

129. Aubry S., Eigenmann C. New challenges to digitization of genetic resources for food and agriculture. *Agrarforschung Schweiz*. 2019. № 10. P. 122–127.

130. Baer-Nawrocka A., Sadowski A. Food security and food self-sufficiency around the world: A typology of countries. *PLoS ONE*. 2019. N 14 (3).

131. Balassa B. Adjustment Policies in Developing Countries: A Reassessment. *World Development*. 1984. N 12. P. 955–972. DOI 10.1016/0305-750X(84)90053-6.

132. Balassa B. Development strategies in semi-industrial economies. Baltimore: Johns Hopkins U. Press for the World Bank, 1982.

133. Bank of England 2019. Monetary Policy Report. November 2019. URL: <https://www.bankofengland.co.uk/monetary-policy-report/2019/november-2019>

134. Barrett C.B. (2010) 'Measuring food insecurity', *Science*, Vol. 327, No. 5967, p.825
135. Bartz T., Dohmen F., Hesse M., Reiermann C., Traufetter G. U.S. President Makes Life Tough for German Companies. URL: <https://www.spiegel.de/international/world/donald-trump>
136. Bilali El., Allahyari M. Transition towards sustainability in agriculture and food system: Role of information and communication technologies. *Information Proc.in Agriculture*. 2018. №5. P.456–464.
137. Blinder A. S. How Many US Jobs Might be Offshorable? *World Economics*. 2009. N 10 (2).
138. Blinder A. S., Krueger A. B. Alternative Measures of Offshorability: A Survey Approach. *Journal of Labor Economics*. 2013. N 31 (2). P. 97–128.
139. Bondolfi S. Does Switzerland produce half of all the food it needs? URL: https://www.swissinfo.ch/eng/fact-check_does-switzerland-produce-half-of-all-the-food-it-needs-/44380058
140. Bresnahan R.F., Brynjolfsson E., Hitt L.M. Information Technology, Workplace Organization and the Demand for Skilled Labor: Firm-Level Evidence. *Quarterly Journal of Economics*. 2002. №117 (1). P. 339–376.
141. Brunnimann S., Brugnara Y. A roadmap to climate data rescue services. *Geoscience Data Journal*. 2018. № 5. P. 28–39.
142. Bruton H. J. A Reconsideration of Import Substitution. *Journal of Economic Literature*. 1998. Vol. XXXVI. P. 903–936.
143. Bruton H. J. The Import Substitution Strategy of Development: A Survey. *The Pakistan Devel. Rev*. 1970. N 10 (2). P. 123–146.
144. Candel J. J. L. Food security governance: A systematic literature review. *Food Security*. 2014. N 6 (4). P. 585–601. DOI 10.1007/s12571-014-0364-2.
145. Chenery H., Robinson S., Syrquin M., eds. Industrialization and growth. New York: Oxford U. Press for the World Bank, 1986.
146. Clapp J. Food self-sufficiency: Making sense of it, and when it makes sense. *Food Policy*. 2017. N 66. P. 88–96. DOI 10.1016/j.foodpol.2016.12.001.

147. Committee On World Food Security. Thirty-ninth Session. Rome, Italy, 15-20 October 2012. FAO: офіційний сайт. URL: <http://www.fao.org/3/MD776E/MD776E.pdf>

148. Deller S. C. Import substitution and the analysis of gaps and disconnects // Targeting regional economic development, edited by S. J. 2009.

149. Détang-Dessendre C., Geerling-Eiff F., Guyomard H. Poppe K. EU Agriculture and innovation: What role for the CAP? INRA and WUR, 2018. 32 p.

150. Distribution of greenhouse gas emissions worldwide in 2023, by sector. URL: <https://www.statista.com/statistics/241756/proportion-of-energy-in-global-greenhouse-gas-emissions/>

151. Dithmer J., Abdulai A. Does trade openness contribute to food security? A dynamic panel analysis. *Food Policy*. 2017. N 69. P. 218–230.

152. Drezner D. W. Donald Trump has emasculated the American farmer. URL: <https://www.washingtonpost.com/outlook/2019/08/13/donald-trump-has-emasculated-american-farmer/?noredirect=on>

153. Eurofound. Reshoring in Europe: Overview 2015-2018, *Publications Office of the European Union*. Luxembourg, 2019. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2019/reshoring-in-europe-overview-2015-2018>

154. FAO, IFAD and WFP. 2015. The State of Food Insecurity in the World 2015. Meeting the 2015 international hunger targets: taking stock of uneven progress. FAO. Rome, 2015. 62 p

155. Farmer Voice supported by Bayer: 2024 Summary. URL: https://www.bayer.com/sites/default/files/farmer-voice-survey-2024-key-findings.pdf?utm_source=chatgpt.com

156. Fei J. C. H., Ranis G. Development of the labor surplus economy. Homewood, IL: Richard Irwin, 1964.

157. Fernandez B., Herrera P. Robust digital control for autonomous skid steered agricultural robots. *Computers and Electronics in Agriculture*. 2018. №153. P. 94–101.

158. Filho W.L., et al. How the War in Ukraine Affects Food Security. – ResearchGate, October 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/375149179_How_the_War_in_Ukraine_Affects_Food_Security.
159. Food hunger map // FAO. – URL: <http://www.fao.org/3/a-i4674e.pdf>
160. For a European Industrial Renaissance. *Eur-lex* URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0014&from=EN> (accessed: 20.12.2021).
161. Fratocchi L., Ancarani A., Barbieri P., Di Mauro C., Nassimbeni G., Sartor M. et al. Motivations of manufacturing reshoring: An interpretative framework. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*. 2016. Vol. 46, No. 2. P. 98-127.
162. Fratocchi L., Di Mauro C., Barbieri P., Nassimbeni G., Zanoni A. When manufacturing moves back: Concepts and questions. *Journal of Purchasing and Supply Management*. 2014. Vol. 20. P. 54-59.
163. Frbel F., Heinrichs J., Kreye O. The New International Division of Labour: Structural Unemployment in Industrialised Countries and Industrialisation in Developing Countries. Translated by Pete Burgess. Cambridge: Cambridge University Press; Paris:ditions de la Maison des Sciences delHomme, 1980.
164. Galenson W., ed. Economic growth and structural change in Taiwan. Ithaca: Cornell U. Press, 1979.
165. Gokulan D. UAE to reduce dependence on imported food products. URL: <https://www.khaleejtimes.com/nation/uae-to-reduce-dependence-on-imported-food-products>
166. Grain: World Markets and Trade. – USDA, February 2024. URL: <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/grain.pdf>
167. Harrison A. Openness and Growth. *Working Paper* 809. Washington, DC: Office of the Vice President, Development Economics, World Bank, 1991.
168. Hill R.C., Henderson J., Castells M. (eds). Global factory and company town: the changing division of labour in the international automobile industry. *Global Restructuring and Territorial Dcnelopment*. London: Sage, 1987. P. 18–237.

169. Hirschman A.O. The Political Economy of Import Substituting Industrialization in Latin America. *Quart. J. Econ.* 1967. N 82 (1). P. 1–32.

170. Hisano S. Food Security Politics and Alternative Agri-food Initiatives in Japan. Working Paper. Kyoto University GSE, 2015.

171. Hvidt M. Economic diversification in GCC countries: past record and future trends. *Kuwait Programme on Development, Governance and Globalisation in the Gulf States* (27). London, UK: London School of Economics and Political Science, 2013.

172. Ilbery B., Maye D., Coe N., Jones A. (Eds.), Agricultural restructuring and changing food networks in the UK. *Reading the Economy: the UK in the 21st Century*. London: Sage, 2010. P. 166–180;

173. Industry 4.0. European Parliament. 2016. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/570007/IPOL_STU\(2016\)570007_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/570007/IPOL_STU(2016)570007_EN.pdf)

174. Jaworska M. Food Imports And Food Security Of Main Global Market Players. 2018. DOI 10.22630/ESARE.2018.2.32.

175. Karen T., Smith M. D., Daugherty K., Rada N. International Food Security Assessment, 2019–2029. GFA-30, U.S. Department of Agriculture. Economic Research Service, 2019.

176. Karp D. Most of America's Fruit Is Now Imported. Is That a Bad Thing? *The New York Times*. 2018. URL: <https://www.nytimes.com/2018/03/13/dining/fruit-vegetables-imports.html>

177. Kołodziejczak M. Food self-sufficiency in EU countries: an attempted projection to 2080. URL: https://www.researchgate.net/publication/328860153_Food_self-sufficiency_in_EU_countries_an_attempted_projection_to_2080.

178. Kotyza P., Slaboch J. Food Self Sufficiency in Selected Crops in the Czech Republic and Poland. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*. 2014. N 62. P. 1329–1341. DOI 10.11118/actaun 201462061329.

179. Krueger A. Import substitution versus export promotion. *Finance and Development*. 1985. N 22 (2). P. 20–23.

180. Kynetec insight supports Bayer's Farmer Voice campaign, highlighting progressive views of farmers. URL: https://www.kynetec.com/kynetec-insight-supports-bayers-farmer-voice-campaign?utm_source=chatgpt.com

181. Lai L. New government strategy will drive food innovation. URL: <https://www.straitstimes.com/singapore/health/new-government-strategy-will-drive-food-innovation>

182. Lawrence G., Richards C., Lyons K. Food security in Australia in an era of neoliberalism, productivism and climate change. *Journal of Rural Studies*. 2013.

183. Levy F., Murnane R.J. The New Division of Labor: How Computers Are Creating the Next Job Market. Princeton. New Jersey: Princeton University Press, 2004.

184. Lewis W. A. Economic Development with Unlimited Supplies of Labour. *The Manchester School*. 1954. N 22. P. 139–191.

185. Lipietz A., Scott A. J. Sterper M. (eds). New tendencies in the international division of labour: regimes of accumulation and modes of regulation. Production, Work and Territory. The Geographical Allatomy of Industrial Capitalism. Boston: Allen & Unwin, 1986.

186. Little I., Scitovsky T., Scott M. Industry and trade in some developing countries. London: Oxford U. Press for the OECD, 1970.

187. Lobley M., Winter M. Introduction: knowing the land. What is Land For? The Food, Fuel and Climate Change Debate. Earthscan. London, 2009. P. 1–20.

188. Mahalanobis P. C. The Approach of Operational Research to Planning in India, Sankahya, Dec. 1955. N 16 (1, 2). P. 3–120.

189. Masaki S., Shin D.-C. The Follow-up System in Order to Establish “Sixth-order Industrialization”. *Journal of the Korean Society of International Agriculture*. 2015. Vol. 29, N 3. P. 251–261.

190. Mauritius – Agricultural Sectors. URL: <https://www.export.gov/article?id=Mauritius>

191. Maye D., Kirwan J. Food Security: a Fractured Consensus. Editorial for the Journal of Rural Studies Special Issue: Food Security: Emerging Perspectives and Responses. *Journal of Rural Studies*. 2013. N 29. P. 1–6.

192. Mitchell S., Weersink A. Adoption of precision agriculture technologies in ontario crop production. *Canadian J. of Plant Science*. 2018. № 98. P. 1384–1388.

193. Morishima Michio. Why has Japan succeeded? Cambridge: Cambridge U. Press, 1982.

194. Muchetu R. Food self-sufficiency and food sovereignty: Examining the fallacy of the 'change in taste and preferences mantra' in the evolution of the Japanese rice system. 2019.

195. Musarurwa T. Schweppes import substitution to save US\$1m7. URL: <https://www.sundaymail.co.zw/schweppes-import-substitution-to-save-us1m>

196. Nargi L. A „Common Food Policy“ Offers a Guide to a More Sustainable Food System in Europe. Could It Be a Model for the U.S.? URL: <https://civileats.com/2019/02/06/a-common-foodpolicy-offers-a-guide-to-a-more-sustainable-food-system-in-europe-could-it-be-a-model-for-the-u-s/>

197. Nigeria“s Import Substitution Policies: Mixed Results. URL: <https://grointelligence.com/insights/articles/nigerias-import-substitution-policies-mixed-results>

198. Osin C., Stock P., Campbell H. (Eds.). Food Systems Failure: The Global Food Crisis and the Future of Agriculture. London: Taylor and Francis, 2012.

199. Pereira P. A. A., Martha C. B., Santana C., Alves E. The development of Brazilian agriculture: future technological challenges and opportunities. *Agriculture and Food Security*. 2012. N4.

200. Porkka M., Guillaume J. H. A., Siebert S., Schaphoff S., Kummu M. The use of food imports to overcome local limits to growth. *Earth“s Future*. 2017. N 57. P. 393–407.

201. Prebisch R. The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems. UN document no. E/CN.12/89/Rev.1. Lake Success. N.Y.: United Nations, 1950.

202. Rajeev M., Nagendran P. Are gold loans glittering for agriculture? *Economic and Political Weekly*. 2018. № 53. P. 32–38.
203. Reinert E. S., Reinert S. A. Mercantilism and economic development: Schumpeterian dynamics, institution building and international benchmarking. *OIKOS*. 2011. Vol. 10, N 1. P. 8–37.
204. Reshoring in Europe: Overview 2015–2018. Publications Office of the European Union, Luxembourg. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2019/reshoring-in-europe-overview-2015-2018>
205. Reshoring Initiative USA (n.d.), Reshoring initiative: Bringing manufacturing back home: web page. – URL: <http://www.reshorenow.org>
206. Sachs J. D., Warner A. M. The curse of natural resources // *European Economic Review*. –2001. – N 45. – P. 828–838.
207. Sadowski A., Baer-Nawrocka A. Food Self-Sufficiency Of The European Union Countries – Energetic Approach. *Journal of Agribusiness and Rural Development*. 2016. N 10.
208. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. New York: Crown Publishing, 2016.
209. Serrano R., Pinilla V. New directions of trade for the agri-food industry: a disaggregated approach for different income countries, 1963–2000. *Latin American Economic Review*. 2014. N 23. P. 10.
210. Sheahan J. Import Substitution and Economic Policy: A Second Review / Research Memorandum No. 50. Williamstown, MA: Center for Development Economics, Williams College, 1972.
211. Singapore. Agricultural Sectors. URL: <https://www.export.gov/article?id=Singapore-Agricultural-Sectors>
212. Singer H. W. Dualism Revisited: A New Approach to the Problems of the Dual Society in Developing Countries. *Studies*. 1970. N 7 (1). P. 60–75.
213. Singer H. W. Economic Progress in Underdeveloped Countries. Social Research. *An International Quarterly of Political and Social Science*. 1949. N 16.1. P. 1–11.

214. Sood J. India's deepening farm crisis: 76% farmers want to give up farming, shows study. Benefits of government schemes and policies go to big farmers, shows survey undertaken by CSDS on behalf of farmers' association. – URL: <https://www.downtoearth.org.in/news/indias-deepening-farm-crisis-76-farmers-want-to-give-up-farming-shows-study-43728>

215. Special Report on Climate Change and Land. Chapter 5: Food Security. URL: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/4/2022/11/SRCCL_Chapter_5.pdf

216. Stiglitz J. E. Globalization and Its Discontents Revisited: Anti-Globalization in the Era of Trump. New York: W.W. Norton, 2017.

217. Suite of Food Security Indicators. FAO: URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/FS>

218. Sullivan K. Farmers are staring down Trump's trade war. WH trade adviser defends President's strategy. URL: <https://edition.cnn.com/2019/08/18/politics/farmers-china-trade-war-peter->

219. Teh C. Parliament: 3 strategies for new agency to strengthen food security. URL: <https://www.straitstimes.com/singapore/3-strategies-for-new-agency-to-strengthen-food-security>

220. The 11th Global Food Security Index shows a deterioration in the global food environment for the third year, threatening food security. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index>

221. The 28th Global Trade Alert report. 2022. URL: <https://www.wita.org/wp-content/uploads/2021/10/GTA28-Report-Subsidies-and-market-access-Towards-an-inventory-of-corporate-subsidies-by-China-the-EU-and-the-US.pdf>

222. The future of food and agriculture – Trends and challenges. Rome, FAO, 2017.

223. The Next Production Revolution: Implications for Governments and Business. OECD Publishing. Paris, 2023

224. The State of Food Security and Nutrition in Europe And Central Asia. FAO: URL: <http://www.fao.org/3/a-i8194e.pdf>

225. Tortajada C., Kumar T., Paramasilvam O. Singapore's Impressive Food Security. How has Singapore become the second-most food secure country in the world? URL: <https://thediplomat.com/2015/09/singapores-impressive-food-security/>

226. Tracy M. Issues of Agricultural Policy in a Historical Perspective. *Journal of Agricultural Economics*. 1984. №4.

227. Fearne A. The History and Development of the CAP 1945–1990. *The Common Agricultural Policy*. Wellingford: CAB International, 1997.

228. U.S. trade surplus smallest since 2007. United States Department of Agriculture Economic Research Service. URL: <https://www.ers.usda.gov/data-products/ag-and-food-statistics-charting-the-essentials/agricultural-trade/>

229. UK could run out of food a year from now with no-deal Brexit, NFU warns. – URL: <https://www.theguardian.com/politics/2018/aug/07/uk-run-out-of-food-no-deal-brexit-national-farmers-union>

230. United Nations Environment Programme, «Emissions Gap Report 2019», 20 November 2019, URL: <https://www.unenvironment.org/resources/emissions-gap-report-2019>

231. Vinther K.S. The imbrication of technologies and work practices: The case of Google Glass in Danish agriculture. *Scandinavian J. of Information Systems*. 2018. № 30. P. 32–46.

232. Wade R. Managing Trade: Taiwan and South Korea as Challenges to Economics and Political Science. *Comparative Politics*. 1993. N 25 (2).

233. Wegren S., Elvestad C. Russia's food self-sufficiency and food security: an assessment. *Post-Communist Economies*. 2018. P. 1–23.

234. Westphal L. E. Industrial Policy in an Export Propelled Economy: Lessons from South Korea's Experience. *Perspectives*. 1990. N 4 (3). P. 41–60.

235. Will India's new agricultural export policy work? Food grain buffers exceed need, global prices remain depressed. URL: <https://www.downtoearth.org.in/news/agriculture/will-india-s-new-agricultural-export-policy-work--62430>

236. Winston G. C. The Theory of Capital Utilization and Idleness. *Journal of Economic Literature, American Economic Association*. 1974. Vol. 12 (4). P. 1301–1320.
237. Woldemichael A., Salami A., Mukasa A., Simpasa A., Shimeles A. Transforming Africa's Agriculture through Agro-Industrialization. *Brazilian Journal of Political Economy*. 2014. Vol. 34, N 1 (134). P. 120–138.
238. World development report 2008: Agriculture for development. Washington, DC: The World Bank, 2008.
239. Xia C., Shi Y. Obtaining and denoising method of three-dimensional point cloud data of plants based on TOF depth sensor. *Transactions of the Chinese Society of Agricultural Engineering*. 2018. № 34. P.168–174.
240. Yu Q. Capital Investment, International Trade and Economic Growth in China: Evidence in the 1980-90s. *China Economic Review*. 1998. N 9 (1). P. 73–84.
241. Zhang H., Cheng G. China's Food Security Strategy Reform: An emerging global agricultural policy. *China's Global Quest for Resources Energy, Food and Water*. Publisher: Routledge, Editors: Fengshi Wu, Hongzhou Zhang, 2016.
242. Zhu T. Rethinking Import-substituting Industrialization: Development Strategies and Institutions in Taiwan and China. Research Paper 2006/076. Helsinki: UNU-WIDER, 2006.

ДОДАТКИ

Додаток А

Рейтинг України у Глобальному індексі продовольчої безпеки

Rank (113 countries)	Overall score	Affordability	Availability	Quality and Safety	Sustainability and Adaptation
	⬆️	⬆️	⬆️	⬆️	⬆️
51 st Brazil	65.1	63.0	58.6	83.9	56.3
=52 nd Dominican Rep.	65.0	73.4	65.0	65.3	53.5
=52 nd Bolivia	65.0	71.6	61.6	71.7	53.2
54 th Argentina	64.8	62.0	63.4	85.5	49.4
55 th Belarus	64.5	67.8	61.9	69.0	58.5
56 th El Salvador	64.2	72.5	71.2	71.5	38.1
57 th Morocco	63.0	74.6	42.9	73.1	60.0
58 th Guatemala	62.8	65.2	56.7	61.3	67.9
59 th South Africa	61.7	63.4	60.1	66.1	56.9
60 th Honduras	61.5	59.8	61.9	64.9	60.0
61 st Serbia	61.4	81.5	49.3	72.6	37.0
62 nd Tunisia	60.3	74.5	54.1	58.8	49.7
63 rd Indonesia	60.2	81.4	50.9	56.2	46.3
=64 th Thailand	60.1	83.7	52.9	45.3	51.6
=64 th Colombia	60.1	64.6	54.6	63.3	56.9
66 th Azerbaijan	59.8	78.1	56.2	54.5	44.6
67 th Philippines	59.3	71.5	55.2	65.3	41.8
=68 th Algeria	58.9	66.8	57.3	54.7	54.2
=68 th India	58.9	59.3	62.3	62.1	51.2
70 th Paraguay	58.6	74.3	47.0	76.3	32.8
71 st Ukraine	57.9	66.6	48.1	71.3	43.5

Рис. А.1. Рейтинг України у Глобальному індексі продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI), 2022

Джерело: [220]

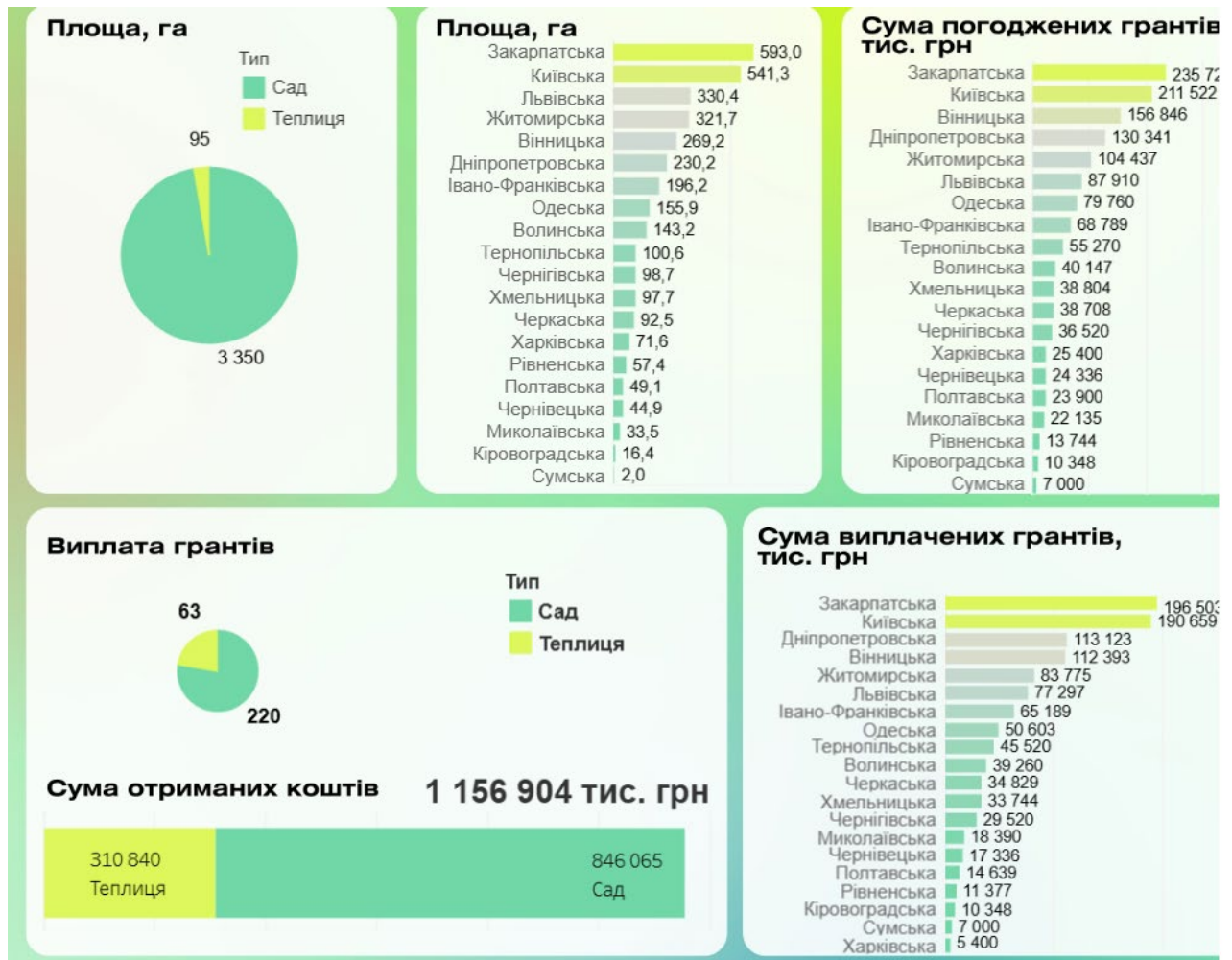
Rank (26 countries)					
	Overall score	Affordability	Availability	Quality and Safety	Sustainability and Adaptation
1 st Finland	83.7	91.9	70.5	88.4	82.6
2 nd Ireland	81.7	92.6	70.5	86.1	75.1
3 rd Norway	80.5	87.2	60.4	86.8	87.4
4 th France	80.2	91.3	69.0	87.7	70.3
5 th Netherlands	80.1	92.7	70.7	84.7	69.2
6 th Sweden	79.1	91.9	68.3	85.0	68.3
7 th United Kingdom	78.8	91.5	71.6	77.6	71.1
8 th Portugal	78.7	90.0	77.0	79.8	64.5
9 th Switzerland	78.2	89.2	76.8	73.5	69.5
10 th Austria	78.1	91.3	67.1	81.2	69.7
11 th Denmark	77.8	92.1	63.2	89.1	63.8
12 th Czech Republic	77.7	91.3	69.4	76.3	70.3
13 th Belgium	77.5	92.6	64.6	88.4	61.0
14 th Germany	77.0	87.9	67.0	79.9	70.8
15 th Spain	75.7	89.0	63.1	81.2	66.4
16 th Poland	75.5	87.4	63.8	81.5	66.7
17 th Italy	74.0	89.5	68.7	75.9	57.3
18 th Bulgaria	73.0	85.8	66.5	79.5	56.6
19 th Greece	72.2	88.5	58.3	80.8	57.3
20 th Hungary	71.4	86.7	63.3	74.4	57.0
21 st Slovakia	71.1	89.1	55.3	77.9	57.6
22 nd Russia	69.1	77.8	61.4	78.7	56.6
23 rd Romania	68.8	85.1	60.6	77.9	47.1
24 th Belarus	64.5	67.8	61.9	69.0	58.5
25 th Serbia	61.4	81.5	49.3	72.6	37.0
26 th Ukraine	57.9	66.6	48.1	71.3	43.5

Рис. А.2. Рейтинг України серед країн Європи у Глобальному індексі продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI), 2022

Джерело: [220]

Додаток Б

Інфографіка грантової допомоги на розвиток садів та теплиць

Джерело: [21]

Додаток В

Агропродовольча торгівля Європейського Союзу (EU27) з іншими країнами

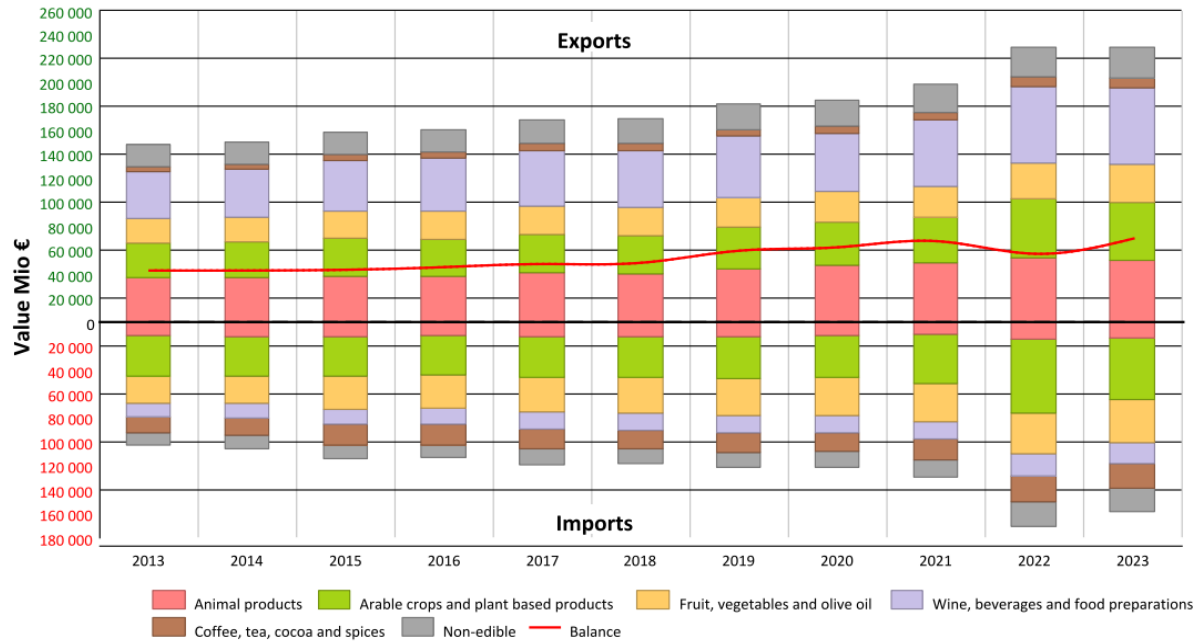

Рис. В.1. Структура агропродовольчої торгівлі Європейського Союзу (EU27) з іншими країнами, 2013–2023 роки

Джерело: [124]

Таблиця В.1

Топ 15 продукції імпорту сільськогосподарської продукції в Європейському Союзі з усіх країн за його межами, 2019–2023 роки

		Imports						
		Value Mio €					%	
		2019	2020	2021	2022	2023	Share in all Agri 2023	Change 2022-2023
	Agri-food	121 672	121 602	130 149	171 430	158 603	100.0	-7.5
1	Fruit and nuts	19 671	21 051	20 721	22 237	22 169	14.0	-0.3
2	Oilseeds and protein crops	14 629	15 115	18 251	25 712	21 220	13.4	-17.5
3	Coffee, tea, cocoa and spices	16 143	15 944	16 946	21 907	20 528	12.9	-6.3
4	Cereals	6 807	5 771	6 189	12 755	11 671	7.4	-8.5
5	Non edible for technical use	4 983	5 841	7 488	11 516	9 393	5.9	-18.4
6	Vegetable oils (Oilseeds and Palm)	5 935	6 713	8 239	11 049	7 670	4.8	-30.6
7	Preparations of fruit, nuts and vegetables	5 345	5 413	5 420	6 526	6 662	4.2	2.1
8	Mixed food preparations and ingredients	5 020	5 182	5 594	6 700	6 072	3.8	-9.4
9	Vegetables	4 345	4 146	4 283	5 069	5 862	3.7	15.6
10	Other animal products	5 049	4 660	4 669	6 098	5 400	3.4	-11.4
11	Cereal preparations and milling products	3 998	3 759	3 858	4 839	4 793	3.0	-1.0
12	Tobacco, cigars and cigarettes	2 779	2 468	2 307	3 713	4 722	3.0	27.2
13	Spirits and liqueurs	3 554	3 060	3 301	4 417	4 502	2.8	1.9
14	Margarine and other oils and fats (vegetable)	2 959	3 023	3 931	5 116	3 906	2.5	-23.7
15	Pet food and forage crops	2 464	2 705	2 765	3 513	3 138	2.0	-10.7
	Remaining Agri-food products	17 992	16 752	16 185	20 261	20 895	13.2	3.1

Джерело: [124]

Додаток Д

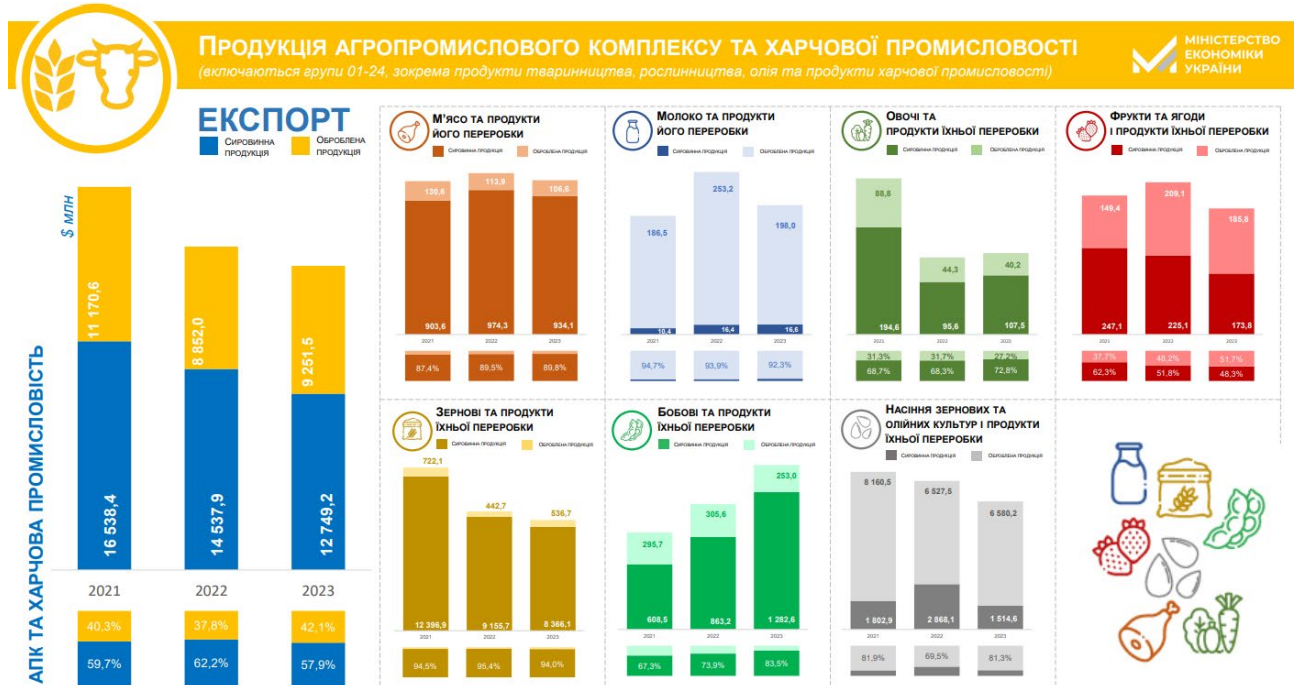
**Структура експорту агропродовольчих товарів з Європейського Союзу
в Україну впродовж 2019–2023 років (млрд євро)**

	Exports						
	Value Mio €					%	
	2019	2020	2021	2022	2023	Share in all Agri 2023	Change 2022-2023
Agri-food	2 453	2 841	3 109	2 924	3 458	100.0	18.3
Animal products	398	515	615	585	575	16.6	-1.7
Beef and veal	19	23	29	24	23	0.7	-6.3
Pigmeat	86	95	116	176	104	3.0	-40.6
Poultry and eggs	125	111	131	127	158	4.6	24.5
Sheep and goat	0	0	0	0	0	0.0	22.0
Dairy products	127	242	279	206	239	6.9	15.9
Other animal products	41	44	61	53	52	1.5	-1.6
Arable crops and plant based products	465	452	502	489	538	15.6	10.1
Cereals	114	97	80	79	52	1.5	-34.7
Cereal preparations and milling products	159	186	220	216	261	7.5	20.5
Oilseeds and protein crops	154	128	138	117	163	4.7	39.4
Vegetable oils (Oilseeds and Palm)	4	4	7	14	9	0.3	-38.5
Margarine and other oils and fats (vegetable)	34	36	38	58	53	1.5	-9.0
Sugar and isoglucose	1	2	20	5	2	0.0	-63.4
Fruit, vegetables and olive oil	312	359	376	446	522	15.1	17.2
Vegetables	87	116	117	172	174	5.0	1.7
Fruit and nuts	125	135	134	141	178	5.1	26.3
Preparations of fruit, nuts and vegetables	75	75	87	112	139	4.0	23.5
Olives and olive oil	26	33	38	21	31	0.9	47.7
Wine, beverages and food preparations	584	698	767	607	848	24.5	39.5
Wine and wine based products	94	119	143	84	132	3.8	57.3
Spirits and liqueurs	101	116	114	76	141	4.1	85.7
Beer, cider and other beverages	66	83	89	119	135	3.9	13.5
Confectionery and chocolate	151	187	216	146	197	5.7	35.1
Mixed food preparations and ingredients	171	193	204	182	242	7.0	32.6
Coffee, tea, cocoa and spices	234	256	270	307	357	10.3	16.5
Coffee, tea, cocoa and spices	234	256	270	307	357	10.3	16.5
Non-edible	460	561	579	491	618	17.9	25.9
Pet food and forage crops	153	200	225	271	313	9.0	15.2
Tobacco, cigars and cigarettes	219	274	243	155	227	6.6	46.1
Horticulture	66	69	92	48	63	1.8	31.1
Non edible for technical use	18	14	17	14	14	0.4	-3.3
Unspecified	4	4	3	2	2	0.1	-6.4

Джерело: [124]

Додаток Е

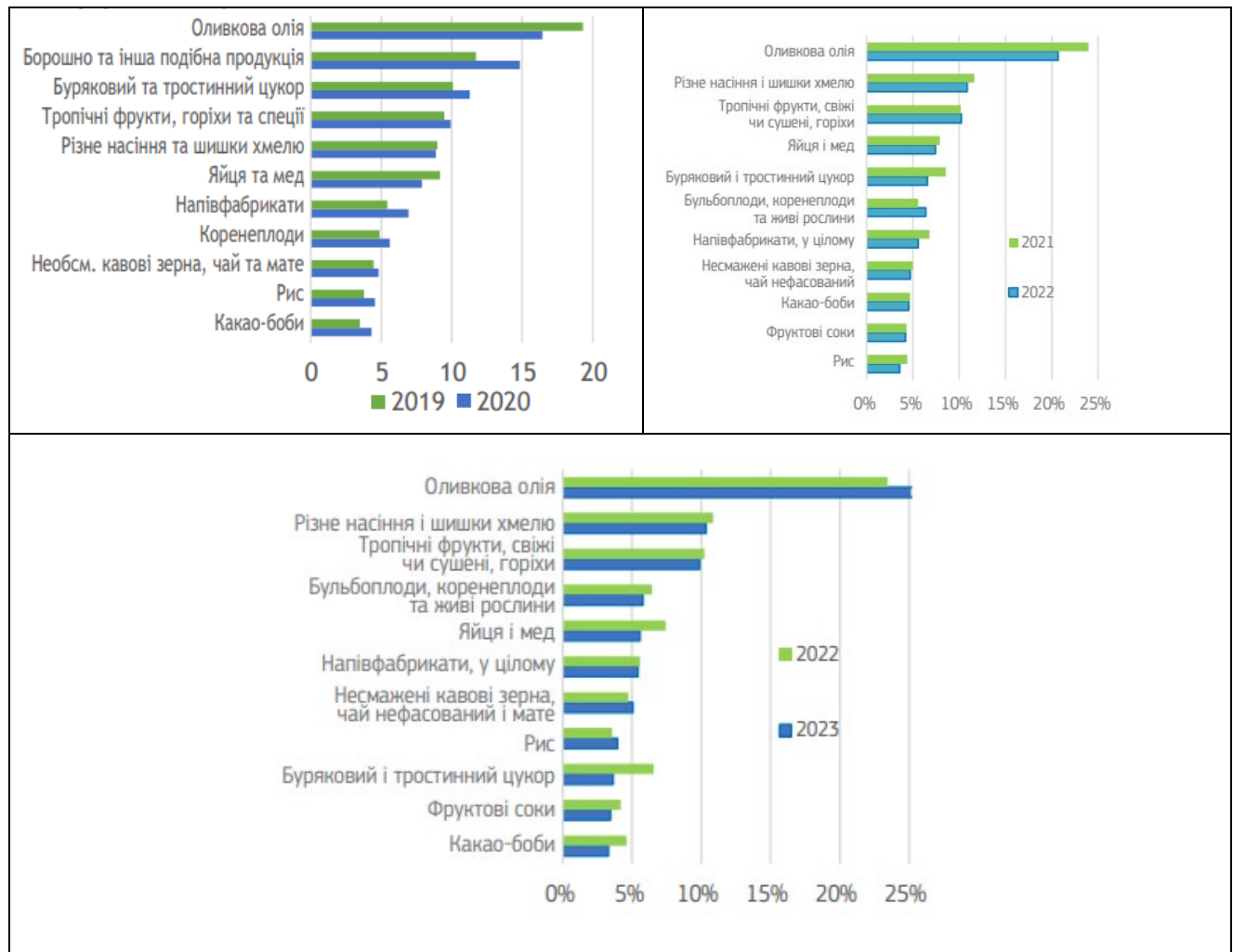
Структура експорту продукції агропромислового комплексу та харчової промисловості України

Джерело: [34]

Додаток Ж

Оціночна частка (у відсотках) обсягу імпорту обраної агропродовольчої продукції від загального обсягу імпорту (органічної та неорганічної продукції) за категорією (2019–2023 роки)

Додаток И
Акти реалізації

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ

Майдан Незалежності, 2, м. Хмельницький, 29005,
тел./факс (0382) 76-50-24, E-mail: regadm@adm-km.gov.ua. Код ЄДРПОУ 22985083

16.09.2024 № 101/05-44-8761/2024

Довідка
про реалізацію результатів наукових досліджень

Видана Гамалію Сергію Вячеславовичу про те, що наукові положення і висновки, розроблені ним в ході написання дисертаційного дослідження за темою: **«Державне управління розвитком імпортозаміщення в системі забезпечення продовольчої безпеки України»**, проаналізовані, позитивно оцінені та будуть прийняті до уваги Хмельницькою обласною військовою адміністрацією в частині пропозицій щодо:

впровадження цифрових технологій для малих та середніх форм господарювання в агропродовольчому секторі, спрямованих на подолання бар'єрів, що перешкоджають фермерським господарствам стати ефективними учасниками агропродовольчого ринку, робити свій внесок у забезпечення продовольчої безпеки та підвищувати конкурентоспроможність вітчизняного агросектору;

визначення пріоритетних імпортозаміщуючих проєктів в агропродовольчому секторі, що включає обґрунтований вибір імпортозаміщуючих видів діяльності та виробництв, оцінку потенціалу імпортозаміщення, моніторинг ходу реалізації імпортозаміщуючого проєкту та оцінку його ефективності.

Заступник керівника
апарату адміністрації

Зоряна ДАВИДЧУК

УКРАЇНА
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО
КОМПЛЕКСУ ТА ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

вул. Свободи, 70 м. Хмельницький, 29000
 тел.: 79-46-33, факс 72-05-96, E-mail: dagro@adm-km.gov.ua Код ЄДРПОУ: 33709631

06. 01. 2025 р. №05/ 22

Довідка
про впровадження результатів наукових досліджень

Видана Гамалію Сергію Вячеславовичу про те, що отримані ним в ході підготовки дисертаційного дослідження на тему: «Державне управління розвитком імпортозаміщення в системі забезпечення продовольчої безпеки України», позитивно оцінені та будуть використані при підготовці стратегічних документів Управлінням розвитку агропромислового комплексу та земельних відносин Хмельницької обласної державної адміністрації, а саме:

- використання запропонованого інструментарію оцінки критичної залежності від імпорту сільськогосподарської продукції та сировини з акцентом на найбільш ризикові категорії;
- впровадження моделі інтегрованої цифрової платформи для моніторингу та аналізу продовольчої безпеки, що дозволяє відстежувати стан ринку продовольства в реальному часі, прогнозувати дефіцит продукції та коригувати заходи з імпортозаміщення.
- імплементації підходів до розвитку органічного землеробства як одного з напрямів зниження залежності від імпортних добрив та хімічних засобів захисту рослин.

Запропоновані автором новації сприятимуть підвищенню рівня продовольчої безпеки через зменшення залежності від імпорту стратегічних видів сільськогосподарської продукції, оптимізації управління агропромисловим комплексом через цифровізацію процесів моніторингу, аналізу та планування; зміцненню конкурентних позицій вітчизняних виробників за рахунок зростання їхньої частки на внутрішньому ринку.

Начальник управління

Олег ОМЕЛЯНЮК

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ
З ПИТАНЬ БЕЗПЕЧНОСТІ ХАРЧОВИХ
ПРОДУКТІВ ТА ЗАХИСТУ СПОЖИВАЧІВ
Держпродспоживслужба

STATE SERVICE OF UKRAINE
ON FOOD SAFETY
AND CONSUMERS PROTECTION
SSUFSCP

**ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ
ДЕРЖПРОДСПОЖИВСЛУЖБИ
В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ**

**MAIN ADMINISTRATION
OF SSUFSCP
IN KHMELNYTSKY REGION**

вул. Шевченка, 53, м. Хмельницький,
29001,
тел./факс (0382) 65-07-34,
E-mail: info@consumerhm.gov.ua,
сайт: www.consumerhm.gov.ua,
код згідно ЄДРПОУ 40358308

53, Shevchenko str., Khmelnytsky, 29001,
Phone/fax: (0382) 65-07-34,
E-mail: info@consumerhm.gov.ua,
WEB: www.consumerhm.gov.ua,
код згідно ЄДРПОУ 40358308

№ _____ від _____ на № _____ від _____

**Довідка
про впровадження результатів наукових досліджень**

Видана Гамалію Сергію В'ячеславовичу про те, що отримані ним в ході підготовки дисертаційного дослідження на тему: «Державне управління розвитком імпортозаміщення в системі забезпечення продовольчої безпеки України», позитивно оцінені та будуть використані при підготовці стратегічних документів Головного управління Держпродспоживслужби в Хмельницькій області, а саме:

-використання запропонованого інструментарію оцінки критичної залежності від імпорту сільськогосподарської продукції та сировини з акцентом на найбільш ризикові категорії;

- впровадження моделі інтегрованої цифрової платформи для моніторингу та аналізу продовольчої безпеки, що дозволяє відстежувати стан ринку продовольства в реальному часі, прогнозувати дефіцит продукції та коригувати заходи з імпортозаміщення.

- імплементації підходів до розвитку органічного землеробства як одного з напрямів зниження залежності від імпортних добрив та хімічних засобів захисту рослин.

Запропоновані автором новації сприятимуть підвищенню рівня продовольчої безпеки через зменшення залежності від імпорту стратегічних видів сільськогосподарської продукції, оптимізації управління агропромисловим комплексом через цифровізацію процесів моніторингу, аналізу та планування; зміцненню конкурентних позицій вітчизняних виробників за рахунок зростання їхньої частки на внутрішньому ринку.

Начальник

Сергій САВІЦЬКИЙ

Леся ПІНЬКЕВИЧ (0382) 65 07 34

UB
Головне управління Держпродспоживслужби в
Хмельницькій області
№8/1/113 від 08.01.2025
КЕП: Савіцький С. О. 08.01.2025 12:22
3FAA9288358EC00304000000790D3400A4E7CD00
Сертифікат дійсний з 23.01.2024 02:41 до 21.01.2025 02:41

Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
ФАКУЛЬТЕТ ПРАВА, ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ І МЕНЕДЖМЕНТУ
вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21100, Україна, тел. 093-05-55-057, E-mail: fpu@vspu.edu.ua

«12» серпня 2024 р. № 061/48

Про використання результатів
дослідження

ДОВІДКА

Видана Гамалію Сергію В'ячеславовичу про те, що окремі положення, висновки та рекомендації, викладені ним у в ході дисертаційного дослідження за темою: **«Державне управління розвитком імпортозаміщення в системі забезпечення продовольчої безпеки України»** на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування, можуть бути використані при підготовці лекцій та навчально-методичних матеріалів з навчальних дисциплін «Основи національної безпеки», «Регіональна політика та місцеве самоврядування», «Державне та регіональне управління» при підготовці фахівців освітнього рівня бакалавра та магістра за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування з галузі знань 28 Публічне управління та адміністрування у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського.

Включення окремих положень та висновків дослідження дисертанта, які містяться в його роботі, сприяє більш глибокому вивченню навчального матеріалу здобувачами вищої освіти, а також виробленню практичних навичок у застосуванні отриманих теоретичних знань в подальшій професійній діяльності.

Декан факультету
права, публічного управління і
менеджменту

Олександр ЯРЕМЕНКО

Додаток К
Список публікацій здобувача

***Наукові праці,
в яких опубліковані основні наукові результати дисертації***

1. Гамалій С. В. Цифрова трансформація агропродовольчого сектора України як фактор зміцнення його експортного потенціалу. *Наукові перспективи (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»)*. 2024. № 11(53). С. 126–139.

2. Гамалій С. В., Довгань В. І. Зарубіжний досвід використання політики імпортозаміщення в системі забезпечення продовольчої безпеки. *Успіхи і досягнення у науці (Серія «Право», Серія «Освіта», Серія «Управління та адміністрування», Серія «Соціальні та поведінкові науки»)*. 2024. № 10(10). С. 390–402.

3. Гамалій С. В. Концептуальні підходи до реалізації проєктів імпортозаміщення в агропродовольчому секторі України. *Суспільство та національні інтереси* : електрон. наук. журн. 2025. № 1(9). С. 379–391.

4. Гамалій С. В. Кліматично орієнтоване імпортозаміщення: шлях до зміцнення продовольчої безпеки в умовах глобальних викликів. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 1(41). С. 36–47.

***Наукові праці,
які засвідчують апробацію матеріалів дисертації***

5. Гамалій С. В., Довгань В. І. Інструменти державної підтримки рещорингу. *Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 21–22 січня 2022 р.) / Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. Хмельницький, 2022. С. 44–48.

6. Гамалій С. В. Вплив політики імпортозаміщення на рівень продовольчої безпеки України. *Сучасні аспекти реформування системи*

публічного управління в умовах воєнного часу: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Переяслав, 27 жовтня 2023 р.) / Університет Григорія Сковороди в Переяславі. Переяслав, 2023. С. 45–47.

7. Гамалій С. В. Зарубіжний досвід використання політики імпортозаміщення в продовольчому секторі. *Публічне управління та адміністрування в Україні: євроінтеграційний поступ*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю (м. Івано-Франківськ, 31 травня 2024 р.) / Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Івано-Франківськ, 2024. С. 333–336.

8. Гамалій С. В., Довгань В. І. Нормативно-правове регулювання продовольчої безпеки України в умовах воєнного стану. *Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 21 листопада 2024 р.) / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2024. С. 859-862.

Додаток Л
Відомості про апробацію результатів дисертації
 Гамалія Сергія Вячеславовича
 «Державне управління розвитком імпортозаміщення
 в системі забезпечення продовольчої безпеки України»
 за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування

Масові науково-практичні заходи міжнародного рівня:

1. Міжнародна науково-практична конференція «Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації» (Україна, м. Хмельницький, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 21–22 січня 2022 р.). Форма участі – виступ на секційному засіданні на тему: *«Інструменти державної підтримки рещорингу»*.

2. Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні аспекти реформування системи публічного управління в умовах воєнного часу» (Україна, м. Переяслав, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, 27 жовтня 2023 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Вплив політики імпортозаміщення на рівень продовольчої безпеки України»*.

3. Міжнародна науково-практична конференція «Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану» (Україна, м. Хмельницький, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, 21 листопада 2024 р.). Форма участі – виступ на секційному засіданні на тему: *«Нормативно-правове регулювання продовольчої безпеки України в умовах воєнного стану»*.

Масові наукові заходи всеукраїнського рівня:

1. Всеукраїнська науково-практична конференція «Публічне управління та адміністрування в Україні: євроінтеграційний поступ» (Україна, м. Івано-Франківськ, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу 31 травня 2024 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Зарубіжний досвід використання політики імпортозаміщення в продовольчому секторі»*.